

Geschonden lichaam.

Pastorale gids voor gemeenten die geconfronteerd worden met seksueel geweld

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman

Zoetermeer: Boekencentrum 2000

ISBN 90 239 0691 8

Op vleugels van vloeibaar vuur
word ik gedragen
pijn doet de liefde van mensen om mij heen
zij willen mij niet laten
stilvallen
geven wat ik mijzelf ontnem
bestaansrecht
geloven dat ik ben
kwetsbaar mens
wanhopig ook

Op vleugels van vloeibaar vuur
van pijn en woede over hoe het was
dat uitloopt in doodse loopgraven
waarin ik schuilga
en wacht

Esther

Inhoud

Inleiding.....	3
Willem en Mirjam (1).....	6
1 <i>Seksueel geweld</i>	8
Gedaanten van het kwaad.....	14
Onzichtbaar aanwezig.....	18
Geschonden lichaam.....	20
Willem en Mirjam (2).....	32
2 <i>Mechanismen</i>	34
Macht.....	34
Loyaliteit.....	40
Seksualiteit.....	42
Mannelijkheid en vrouwelijkheid.....	44
Willem en Mirjam (3).....	50
3 <i>Bijbel en geloof</i>	51
Bijbel, boodschap en context.....	52
Een voorbeeld: Tamar en Amnon.....	56
De Bijbel en macht.....	60
Loyaliteit.....	68
Seksualiteit.....	73
Mannelijkheid en vrouwelijkheid.....	75
Taal en liturgie.....	78
Bijbel en geloof: conclusie.....	80
Willem en Mirjam (4).....	82
4 <i>Pastoraal beleid</i>	84
Het veld in kaart.....	84
Het proces in een gemeente.....	98
Bijlage 1: Tekst van het synodebesluit.....	113
Bijlage 2: Adressen.....	120
Bijlage 3: Met dank aan.....	121
Bijlage 4: Folder.....	122

(paginanummers in deze versie komen niet overeen
met de gedrukte uitgave)

Inleiding

Dit boek gaat over kerkelijke gemeenten die geconfronteerd worden met seksueel geweld. Wie alleen de krant leest beseft al hoeveel dat er moeten zijn in Nederland. Waarschijnlijk is nog slechts het topje van de ijsberg bekend. Uit betrouwbare statistieken mag worden geconcludeerd dat minstens tien procent van alle Nederlanders (mannen en vrouwen) slachtoffer is gemaakt van seksueel misbruik. Een rapport van het ministerie van justitie meldt dat 45 % van de Nederlanders zelf slachtoffer is (geweest) van structureel geweld in de huiselijke kring. Er is geen reden om aan te nemen dat in kerkelijke kring de cijfers lager liggen.

Dat betekent dat dit boek gaat over elke kerkelijke gemeente. Ook als een gemeente het zelf niet beseft, heeft ze hoogstwaarschijnlijk slachtoffers van seksueel geweld in haar midden. Even waarschijnlijk is het dat er zich daders onder de gemeenteleden zijn. In de kerkdiensten en de andere activiteiten nemen daders en slachtoffers deel. Op het catechisatie-uur komen kinderen en jongeren die - misschien diezelfde dag nog - seksueel misbruikt, lichamelijk mishandeld of psychisch beschadigd worden. In de kerkenraad, commissies en werkgroepen treffen we mensen aan die hun geheim pijnlijk meedragen. Op de kansel of achter het orgel staat of zit iemand die slachtoffer en / of dader zou kunnen zijn.

Opvallend genoeg is er echter in de meeste gemeenten, kerkverbanden en predikantsopleidingen geen structurele aandacht voor dit gegeven. Een aantal kerkverbanden heeft procedures opgesteld voor het geval een ambtsdrager beschuldigd wordt van seksueel misbruik. Voor het overige moet telkens opnieuw het wiel worden uitgevonden. Wanneer een gemeente wordt geconfronteerd met seksueel geweld, wordt onder grote tijdsdruk en emotionele spanning een ad hoc beleid geformuleerd, in het beste geval met adviezen van de eerste deskundige die voorhanden is. Die deskundige hoeft echter nog geen inzicht te hebben in de bijzondere situatie van een kerkelijke gemeente.

Kortom: er is behoefte aan meer inzicht en structuur om op een goede manier als gemeente te kunnen functioneren wanneer zich een zo ingrijpende confrontatie voordoet. Dit boek wil daar aan bijdragen. Het is bedoeld voor predikanten, kerkenraden en gemeenteleden die willen werken aan een zorgvuldig beleid. Het boek is gebaseerd op onderzoek naar de verbanden tussen seksueel misbruik en geloof en uit contacten met gemeenten die met seksueel misbruik werden geconfronteerd.

Het boek is voortgekomen uit een nota voor de gezamenlijke synoden van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden. In januari 1999 bespraken zij het kerkelijk beleid rond seksueel misbruik. Op tafel lag daartoe - naast het rapport 'Godsdienst en Incest' - de nota 'Schuilplaats in de wildernis.' Deze laatste nota over kerkelijk beleid rond seksueel misbruik was door ons

samen met drs. J.G.K. Littooy geschreven in opdracht van de Dienst KTO (Kerkopbouw, Theologie en Opleiding) van de Samen-op-Weg kerken. De synoden besloten onder meer de nota uit te laten werken en ter beschikking te stellen van de kerken en gemeenten.

Voor de uitwerking hebben we met name de concretisering naar de praktijk van de plaatselijke kerken en gemeenten op het oog gehad. Wat gebeurt er in en met een gemeente wanneer men wordt geconfronteerd met seksueel geweld? Hoe kan een kerkenraad daar zorgvuldig mee omgaan? Wat kunnen betrokken gemeenteleden doen? Hoe kan een gemeente door een zo pijnlijk proces heen begeleid en opnieuw opgebouwd worden? Om op deze vragen een antwoord te vinden hebben we gebruik gemaakt van de deskundigheid van diverse mensen die daar direct bij betrokken zijn. In de achterliggende periode is aan zowel leidinggevendenden in de kerk als hulpverleners als direct betrokkenen gevraagd om hun ervaringen met seksueel geweld, geloof en pastoraal beleid voor ons op papier te zetten. Ons past dan ook hen hartelijk te danken voor hun waardevolle bijdrage. We zijn blij dat zowel uit de Samen-op-Weg kerken als uit andere kerken en groepen mensen wilden meedenken.

Dit is geen neutraal boek. Voor ons als schrijvers niet, omdat we allebei - op verschillende wijze - betrokken zijn bij de problematiek en geraakt zijn door de schade die door seksueel geweld kan worden aangericht. Ook voor de kerken is het geen neutraal boek. De synoden spraken immers nadrukkelijk uit: 'Seksueel misbruik is zonde: kwaad in Gods ogen en onrecht tegenover de medemens.' En: 'De kerk dient onomwonden te kiezen voor de slachtoffers van seksueel misbruik.' In het gebruik van bepaalde woorden komt al direct een gekozen gezichtspunt mee. We spreken niet in neutrale termen, maar hebben het over misbruik, daders, slachtoffers enzovoorts. In het vervolg zullen we dit wel toelichten en nuanceren, maar de principiële keuze blijft ons leiden. Daarmee zijn de vragen voor de praktijk natuurlijk niet beantwoord. Deze principiële stellingname moet bij elke uitwerking worden meegenomen. Op die manier kunnen we zorgvuldig met daders en slachtoffers omgaan. Tenslotte is het voor u als lezer geen neutraal boek. Wellicht leest u het vanuit een persoonlijke betrokkenheid (direct of indirect). In elk geval laat het onderwerp niemand onberoerd.

Dit boek is niet het definitieve handboek voor pastoraal beleid rond seksueel geweld. Integendeel, het is de eerste verkenning van een gebied waar voorlopig de vragen groter zijn dan de antwoorden. We proberen in dit boek een handreiking te bieden om in het gebied vol voetangels en klemmen een weg te vinden.

We hebben dit boek een pastorale gids genoemd. Daarmee denken we aan een soort reisgids door onbekend terrein. We willen daarmee dan ook twee zaken bereiken. In de eerste plaats willen we de lezer zicht geven op het brede en complexe veld van seksueel geweld. In de tweede plaats willen we wegen wijzen of handvatten aanreiken om daar in het kerkelijk beleid koers te bepalen. Het boek

bestaat daarom uit vier hoofdstukken. In het eerste beschrijven we de schrijnende wonden (het trauma) die door seksueel geweld bij verschillende betrokkenen ontstaan. In het tweede hoofdstuk gaan we in op de processen en factoren die meespelen bij seksueel geweld. Het derde hoofdstuk is gewijd aan geloofsvragen en de Bijbel. In het vierde hoofdstuk tenslotte wordt beschreven wat er in een gemeente gebeurt die wordt geconfronteerd met seksueel geweld. Daar wordt ook een handreiking voor beleid gegeven. We volgen in deze hoofdstukken steeds een bepaalde concrete situatie van seksueel geweld, waarvan nu allereerst de grote lijnen worden geschetst. Het verhaal is gebaseerd op diverse feitelijke situaties, maar in deze vorm is het geheel gefingeerd. De beschrijving dient vooral om duidelijk te maken hoe seksueel geweld kan plaats vinden en wat daar allemaal in mee kan spelen. Ook de andere (korte) verhalen die we als illustratie gebruiken zijn op de praktijk gebaseerd. Die weergave is in een aantal gevallen met toestemming van de betrokkenen. In andere gevallen zijn de verhalen zodanig gewijzigd en geconstrueerd dat herkenning uitgesloten is.

Kampen, Ruard Ganzevoort en Alexander Veerman

Willem en Mirjam (1)

Willem X is 43 jaar oud. Hij is opgegroeid als derde van vier kinderen in een gewoon gezin in een middelgrote stad in het midden van het land. Zijn vader was arbeider, een hardwerkende, gelovige en enigszins zwijgzame man. Willems moeder was huisvrouw en deed daarnaast veel vrijwilligerswerk. Tussen zijn ouders waren veel sluimerende, vaak onuitgesproken conflicten. Meestal was het voor Willem en de andere kinderen onduidelijk waar de spanning over ging. Als er ruzies waren liep het er gewoonlijk op uit dat vader met de vuist op tafel sloeg en moeder en kinderen zich gewonnen gaven.

Willem heeft een HEAO-opleiding gedaan en werkt als assistent-bedrijfsleider bij een handelsfirma. De directeur behandelt hem voor zijn gevoel als manusje van alles, en toont weinig waardering voor de inzet van Willem. Sollicitaties naar andere banen hebben niets opgeleverd.

Toen Willem 27 was ging hij het huis uit. Na enkele jaren op zichzelf te hebben gewoond kwam hij Els tegen, een evenwichtige en warme vrouw, bij wie hij zich thuis voelde en die hem steun en houvast bood. Els werkt als afdelingshoofd in de verpleging. Het gezin is voor Willem een veilige haven, waar hij geen last heeft van de spanning die er op zijn werk is. Willem en Els hebben twee kinderen: een zoontje van zes en een dochtertje van drie.

Sinds twee jaar is Willem jeugdouderling in de kerk waar ze lid van zijn: een niet al te grote Samen op Weg gemeente met vrij veel ouderen, maar ook een aardige groep kinderen. Sinds hun trouwen is hij samen met Els actief geweest in het jeugdwerk. De zorgzame houding van Willem en zijn vriendelijke uitstraling vielen op bij de ouders van de kinderen in zijn jeugdclub en bij de kerkenraad. Toen hij gevraagd werd als jeugdouderling aarzelde hij niet. Hij wil zich graag inzetten voor mensen die het nodig hebben - ver weg en dichtbij.

Mirjam Y is 13 jaar oud. Ze woont in een dorpje net buiten de stad en gaat net naar de middelbare school. Ze is een gemiddelde leerling en doet in haar vrije tijd aan turnen. Ze is het oudste kind; na haar volgen een broertje (11) en twee zusjes (8 en 7). Haar jongste zusje is CARA-patiënt. Dat is met medicijnen goed onder controle, maar geeft wel extra zorg in het gezin. Mirjam's ouders werken allebei: haar vader als ingenieur bij een groot bedrijf en haar moeder halve dagen in het basisonderwijs.

Mirjam is duidelijk begonnen met haar puberteit. Haar lichaam begint aarzelend te veranderen, en haar stemmingen zijn zeer wisselvallig. Ze heeft veel ruzie thuis, niet alleen met de andere kinderen, maar ook met haar ouders. Die begrijpen dat wel, maar hebben weinig tijd of aandacht om met Mirjam mee te leven.

Op de kinderclub twee jaar geleden had ze Willem en Els als leiders gehad. Dat waren nog eens aardige en begrijpende mensen geweest. Als Willem haar een keer na de kerkdienst vraagt hoe het gaat, is ze blij met de aandacht. Hij nodigt haar uit

om met Els en hem te praten - als ze dat wil. Mirjam voelt zich welkom en gaat het weekend daarna bij hen langs. Er volgen meer uitnodigingen en al gauw zijn Willem en Els een vast adres voor haar verhalen. Mirjam's ouders vinden het fijn dat ze bij Els en Willem zo opgevangen wordt.

Als Willem en Els 's avonds wel eens weg moeten, dan past Mirjam op. Dat is voor Willem en Els prettig, en Mirjam vindt het fijn om zo een avond het rijk alleen te hebben. Aan het eind van de avond brengt Willem Mirjam thuis - dan hoeft ze niet de donkere weg langs de weilanden alleen te fietsen.

Op een avond, drie maanden na het gesprekje bij de kerk, heeft Mirjam weer opgepast. Willem brengt haar naar huis, en ziet dat ze wat somber is. Hij vraagt wat er is en hoort dat Mirjams vriendje net de verkering heeft uitgemaakt. Willem troost haar, slaat een arm om haar heen, en vertelt haar hoeveel moeite hij zelf heeft gehad om verkering te krijgen.

In de weken die volgen ontwikkelen zich - tijdens de ritjes naar het huis van Mirjam - de aanrakingen steeds verder. Een hand op haar knie. Een hand in haar nek. Op haar bovenbenen. Haar mond. Schijnbaar onopvallend, vaak onder het gesprek. Af en toe gaat het gesprek over de liefde die je nodig hebt als mens, de warmte, de tederheid. Het komt nauwelijks als een verrassing wanneer Willem de auto halverwege in de berm parkeert en ze daar nog even blijven zitten praten voor ze verder rijden. Als hij de motor en lichten uitdoet en ze naar de sterren kijken. Als hij vertelt wat een jongen voelt bij zoenen, bij vrijen. Als hij haar kust. Als hij haar vraagt hem te bevredigen. Als hij gemeenschap met haar heeft.

Seksueel geweld: schrijnende wonden

Elke kerkelijke gemeente heeft op de een of andere manier te maken met seksueel geweld. Het komt in allerlei relaties voor, met allerlei verschillende handelingen, in verschillende situaties en met verschillende vormen en gradaties van dwang. Ook de manier waarop de kerkelijke gemeente erbij betrokken is, verschilt per situatie. Op de vorige bladzijden is een situatie beschreven die in de loop van dit boek nog nader uitgewerkt zal worden. Vergelijk die bijvoorbeeld eens met de volgende situaties:

Een vrouw van rond de vijftig klopt aan bij de predikant. Ze vertelt dat ze vanaf haar tweede tot haar negende jaar seksueel is misbruikt door haar vader. Maar niet alleen zij werd misbruikt; ook haar moeder, haar jongere broertje en haar eigen dochttertje werden slachtoffer van haar vader. Ze heeft het altijd voor zich gehouden totdat hij is overleden. Nu ze haar verhaal begint te vertellen stort ze in. Ze is niet langer de sterke en actieve vrouw die ze was. Dat kan ze ook voor de andere gemeenteleden niet blijven verbergen. Menigeen vraagt zich af wat er met haar aan de hand is, maar of ze dat kan vertellen?

Pubers zijn nu eenmaal moeilijk, dachten zijn ouders vaak. Maar zo moeilijk... Vanaf zijn twaalfde was er iets mis gegaan, en daarna was hij steeds verder afgegeden, onbereikbaar geworden: drugs, spijbelen, verkeerde vrienden. Wat ze ook probeerden en welke hulp ze ook inriepen, niets leek te helpen. Rond zijn twintigste vertelde hij hoe een voormalige buurjongen hem gedwongen had tot seksueel contact. Toen hij enkele maanden later zelfmoord pleegde was de verslagenheid van zijn ouders net zo groot als het onbegrip in de gemeente.

De schok in de gemeente was groot, toen bleek dat de gewaardeerde predikant aangeklaagd was wegens seksueel misbruik van minstens vijf gemeenteleden. De kerkenraad kan, zelfs nadat de rechter hem veroordeeld heeft, niet geloven dat uitgerekend deze charmante, inspirerende en pastorale voorganger zich schuldig heeft gemaakt aan seksueel misbruik. De predikant heeft toegegeven onzorgvuldig te hebben gehandeld en bekent schuld aan overspel. Zijn vrouw vergeeft hem dat. De slachtoffers hebben zich inmiddels onttrokken aan de gemeente. De kerkenraad en gemeente proberen de terugkeer van de predikant mogelijk te maken.

OMSCHRIJVING VAN HET VELD

Seksueel geweld bestaat in vele vormen. In het eerste verhaal vindt het misbruik plaats in de vroege jeugd, in het tweede voorbeeld rond het begin van de puberteit, in het derde tijdens de volwassenheid. Ook de relatie waarbinnen het misbruik zich afspeelt is steeds een andere: binnen het gezin (incest), binnen een vriendschappelijk (?) contact en binnen een pastorale relatie. In de eerste twee

verhalen staat de gemeente (niet begrijpend en daardoor schijnbaar oordelend) aan de zijlijn, in het derde is ze rechtstreeks betrokken.

Wat al deze verschillende vormen gemeen hebben, is de ongewilde seksuele grensoverschrijding, waaraan de slachtoffers zich (feitelijk of gevoelsmatig) niet konden onttrekken omdat er vaak sprake is van een vertrouwens- of afhankelijkheidsrelatie. Dat maakt de grensoverschrijding voor iedereen tot een schadelijke gebeurtenis. Al deze verschillende vormen worden omschreven met de term 'seksueel geweld' als overkoepelend begrip. Met deze term grenzen we het gebied af, waar dit boek betrekking op heeft.

We verstaan onder seksueel geweld elke situatie waarin iemand gebracht wordt tot het ondergaan of uitvoeren van seksuele activiteit in woorden, gebaren of handelingen of de dreiging daartoe, terwijl hij of zij dat niet wenst of niet in staat is daarover te beslissen.

Het kernwoord is 'geweld'. Daarmee is bedoeld dat de ene mens de wil van de ander niet respecteert. Geweld is de negatieve uiting van macht. Macht is een neutraal begrip. Het kan ook positief gebruikt worden om een ander de ruimte te geven. Macht is namelijk het vermogen om een deel van de gevoelens, gedachten en daden van een ander te bepalen. Het woord geweld daarentegen betekent per definitie dat de een de ander beschadigt in de persoonlijke integriteit. Geweld duidt op een ongewilde en onafwendbare grensoverschrijding. Omdat we het hebben over geweld, gebruiken we ook de termen 'slachtoffer' en 'dader'¹.

In de Nederlandstalige literatuur lijkt de term 'seksueel misbruik' het meest gangbaar om ongewenste seksuele grensoverschrijdingen mee aan te duiden. Het komt dan ook in de titel van diverse boeken voor². Bij nader inzien blijkt dat al die boeken over specifieke vormen van seksueel geweld gaan, namelijk binnen afhankelijkheidsrelaties. In die gevallen spreken ook wij van seksueel misbruik. Wij gebruiken de term 'seksueel geweld' als overkoepelend begrip³. Met dit begrip benadrukken wij het aspect van het machtsmisbruik. Vaak is het achterliggende

¹ Andere woorden die gebruikt kunnen worden zijn bijvoorbeeld overlevenden, plegers, misbruikten, enzovoorts. Sommige woorden benadrukken meer de feitelijke grensoverschrijding, anderen de overlevingskracht van het slachtoffer, weer andere de aangerichte schade. Elk van deze termen benadrukt een wezenlijk aspect. Vaak hebben betrokkenen in een verschillende fase van de verwerking ook behoefte aan andere woorden.

² Bijvoorbeeld (onderstrepingen toegevoegd): N. Draijer (1990), *Seksuele traumatisering in de jeugd. Gevolgen op lange termijn van seksueel misbruik door verwanten*. Amsterdam: SUA; G.P. van Dam & M. Eitjes (1994), *'Een pastor moet je toch kunnen vertrouwen!' Over seksueel misbruik door pastores*. Zoetermeer: Meinema; Scouting Nederland: *Protocol 'wat te doen bij (een vermoeden van) seksueel misbruik'*. E. Glazer & B. Straver (1991), *Seksueel misbruik door hulpverleners in de geestelijke en lichamelijke gezondheidszorg*. Rijswijk.

³ Vergelijk P.M. de Savornin Lohman & G.J. Slump (1999), *Zedenalmanak. Deel 1: Achtergronden* Den Haag: Ministerie van Justitie. Ook zij hanteren de term 'seksueel geweld' als overkoepelend begrip voor de verschillende vormen van seksueel geweld/misbruik. Dit sluit aan bij de Engelstalige literatuur. De term 'sexual violence' wordt gebruikt om het hele veld te beschrijven. Het woord 'sexual abuse' wordt in een specifiekere betekenis gebruikt.

doel bij seksueel geweld het verwerven van de volledige controle over een ander (in een bepaalde situatie)⁴.

Het nadeel van het woord ‘geweld’ is, dat het kan lijken alsof het alleen en altijd gaat om grove en fysieke vormen van dwang en overweldiging. Het mag uit de omschrijving duidelijk zijn geworden dat elke vorm van overheersing bedoeld is. Ook wanneer er immers sprake is van ondoorzichtige manipulatie en het uitspelen van de machtspositie, zoals in het voorbeeld van Willem en Mirjam, wordt tegen de wil van de ander diens grens overschreden. Dat maakt het tot geweld. In het vervolg zullen we dat ook verder uitwerken. De lichamelijke dwang en overweldiging zijn bij het seksueel geweld een verzwarende omstandigheid.

Termen als ‘ontucht’ en ‘overspel’ zijn niet toereikend als overkoepelend begrip. ‘Overspel’ veronderstelt een relatie met de een en seksueel contact met een ander. De morele afwijzing is dan gebaseerd op de schending van een wettige relatie. In dit boek nemen wij ons morele uitgangspunt in het onrecht dat een mens wordt aangedaan door de schending van haar / zijn lichamelijke, psychische en emotionele integriteit. De term ‘ontucht’ kan ook niet het hele veld omvatten, maar wijst wel op een belangrijk aspect van seksueel geweld. Ontucht betekent onkuisheid of onzedelijkheid. Door deze term mee te laten klinken in ‘seksueel geweld’ komt er ruimte om naast de positieve en negatieve aspecten van macht ook aandacht te geven aan de positieve en negatieve aspecten van seksualiteit (bijvoorbeeld reinheid en heiliging).

Het tweede kernwoord is ‘seksueel’. Het geweld waar het hier over gaat krijgt gestalte op seksuele wijze. Dat kan gebeuren met woorden, gebaren of handelingen. De seksuele invulling van het geweld kan met of zonder lichamen contact plaatsvinden, met of zonder fysieke dwang, enzovoorts.

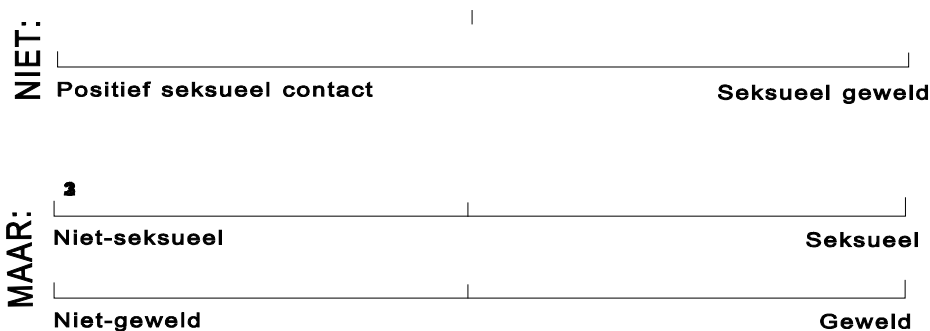
Om een situatie te kunnen omschrijven als seksueel geweld, moet er onderscheid gemaakt worden tussen seksueel en niet-seksueel en tussen gewenste en ongewenste grensoverschrijdingen⁵. Deze grenzen zijn niet altijd eenvoudig aan te geven. Ook slachtoffers beseffen vaak nauwelijks of pas na lange tijd dat het om seksueel geweld ging. Ter illustratie: duidelijk ongewenste grensoverschrijdende handelingen die op de grens van seksueel en niet-seksueel liggen zijn te vinden in vormen van stalking. Seksuele handelingen die op de grens van gewenste en ongewenste grensoverschrijdingen liggen, zijn in veel partnerrelaties aan te treffen, maar zeker ook in prostitutie en pornografie (de keuze het eigen lichaam te [laten]

⁴ J.L. Herman (1996), *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld - van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

⁵ In zekere zin zou het bij gewenste grensoverschrijdingen beter zijn te spreken van grensverlegging, omdat daarmee de vrijwilligheid van de betrokkenen wordt benadrukt. Dan zou echter het woord grensoverschrijding per definitie ongewenstheid inhouden. We gebruiken het woord grensoverschrijding hier als overkoepelend begrip voor zowel de gewenste als de ongewenste ervaringen.

exploiteren kan vrijwillig zijn, maar is dat vaak niet. Bovendien geldt dat velen die die keuze maken als kind seksueel misbruikt zijn). Voor alle duidelijkheid: relaties met ongewenste grensoverschrijdingen zijn schadelijk en verwerpelijk, ongeacht of ze van seksuele aard zijn. Seksuele relaties kunnen positief zijn, maar zijn schadelijk en verwerpelijk, als ze leiden tot ongewenste grensoverschrijdingen.

In dit boek beperken we ons tot ongewenste seksuele grensoverschrijdende handelingen en relaties. Daarbij hanteren we een duidelijke ethische stellingname, terwijl we bij concrete situaties proberen de nuances in het oog te houden. Zo is de grens tussen seksueel en niet-seksueel en tussen een gewenste en ongewenste grensoverschrijding in de praktijk niet altijd scherp te trekken. We willen erop wijzen dat seksueel geweld niet een bepaalde vorm van seksualiteit is. We gaan niet uit van één glijdende schaal van positief seksueel contact naar seksueel geweld (in het schema hieronder lijn 1), maar van twee verschillende dimensies: van niet-seksueel naar seksueel (lijn 2) en van niet-geweld naar geweld (lijn 3). Seksueel geweld is dus niet een bijzondere vorm van seksueel contact of een uit de hand gelopen liefdesrelatie, maar een vorm van (machts)misbruik dat in seksuele gestalte wordt uitgeoefend.

Nadere onderscheidingen

Binnen het veld van seksueel geweld kunnen verschillende vormen worden onderscheiden. ‘Seksueel misbruik’ is de term die we gebruiken als het gaat om seksueel geweld in afhankelijkheidsrelaties. We spreken van afhankelijkheidsrelaties, wanneer er zich binnen die relatie structurele en blijvende machtsverschillen voordoen. De mindermachtige is voor bepaalde behoeften afhankelijk van een meermachtige. In een relatie tussen een volwassene en een kind is deze afhankelijkheid altijd aanwezig. Hetzelfde geldt voor zieken, verstandelijk gehandicapten, ouderen en psychisch kwetsbare mensen die pastorale of therapeutische hulp ontvangen.

We spreken van ‘incest’ wanneer het gaat om seksueel geweld in verwantschapsrelaties. Strikt genomen duidt het woord incest op verboden

seksueel contact tussen bloedverwanten, al dan niet vrijwillig. In de praktijk wordt het meestal alleen gebruikt in die situaties waar het tegen de wil van een van de betrokkenen ingaat, dat wil zeggen in situaties van seksueel geweld. Zo gebruiken wij het hier ook. Incest is een verbijzondering van seksueel misbruik.

Deze vormen van seksueel geweld zijn te onderscheiden van seksueel geweld in partnerrelaties (zoals 'date rape' en verkrachting binnen het huwelijk of binnen homoseksuele / lesbische relaties). Omdat deze vorm van seksueel geweld veelvuldig voorkomt⁶, hanteren we in dit boek seksueel geweld in partnerrelaties als eigensoortige categorie.

In de hierboven vermelde onderscheidingen is steeds de aard van de relatie bepalend. We willen echter ook 'seksuele intimidatie' apart noemen, omdat deze subtiele, maar niet minder beschadigende vorm van seksueel geweld, te gemakkelijk wordt genegeerd of gebagatelliseerd. Van seksuele intimidatie is sprake wanneer het seksuele geweld bestaat uit structurele dreiging en niet uit daadwerkelijke fysieke seksuele grensoverschrijdingen. Bepaalde vormen van stalking vallen onder deze vorm van seksueel geweld, evenals dubbelzinnige opmerkingen en de beoordeling van iemands professionaliteit op sekse of uiterlijk. Seksuele intimidatie uit zich dus niet persé in een seksuele aanraking of handeling. Niettemin is hier sprake van *seksueel* geweld, omdat ook woorden en gebaren seksualiserend kunnen werken. Zo vertelde een vrouw, die in haar jeugd slachtoffer is geworden van seksueel geweld:

'Mijn vader zei altijd dingen tegen ons. Ik vind dit echt heel moeilijk om te vertellen. Als ik alleen op mijn kamer was, dan kwam hij altijd binnen en begon hij allerlei dingen te zeggen- hij vroeg altijd of ik wel wist wat jongens eigenlijk wilden. Dat ik moest oppassen, dat ze enge dingen deden. Ik snapte het niet. Waarom zegt-ie dat? Ik was er helemaal niet mee bezig. Ik was een jaar of 10, 11. Ik dacht dat het met de opvoeding te maken had. Hij deed toen nog niks, maar ik was verschrikkelijk bang. Op een gegeven moment ging het over in aanraken. Ik kreeg op dat moment borsten. Hij wist mij altijd te vinden als ik alleen was. En dan zei hij van alles en begon me aan te raken.'

Het is vaak problematisch om als slachtoffer van seksueel geweld erkenning te krijgen. Wanneer het seksueel geweld bestaat uit seksuele intimidaties is dit extra moeilijk. Vaak is het voor het slachtoffer zelf lastig aan te geven waar en hoe de intimidaties plaatsvonden. Omstanders kunnen gemakkelijk de ogen sluiten en daders zullen zeggen dat het niet seksueel was, en zeker niet als zodanig bedoeld.

⁶ T. van Dijk, S. Flight, E. Oppenhuis, B. Duesmann (1997) *Huiselijk geweld. Aard, omvang en hulpverlening*. Den Haag: Ministerie van Justitie. Uit onderzoek naar de omvang van huiselijk geweld onder 516 mannen en 489 vrouwen blijkt dat als het gaat om seksueel geweld binnenshuis in 20% van de gevallen de (ex-)partner de dader is.

De hierboven genoemde onderscheidingen vormen het veld waar dit boek over gaat. De categorieën kunnen elkaar ook overlappen. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer een predikant zijn neefje misbruikt na catechisatie (verwantschapsrelatie en pastorale afhankelijkheidsrelatie). Ook is er soms discussie over de mate van ongewenstheid. Sommigen willen de mogelijkheid open laten dat seksuele contacten in afhankelijkheidsrelaties en in bepaalde verwantschapsrelaties geoorloofd zijn, mits deze contacten met instemming van beiden plaatsvinden⁷. Toch willen we hier ook een kanttekening bij plaatsen. Bij seksuele contacten in afhankelijkheidsrelaties is er per definitie sprake van een ongelijkwaardige machtsverhouding⁸. Om ondoorzichtige manipulaties en het (ongewild) misbruiken van de machtspositie te voorkomen is het noodzakelijk om de afhankelijkheidsrelatie te beëindigen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij een seksuele relatie tussen een predikant en een pastorant(e). Binnen deze machtsverhouding is de predikant de meermachtige⁹. Het vertrouwen van een pastorant(e) in een predikant kan tot gevolg hebben dat zij / hij haar alertheid en (gezonde) afweer laat varen. Nu kan er natuurlijk sprake zijn van een gelijkwaardige en wederzijdse liefdesrelatie, maar dat staat op gespannen voet met de afhankelijkheid in de pastorale relatie. Om het risico van seksueel geweld te minimaliseren is het goed dat de pastorant(e) dan een andere pastor krijgt. Openheid, eerlijkheid en ruimte zijn hierbij voorwaarden. De gelijkwaardige liefdesrelatie en de pastorale afhankelijkheidsrelatie kunnen niet gelijktijdig bestaan. Wanneer de afhankelijkheidsrelatie totaal en onomkeerbaar is, is seksueel contact altijd af te wijzen. De relatie tussen volwassenen en kinderen is per definitie ongelijkwaardig. Ook bij seksualiserend gedrag (dat wil meestal zeggen: gedrag dat als zodanig geïnterpreteerd wordt) van het kind is de volwassene als meermachtige verantwoordelijk voor het beschermen en bewaken van de grenzen.

In dit boek beperken wij ons zoals gezegd tot ongewenste grensoverschrijdende seksuele handelingen. Het gaat dus om alle situaties die vallen onder de definitie 'seksueel geweld'. Dit is dus het geval wanneer in een relatie het machtsverschil

⁷ Recent verscheen ook een bundel onder redactie van H. Visser (1998) *De andere kant van de medaille. Over de vraag: is pedofilie misbruik van kinderen?* Rotterdam: KSA. Visser stelt dat de schade overdreven wordt, en benadrukt dat jongeren positieve ervaringen kunnen opdoen aan een seksuele relatie met een volwassene. De argumentatie en beeldvorming in het boekje is echter gebaseerd op verhalen van niet-seksuele relaties, en op een gebrek aan onderscheiding tussen gewenste en ongewenste intimiteit, tussen intimiteit en seksualiteit. Ook ontbreekt inzicht in de subtielere vormen van manipulatie en misbruik. Visser maakt in zijn pleidooi voor aanvaarding van mensen met een pedoseksuele gerichtheid gebruik van een aanval op slachtoffers van seksueel misbruik.

⁸ Vergelijk V.L. Stamler & G.L. Stone (1998) *Faculty student sexual involvement. Issues and interventions*. Thousand Oaks: Sage. Zij noemen als redenen voor de structurele ongelijkwaardigheid onder meer de afhankelijkheid (onderwijs), bewondering door studenten, macht (cijfers), en de vrijheid van docenten.

⁹ Een nuancering is nodig wanneer de predikant een vrouw is en de pastorant een man. Een man kan op grond van zijn sekse, grootte en fysieke kracht soms meer macht ontwikkelen dan de macht die voortkomt uit de pastorale rol van de predikant. Dit zal in een concrete situatie moeten worden afgewogen, maar we doen niets af aan de machtspositie van de predikant.

wordt aangewend om op seksuele wijze de grens van een ander te overschrijden tegen diens wil.

GEDAANTEN VAN HET KWAAD

In de vorige paragraaf hebben we het brede terrein van seksueel geweld onderscheiden in verschillende velden. In deze paragraaf wordt ingegaan op de specifieke en eigensoortige problemen en gevolgen van de verschillende vormen van seksueel geweld. In dit boek worden deze verschillende vormen gezamenlijk ter sprake gebracht. Er is immers sprake van vergelijkbare processen, zowel in het ontstaan van het geweld als in de reactie er op. Wel moet daarbij het onderscheid tussen deze vormen in het oog worden gehouden, zeker als het gaat om nadere studie en beleidsvorming. Zonder andere vormen van seksueel geweld te willen negeren, worden vier bijzondere thematieken benadrukt, omdat die binnen de kerken in de afgelopen periode vooral de aandacht hebben gevraagd.

Incest

Incest is de eerste gestalte van seksueel geweld die in de kerken aandacht heeft gekregen. Dat begon ongeveer 15 jaar geleden, maar is pas de laatste jaren breder doorgedrongen¹⁰. Fundamenteel en eigensoortig is bij incest het kenmerk dat het seksueel geweld plaats vindt tijdens de jeugd, waardoor de ontwikkeling van de persoonlijkheid in een vroeg stadium verstoord wordt, terwijl de dader binnen het gezin vaak onaantastbare macht heeft en het kind dat tot slachtoffer wordt gemaakt geen mogelijkheid heeft de gezinssituatie te verlaten. Dat betekent dat precies in de situatie waar het kind een basisvertrouwen zou moeten kunnen ontwikkelen, dit beschaamd wordt. Daarmee is incest een bijzonder beklemmende en beschadigende vorm van seksueel geweld. Als de incestdader binnen de kerkelijke gemeente ambtsdrager is, ontstaan er extra complicaties voor het slachtoffer, bijvoorbeeld in de relatie met God of met de kerk.

¹⁰ In 1992 werd de projectgroep 'Godsdienst en incest' ingesteld door de Combi-synode van de Samenop-Weg kerken. Hun rapport diende ter synode samen met de nota 'Schuilplaats in de Wildernis' die aan de basis van dit boek ligt. Het rapport van de projectgroep verscheen ongeveer gelijktijdig met dit boek onder de titel: "En toen was er voor mij niemand meer - over godsdienst en incest". In Nederland was een van de eerste publicaties over godsdienst en incest: A. Imbens en I. Jonker (1985) *Godsdienst en incest*. Amersfoort. In dezelfde lijn: A. Imbens-Fransen (1987) *Daar kun je maar beter (niet) over praten*. Delft: Meinema; J. Rijnaarts (1987) *Dochters van Lot*. Amsterdam; A. Barnhoorn en J. van Breemen (1990 red.) *Pastoraat en incest. Het zwijgen doorbreken*. Hilversum: Gooi en Sticht; W. van Hoeve-de Jager (1996?) *Pastoraat en incest*. Gorinchem: Narratio. Uit de orthodox-reformatische stroming; J. Hoek (1989) *Incest. Wat gaat ons dat aan?*'s-Gravenhage: Boekencentrum; J. Kok e.a. (1991) *Incest. Een informatieve en praktische handreiking in bijbels licht*. Leiden: Groen; J.C. Borst (1996) *Verraden vertrouwen . Pastoraat aan incestdaders en -slachtoffers*. Leiden: Groen. Uit evangelische kring; M. van der Feen-de Muynck (1991) *Het doet pijn van binnen. Oorzaak en gevolg van incest*. Middelburg: stichting Petra; T.J. van der Weele (1992) *Dus ... ik ben niet gek. Hulpverlening aan incestslachtoffers. Een evangelisch / interculturele benadering*. Harderwijk: stichting Zon.

Seksueel misbruik in pastorale relaties

Met de bijzondere thematiek van seksueel misbruik in pastorale relaties houdt onder andere de Interkerkelijke Stichting tegen Seksueel Misbruik in Pastorale Relaties (SMPR) zich bezig. Fundamenteel en eigensoortig aan deze thematiek is het gegeven dat het seksueel geweld direct verbonden is met religieus geladen relaties, terwijl de dader binnen de kerk een belangrijke positie heeft. Het begrip ‘pastorale relatie’ moet in dit kader ruim worden omschreven, bijvoorbeeld als: ‘elke relatie tussen een gemeentelid / pastorate en iemand die beroepshalve of als vrijwilliger, als ambtsdrager of leek, werkzaam is in kerk en pastoraat. Hieronder vallen alle ambtsdragers binnen een kerk, maar bijvoorbeeld ook de pastorale of diaconale werker, de supervisor, de jeugdwerker, cantor en organist, voor zover zij in een kerkelijk dienstverband werkzaam zijn’¹¹. Kenmerkend in deze definitie is de asymmetrie in de relatie door het verschil in positie, macht en verantwoordelijkheid. Voor deze bijzondere thematiek zijn toegesneden procedures noodzakelijk en beschikbaar, maar vaak alleen wanneer de dader predikant of anderszins ambtsdrager is.

Voor slachtoffers van seksueel misbruik in pastorale relaties kan zich de moeilijkheid voordoen om het seksuele contact of de ongewenste intimiteiten onder woorden te brengen als seksueel misbruik. Vaak is het in begin voor de pastoraat(e) niet duidelijk of de intimiteiten of seksuele contacten gewenst of ongewenst zijn¹². Deze verwarring is verklaarbaar omdat de pastoraat(e) waarschijnlijk behoefte heeft aan nabijheid, troost en begeleiding en daarvoor een beroep heeft gedaan op de pastor. Omdat de pastor voor een gedeelte tegemoet komt aan de behoeften van de pastoraat(e) kan het zijn, dat de seksuele grensoverschrijdingen worden genegeerd of voor lief worden genomen.

De grensoverschrijdingen zijn schadelijk omdat ze plaatsvinden in een afhankelijkheidsrelatie. Ze zijn overigens ook strafbaar. In juridische zin worden grensoverschrijdingen binnen een afhankelijkheidsrelatie benoemd als *misbruik van gezag*. Die uitdrukking geldt als aanduiding van één van de mogelijke elementen van seksueel geweld (Art. 249 WvS). Daar kan sprake van zijn ‘wanneer de verdachte werkzaam is in de gezondheidszorg of de maatschappelijke zorg en het slachtoffer is diens patiënt of cliënt’¹³. Dit is in afgeleide zin ook van toepassing op de relatie tussen een pastor en een pastoraat(e).

¹¹ I. van Keulen en J. van der Werf (1998) *Seksueel misbruik in pastorale relaties. Handreiking voor het pastoraat nr. 30*. Leusden: Samenwerkingsorgaan voor het pastoraat; Zie ook Van Dam en Eitjes, *a.w.*

¹² M.M. Fortune (1989), *Is nothing sacred? When sex invades the pastoral relationship*. San Francisco: Harper & Row.

¹³ Zedenalmanak, Deel 3, pag. 17. Artikel 249.2.3 noemt ‘degene die, werkzaam in de gezondheidszorg of maatschappelijke zorg ontucht pleegt met iemand die zich als patiënt of cliënt aan zijn hulp of zorg heeft toevertrouwd.’

Pedoseksualiteit

Het thema pedoseksualiteit betreft een ander accent van de problematiek. Anders dan bij incest en seksueel misbruik in pastorale relaties gaat het hier niet over de feitelijke handelingen of de relatie waarbinnen die plaats vinden. Het begrip pedoseksualiteit betreft de gerichtheid van de dader. De beleving van het kind (als mogelijk slachtoffer) blijft buiten beschouwing. We maken onderscheid tussen een pedoseksuele gerichtheid en pedoseksuele handelingen. Met de huidige kennis menen wij dat seksueel contact (handelingen) van volwassenen met kinderen altijd af te wijzen is. Pedoseksuele handelingen vallen voor ons dan ook onder de noemer van seksueel misbruik. Wanneer iemand (al dan niet met een pedoseksuele gerichtheid) seksueel contact met kinderen aangaat spreken we van misbruik vanwege de aan het verschil in leeftijd en mogelijkheden inherente machtsproblematiek. Bij seksueel misbruik gaat het over de slachtoffers en de schade. Bij pedoseksualiteit gaat het over mensen met een bepaalde gerichtheid die soms overgaan tot seksueel misbruik, maar soms juist afzien van seksueel contact met kinderen. Pedoseksualiteit mag dan ook niet versmald worden tot een begrip dat seksueel misbruik impliceert. Discussies over pedoseksualiteit zijn vaak problematisch omdat deze zaken verward worden¹⁴. Het maakt bij deze verwarring nogal uit welk perspectief iemand hanteert: van de vrijheid van de volwassene of van de bescherming van het kind. Aandacht voor de eigen seksuele ontwikkeling van kinderen wordt bijvoorbeeld gebruikt als rationalisering van seksueel contact.

Wel is het van groot belang om aandacht te geven aan deze thematiek. Vaak ontbreekt goede pastorale zorg voor mensen met een pedoseksuele gerichtheid. We moeten wel bedenken dat we dan met twee groepen te maken hebben. De ene groep ziet af van seksueel contact met kinderen, maar heeft daarin vaak een eenzame strijd te voeren. De tweede groep gaat wel over tot seksueel contact. Blijvende zorg en aandacht voor deze groep is nodig omdat de kans op herhaling groot is, zeker wanneer intensieve begeleiding afwezig is. Het ontbreken van (pastorale en therapeutische) zorg en de maatschappelijke verontwaardiging leiden tot een isolement. Dat kan ernstige uitwassen tot gevolg hebben¹⁵.

¹⁴ R.R. Ganzevoort (1999) Tussen trauma en tolerantie. Seks met kinderen in de context van kerk en geloof. *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 53(2) 117-134. Over pedoseksualiteit en geloof is weinig geschreven. Publicaties met een tolerante positie zijn bijvoorbeeld: L. Rouweler-Wuts (1976) *Pedofielen: in contact of conflict met de samenleving?* Deventer; Th. Sandfort (1988) *Het belang van de ervaring. Over seksuele contacten in de vroege jeugdijaren en seksueel gedrag en eleven op latere leeftijd*. Utrecht; H. Visser (1998 red.) *a.w.* Een gelijkstelling van pedoseksualiteit en misbruik onder meer in: D. Howitt (1995) *Paedophiles and sexual offences against children*. Chichester: Wiley; zie ook bijdragen in: Shupe, A. (1998 red.) *Wolves within the fold. Religious leadership and abuses of power*. New Brunswick: Rutgers University Press. Genuanceerde benaderingen in: J. van den Broek (1991) *Er zijn geen namen voor. Jongens als slachtoffers van seksueel misbruik*. Baarn; P. Jenkins (1996) *Pedophiles and priests. Anatomy of a contemporary crisis*. New York: Oxford University Press.

¹⁵ C. Hutsebaut (1997) *Kinderen houden niet van krokodillen. Pedoseksueel misbruik en kindermoord*. Berchem: EPO

Ritueel misbruik

Er is sprake van ritueel misbruik wanneer het seksueel geweld gepaard gaat met rituelen. Rituelen zijn - naar hun vorm - voorgeschreven symbolische handelingen die op een bepaalde manier en in ene bepaalde volgorde - en al dan niet vergezeld van verbale formules - uitgevoerd moeten worden. Naast de vormaspecten kan men aan rituelen een belevingsaspect onderscheiden. De betrokkenen gaan op in het uitvoeren van rituelen¹⁶. Ritueel misbruik hoeft niet persé een religieuze handeling in zich te hebben. Vaak is dat wel het geval, zoals in het volgende voorbeeld uit rooms-katholieke kring¹⁷:

Het misbruik van Ed begon als een voorwaarde voor absolutie. De jongen beleed onreine gedachten en de zonde van hoogmoed. Pater Terrence droeg hem op zelfbeheersing te leren. De les was eenvoudig, vertelt Ed: de priester bevredigde Morris (een andere jongen), of bewoog - op Ed liggend - zijn kruis tegen dat van hem, maar stopte daarmee vlak voordat Ed klaarkwam. 'Desensitisatie' noemde pater Terrence deze boetedoening. 'Hoe je ook naar het altaar gaat, als priester of als bruidegom, dit zal je helpen. Jij bent bijzonder. Je bent God welgevallig. Maar je hebt ook een verdorven kant die je moet leren beheersen.' Dagelijks beleed Ed zijn zonden bij pater Terrence en deed hij deze boetedoening.

Een bijzondere vorm van ritueel misbruik is satanistisch ritueel misbruik. Bij satanistisch ritueel misbruik maken de rituelen onderdeel uit van satanische aanbidding en ceremonieën. Er is volgens betrokkenen sprake van systematisch fysiek, emotioneel en seksueel misbruik. Dit misbruik is slechts zelden incidenteel, maar heeft meestal betrekking op herhaaldelijk misbruik over een uitgebreide tijdsperiode¹⁸. Door te spreken over satanistisch ritueel misbruik in plaats van satanisch ritueel misbruik wordt het menselijk aandeel in dit misbruik benadrukt. Het gebruik van deze religieuze lading versterkt de betekenis van het misbruik¹⁹.

Het eerste eigensoortige probleem bij ritueel misbruik is de erkenning. Vrijwel geen enkele andere vorm van seksueel geweld stuit op zo groot onbegrip en

¹⁶ O. van der Hart (1978) *Rituelen in de psychotherapie. Overgang en bestendiging*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

¹⁷ E. Burkett & F. Bruni (1993) *A gospel of shame. Children, sexual abuse and the Catholic church*. New York: Penguin Viking, p 76.

¹⁸ V. Sinason (1994 red.) *Treating survivors of satanist abuse*. Londen: Routledge.

¹⁹ Hoe complex deze religieuze betekenis kan zijn blijkt uit het artikel van J. Belitz & A. Schacht (1992) Satanism as a response to abuse. *Adolescence* 27(108) 855-872. De auteurs beschrijven een aantal jongens die seksueel misbruikt waren en daarna hun toevlucht zochten in een satanistische beweging. Daar vonden ze een religieuze ('positieve') betekenis van het kwaad en van hun machteloosheid. Agressieve seksualiteit, wraak en homo-erotische elementen werden in deze cultus positief en religieus gewaardeerd. Op termijn is dit geen heilzame weg, maar het is te begrijpen dat het voor hen betekenis had.

ongeloof bij hulpverleners en omstanders²⁰. Het is voor slachtoffers van ritueel misbruik bijzonder moeilijk om hun verhaal te kunnen vertellen. Daarnaast overheerst bij slachtoffers van ritueel misbruik de voortdurende (levensbedreigende) angst voor demonen en kwade krachten. De (satanistische) rituelen veroorzaken bij slachtoffers over het algemeen een zeer laag zelfbeeld en afschuw. De vaak extreme uitingen, de structurele patronen en de religieuze lading dragen bij aan een ernstige beschadiging van het slachtoffer.

SEKSUEEL GEWELD: ONZICHTBAAR AANWEZIG

Het is moeilijk om te achterhalen hoe vaak precies de verschillende vormen van seksueel geweld voorkomen. Het gaat immers per definitie om zaken die zich in het verborgene afspelen. Toch zijn er - op grond van allerlei onderzoeken - wel schattingen te maken. Daarmee krijgen we een beeld hoe veelvuldig seksueel geweld voorkomt, en hoe groot de kans is dat in de eigen gemeente seksueel geweld (onder de oppervlakte) aan de orde is.

Om te beginnen valt bij alle onderzoeken op dat seksueel geweld voorkomt in alle lagen van de bevolking. Wel is het zo dat veroordeelde daders vaak uit de lagere sociale klasse komen. Daders in hoger geplaatste kringen bezitten meer macht om hun positie en geloofwaardigheid te beschermen. Er is geen enkele aanwijzing dat seksueel geweld binnen de kerk minder of meer voorkomt dan buiten de kerk²¹.

Opvallend is het grote aantal mensen dat slachtoffer wordt van seksueel geweld. Als we ons beperken tot seksueel geweld ten opzichte van kinderen, dan kunnen we stellen dat meer dan 10 % van alle jongens²² en 30 % van alle meisjes²³ slachtoffer geworden is binnen dan wel buiten het gezin. Kijken we naar seksueel geweld alleen binnen het gezin, dan is 13 % van alle mannen en 30 % van alle vrouwen (als kind of volwassene) slachtoffer²⁴. De helft van het aantal gevallen van seksueel geweld binnen het gezin vindt plaats tijdens de jeugd van het

²⁰ Erkenning van de werkelijkheid van ritueel misbruik onder meer bij: C.G. Geluk & R. Schoonhoven (1999) *Helen door te delen. Een aanzet tot psycho-pastorale hulpverlening*. Zoetermeer: Boekencentrum.

²¹ Zo ontvangt alleen de christelijke kindertelefoon Chris al wekelijks zeven meldingen van seksueel misbruik in een christelijk gezin en eens per twee weken een melding van pedoseksueel misbruik, aldus oprichter Rob Hondsmark in *Centraal Weekblad*, 30 januari 1998.

²² H. Julius & U. Böhme (1997) *Sexuelle Gewalt gegen Jungen. Eine kritische Analyse des Forschungsstandes*. Göttingen: Verlag für angewandte Psychologie; M.P. Mendel (1995) *The male survivor. The impact of sexual abuse*. Thousand Oaks: Sage.

²³ N. Draijer (1988) *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psycho-somatische gevolgen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

²⁴ Van Dijk e.a., a.w.

slachtoffer, in de andere helft worden volwassenen slachtoffer. Seksueel misbruik gaat binnen het gezin vaak samen met geestelijk en lichamelijk geweld²⁵.

In 1992 is onderzoek gedaan onder volwassen vrouwen naar slachtofferschap van geweld door mannelijke partners²⁶. Uit het onderzoek blijkt onder meer dat ruim 11 % van de onderzochte vrouwen in de leeftijd van 20 - 60 jaar ooit in hun leven te maken hebben gehad met herhaaldelijk geweld door een mannelijke partner, terwijl nog eens 9 % incidenteel geweld heeft meegemaakt.

Over het aantal gevallen in Nederland van seksueel misbruik in pastorale relaties is niet heel veel bekend. In de afgelopen twee jaar betrof dat negentig meldingen. Het totale aantal geregistreerde meldingen in de afgelopen vijf jaar bedraagt 240²⁷. Bij verschillende onderzoeken in Amerika bleek dat globaal 10 % van de predikanten tijdens het predikantschap een seksuele relatie (seksuele gemeenschap) had met iemand anders dan de eigen levenspartner. Van deze seksuele contacten was 70 % met een gemeentelid²⁸. Bij deze onderzoeken gaat het niet alleen over seksueel geweld in pastorale relaties, maar om alle seksuele contacten buiten het huwelijk. Niet alle (seksuele) relaties tussen een predikant en een gemeentelid zijn misbruikend. Toch geven deze cijfers ernstig te denken.

Voor zover bekend wordt ten minste 90 % van de gevallen van seksueel geweld gepleegd door mannelijke daders²⁹. Dat betekent enerzijds dat vrouwelijke daders niet over het hoofd mogen worden gezien³⁰ (waarschijnlijk is er bij dit cijfer sprake van onderrapportage), anderzijds dat een kritische analyse nodig is van de vraag

25 Van Dijk e.a., *a.w.*: 45 % van de Nederlanders is zelf ooit slachtoffer geworden van niet-incidenteel geweld binnen het gezin. 30 % van de Nederlanders heeft daar ernstige gevolgen van ondervonden. Een kwart van de Nederlanders heeft geweld binnen het gezin ondergaan dat wekelijks of dagelijks voorkwam en/of langer dan vijf jaar voortduurde. Jongens en mannen worden in gelijke mate slachtoffer van geweld binnen het gezin als meisjes en vrouwen. Mannen (met name jongens tussen 10 en 25) worden vaker slachtoffer van lichamelijk geweld; vrouwen vaker van seksueel geweld. Vrouwen worden vaker slachtoffer van geweld met een zeer hoge intensiteit.

26 R.G. Römkes (1992) *Gewoon geweld. Omvang, aard, gevolgen en achtergronden van geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties*. Alblasterdam: Swets & Zeitlinger.

27 *Jaarverslag van de Interkerkelijke Stichting tegen Seksueel Misbruik in Pastorale Relaties. Periode Januari 1996 - December 1997*. Leusden: SMPR.

28 J.W. Thoburn & J.O. Balswick (1998) Demographic data on extra-marital sexual behavior in the ministry. *Pastoral Psychology* 46(6) 447-457. Vgl. M.G. Davies (1998) Clergy sexual malfeasance. Restoration, ethics and process. *Journal of Psychology and Theology* 26(4) 331-339; A. Hoenkamp-Bisschops (1995) Seksueel misbruik in pastorale relaties. *Praktische Theologie* 22(5) 543-556; C. Holderread Heggen (1993) *Sexual abuse in christian homes and churches*. Scottsdale (PA): Herald Press.

29 Diverse onderzoeken melden een afwijking van dit percentage. Zo komt het gemiddelde van een reeks onderzoeken naar mannelijke slachtoffers op 25 % vrouwelijke daders, met uitschieters tot boven de 50 %. Een aanzienlijk aantal slachtoffers (genoemd wordt meer dan 40 %) heeft te maken gehad met zowel mannelijke als vrouwelijke daders. Duidelijk is dat het percentage vrouwelijke daders in recentere onderzoeken vaak hoger ligt, waarschijnlijk door de toegenomen aandacht voor dit verschijnsel. Preciezere schattingen zijn op dit moment niet te maken. Zie o.a. M.P. Mendel, *a.w.*

30 J. Saradjian (1996) *Women who sexually abuse children*. Chichester: Wiley.

waarom mannen vaker tot het plegen van seksueel geweld overgaan³¹. Voor zover bekend hebben de meeste daders zelf ervaringen van slachtofferschap. Omgekeerd geldt dat verreweg de meeste slachtoffers niet tot daderschap komen³². Ook in dit gegeven is het verschil tussen mannen en vrouwen opmerkelijk. Mannelijke slachtoffers gaan vaker over tot daderschap dan vrouwelijke slachtoffers. In het volgende hoofdstuk worden deze verschillen, die voortkomen uit (opvattingen over) mannelijkheid en vrouwelijkheid nader uitgewerkt. Daarnaast is het risico dat slachtoffers tot dader worden groter wanneer het misbruik ernstiger was en sociale steun en deskundige hulp ontbreken.

Een verzwarende omstandigheid voor het slachtoffer en een reden waarom seksueel geweld zo onzichtbaar is, is het gegeven dat in verreweg de meeste gevallen van seksueel geweld de dader een bekende van het slachtoffer is³³. De meeste daders beperken zich overigens niet tot één slachtoffer, maar kunnen in de loop der jaren tientallen slachtoffers maken (dat geldt vooral voor daders buiten het gezin).

Achter deze kille cijfers gaan persoonlijke verhalen schuil. Deze verhalen vertellen over verraden vertrouwen en over de pijn van een geschonden lichaam, of de dreiging daartoe. Al deze mensen die op de een of andere manier slachtoffer zijn geworden van seksueel geweld leven met angst, schaamte en verdriet. Angst voor de dader(s), schaamte over het misbruik en verdriet over wat hen is afgenomen door het misbruik.

Als we deze cijfers op ons in laten werken, kunnen we alleen nog maar de conclusie trekken, dat het gevoel van veiligheid, waarmee we onszelf omgeven feitelijk een illusie is. Het gezin en de kerk zijn helaas niet per definitie veilige havens in een gewelddadige wereld. Ze maken zelf deel uit van het probleem. We kunnen de problematiek van seksueel geweld dan ook niet oplossen door kinderen te waarschuwen voor de ‘enge man in de bosjes’. De ‘veiligste’ plaatsen zijn vaak juist het gevaarlijkst!

GESCHONDEN LICHAAM

De titel van ons boek verwijst naar de vaak ingrijpende en bepalende gevolgen van seksueel geweld. Het woord lichaam symboliseert daarbij niet alleen de gevolgen van de traumatische ervaring(en) voor het slachtoffer, maar ook de kerkelijke

³¹ A. Seymour (1998) Aetiology of the sexual abuse of children. An extended feminist perspective. *Women's Studies International Forum* 21(4) 415-427.

³² M.P. Mendel, *a.w.* (pp 121-124); R. van Outsem (1992) *Seksueel misbruik van jongens*. Amsterdam: Sua (pp 70-78).

³³ Zie bijvoorbeeld N. Draijer, *a.w.* (p 158).

gemeente (Lichaam van Christus), die hierdoor getraumatiseerd wordt. Eerst wordt ingegaan op de mogelijke consequenties voor het slachtoffer.

Gevolgen voor het slachtoffer

Seksueel geweld bestaat in verschillende vormen en gradaties. Dat betekent ook dat de ernst van het seksueel geweld en de gevolgen voor het slachtoffer niet in alle gevallen even groot is. Ernst en gevolgen hangen ten minste af van: 1) de achtergrondsituatie, 2) de feitelijke gebeurtenissen en hun beleving, 3) de reactie van het slachtoffer (bijvoorbeeld diens draagkracht) en van omstanders³⁴. Deze drie elementen hebben ook invloed op elkaar. De combinatie van deze factoren bepaalt de ernst van het trauma en de gevolgen.

Voor de achtergrondsituatie geldt dat seksueel geweld als problematischer wordt ervaren wanneer de thuissituatie van het slachtoffer minder veilig en harmonieus is. Dit geldt in elk geval als het seksueel geweld tijdens de jeugd of bij een volwassene binnen het gezin plaats vindt. Een onveilige thuissituatie maakt een mens kwetsbaar. Het verlangen naar aandacht en liefde is door een dader gemakkelijk te manipuleren, zoals ook duidelijk naar voren komt in het voorbeeld van Willem en Mirjam. Wanneer de thuissituatie niet harmonieus is, kan dit op zich al een beschadigende ervaring worden. Het seksuele geweld is een extra probleem, waardoor de gevolgen nog weer ingrijpender zijn. Daarnaast heeft de onveilige thuissituatie tot gevolg dat een (jong) slachtoffer haar / zijn verhaal niet kan vertellen.

Tussen achtergrond en feitelijke gebeurtenis ligt de vraag naar de relatie met de dader. De ernst van het trauma wordt versterkt wanneer de dader behoort tot het gezin of op andere wijze een vertrouwenspersoon is. Dit komt omdat het (seksuele) geweld de loyaliteit ten opzichte van de vertrouwenspersoon onder druk zet. Dit geldt ook voor geweld waar anderen dan de ouders de daders zijn. In dat geval zijn de ouders voor het gevoel van de kinderen tekort geschoten in hun bescherming. Het ontstane loyaliteitsconflict kan worden opgelost door de verantwoordelijkheid van het misbruik bij zichzelf te zoeken. Vaak voelen slachtoffers zich ook verantwoordelijk voor het instandhouden van het gezin. Er is hier sprake van een sterke paradox. Hoe meer het gezin onveilig wordt, hoe meer het slachtoffer loyaal zal worden naar het gezin, op zoek naar warmte en genegenheid. Een slachtoffer van incest door haar oom verwoordt het als volgt:

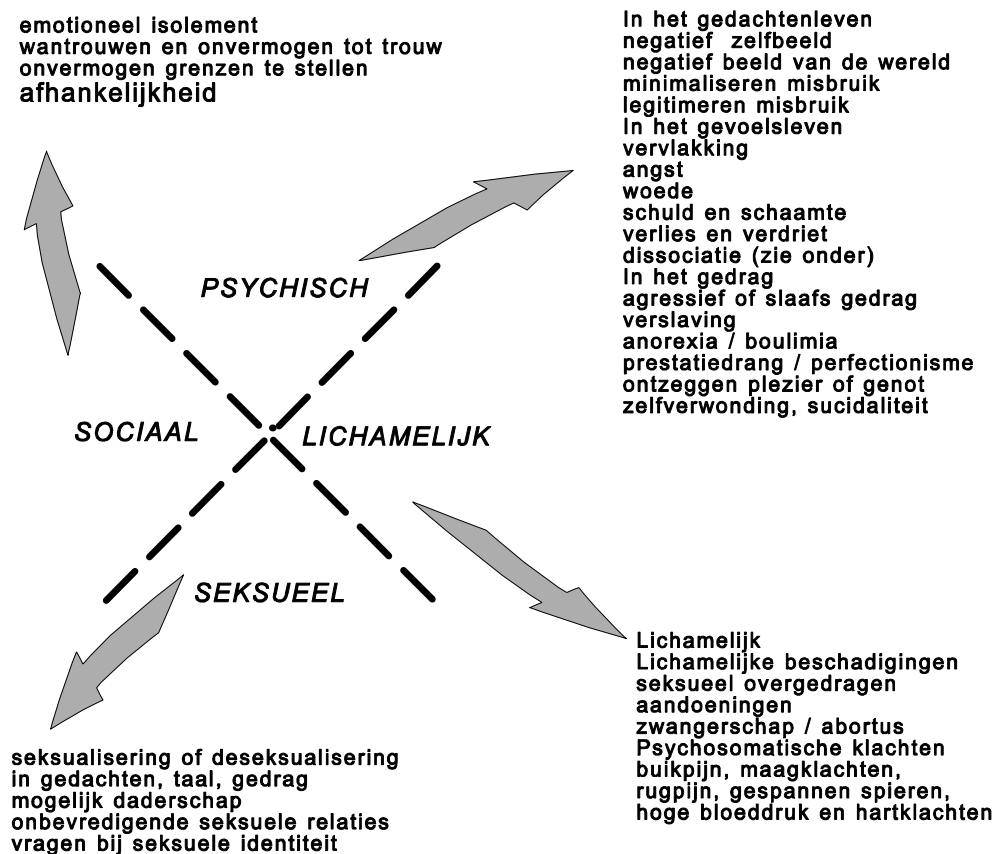
‘Ik denk dat ik naar mijn oom en tante zo’n loyaliteitsgevoel gekweekt heb, omdat dat min of meer mijn laatste veilige plek was. Of dat nu aangepraat is of niet, de wereld om mij heen was verder niet veilig meer. Die bestond niet meer: mijn moeder was dood, mijn vader was niet meer bereikbaar- wat hij dan ook allemaal gedaan heeft, maar alles wat er vroeger geweest was, dat was kapot. En dan wordt

³⁴ E.A. Holman & R.C. Silver (1996) Is it the abuse or the aftermath? A stress and coping approach to understanding responses to incest. *Journal of Social and Clinical Psychology* 15(3) 318-339.

het gezin van mijn oom en tante, ja, dat wordt het dan.'

Voor de feitelijke gebeurtenis geldt dat de ernst van seksueel geweld wordt bepaald door de aard en de duur van de handelingen en door de leeftijd waarop het begint. Wanneer iemand op jonge leeftijd slachtoffer wordt van seksueel geweld heeft dit gevolgen voor de persoonsontwikkeling. Een verzwarende omstandigheid kan het gebruik zijn van dwang en agressie bij het seksuele geweld en bij het afdwingen van geheimhouding.

Het is niet eenvoudig om een overzicht te geven van de gevolgen van seksueel geweld. In de loop van de tijd is wel duidelijk geworden dat seksueel geweld zeer ingrijpende gevolgen kan hebben. Ook weten we inmiddels dat die gevolgen op allerlei vlak kunnen liggen. We weten echter meestal niet of de problemen waar het dan om gaat een direct gevolg zijn van het seksueel geweld, of dat ze vooral het gevolg zijn van de achtergrondsituatie, de reacties of van nog iets anders. Vaak zal het ook om een combinatie gaan. Daarmee hangt samen dat deze gevolgen niet gebruikt kunnen worden als een bewijs dat iemand seksueel geweld heeft meegemaakt. Veel van deze gevolgen kunnen ook een andere oorzaak hebben gehad. Daarom beperken we ons hier tot een schets van enkele van de veel genoemde gevolgen op vier velden: lichamelijk, psychisch, sociaal en seksueel.

De gevolgen kunnen ingrijpend en langdurig het leven van het slachtoffer bepalen, dat mag duidelijk zijn. Dat geldt niet alleen in de periode dat het seksueel geweld plaats vindt, maar ook in de jaren daarna. Wanneer er niet gewerkt wordt aan herstel kan dat zelfs het leven lang zo blijven. Het is of de gevangenschap waarin het slachtoffer terecht is gekomen innerlijk blijft bestaan.

In veel gevallen is seksueel geweld structureel en bestaat het uit een opeenvolging van zowel daadwerkelijke grensoverschrijdingen als momenten dat dat dreigt te gebeuren. Daardoor raakt ook de schade structureel verankerd in de persoonlijkheid. In psychiatrische termen spreken we dan van een complexe posttraumatische stress-stoornis³⁵. Het nadeel van zulke psychiatrische labels kan

³⁵ Deze term gebruikt Herman, *a.w.* ter onderscheiding van de posttraumatische stress-stoornis die ontstaat na een enkelvoudig trauma. Ze geeft de volgende (waarschijnlijk niet complete) beschrijving:

1. Een voorgeschiedenis van onderwerping aan totalitaire controle gedurende een langere tijdsperiode (maanden of jaren). Voorbeelden zijn gijzelaars, krijgsgevangenen, overlevenden van concentratiekampen en overlevenden van bepaalde religieuze sekten. Andere voorbeelden zijn mensen die onderworpen zijn geweest aan totalitaire systemen in de seksuele en huiselijke sfeer, onder wie overlevenden van mishandeling in het gezin, kindermishandeling, seksueel misbruik in de kinderjaren en georganiseerde seksuele uitbuiting.
2. Veranderingen in de affectregulatie, waaronder
 - * aanhoudende dysforie
 - * chronische preoccupatie met zelfmoord
 - * zelfverwonding
 - * woede-uitbarstingen of uiterst geremde boosheid (kan afwisselend voorkomen)
 - * dwangmatige of uiterst geremde seksualiteit (kan afwisselend voorkomen)
3. Bewustzijnsveranderingen, waaronder
 - * geheugenverlies of sterke herinneringen aan traumatische gebeurtenissen
 - * voorbijgaande perioden van dissociatie
 - * depersonalisatie / derealisatie
 - * herbeleving, hetzij in de vorm van dwangmatige posttraumatische symptomen, hetzij in de vorm van steeds terugkerende preoccupaties.
4. Veranderingen in de zelfperceptie, waaronder
 - * een gevoel van hulpeloosheid of een verlamming van initiatief
 - * schaamte, schuldgevoelens en zelfverwijt
 - * het gevoel bezoedeld of gestigmatiseerd te zijn
 - * het gevoel volstrekt anders te zijn dan anderen (onder meer een gevoel dat men 'bijzonder' is, een gevoel van volslagen eenzaamheid, de overtuiging door niemand begrepen te worden en het idee dat men een niet-menselijke identiteit heeft)
5. Veranderingen in de perceptie van de dader, waaronder
 - * preoccupatie met de relatie tot de dader (waaronder preoccupatie met wraak)
 - * onrealistische toeschrijving van totale macht aan de dader (opgepast: de beoordeling van de machtsrealiteit door het slachtoffer is vaak realistischer dan die van de therapeut)
 - * idealisering of paradoxale dankbaarheid
 - * het gevoel dat er sprake is van een bijzondere of bovennatuurlijke relatie
 - * aanvaarding van het geloofssysteem of de rationalisaties van de dader
6. Veranderingen in relaties met anderen, waaronder
 - * isolement en terugtrekking
 - * verstoring van intieme relaties
 - * herhaaldelijk zoeken naar een redder (kan afwisselend voorkomen met isolement en terugtrekking)
 - * aanhoudend wantrouwen
 - * herhaaldelijk falen van de zelfbescherming
7. Veranderingen in het zingevingssysteem

zijn dat daarmee de indruk gewekt wordt dat slachtoffers psychisch ziek zijn. Daarom spreken we daarnaast vaak van overlevingsstrategieën. Veel van deze problematiek is namelijk niet alleen als psychische stoornis te beschrijven, maar ook als reactie (verzet) van het slachtoffer. Het gaat weliswaar om klachten die een gevolg zijn van het seksueel geweld, maar daarbij ontwikkelt het slachtoffer overlevingsstrategieën om het hoofd boven water te houden. We kunnen dan ook ingaan op de mogelijkheden die een slachtoffer heeft om staande te blijven. Dan zien we een verstrengeling van schadelijke gevolgen en pogingen tot hantering. In principe zien we overlevingsstrategieën dus als positief. Het zijn creatieve en krachtige pogingen om het ondraaglijke draaglijk te maken. Op termijn zijn ze vaak niet functioneel meer, zeker nadat het seksueel geweld beëindigd is. Dan kan het gebeuren dat ze niet langer beschermen en helpen overleven, maar juist een gevangenis vormen die het leven belemmeren. Herstel bestaat er dan uit dat het slachtoffer weer de keuze krijgt over het gebruik van deze strategieën. Zo vertelde iemand die een meervoudig persoonlijkheidsstoornis had ten gevolge van ernstig seksueel geweld, dat zij niet wilde dat haar alters (interne persoonlijkheden) zouden worden geïntegreerd in één persoon. Sommige alters waren erg creatief, andere alters hadden het vermogen om in zeer stressvolle situaties kalm te blijven en het overzicht te houden. Door gebruik te maken van haar overlevingsstrategie kon zij blijven functioneren in de maatschappij. Om een mechanisme positief en als vrije keuze te kunnen hanteren is het om te beginnen nodig deze bewust te maken.

De eerste strategie is *vermijden*. Daarmee kan de werkelijkheid van het seksueel geweld worden ontkend. Als het niet echt gebeurd lijkt te zijn, is er misschien ook geen reden om problemen te hebben. Bij deze strategie hoort het proces van dissociatie. Dit is het ‘afgrendelen’ van de herinnering aan het gebeurde door als het ware in een andere bewustzijnstoestand te stappen. Wanneer een slachtoffer zich niet kan verzetten en niet kan vluchten, kan zij / hij zich alleen nog maar overgeven. Om deze ervaring te kunnen overleven, raakt het slachtoffer in een verdoofde toestand: er vindt een verandering van haar / zijn bewustzijn plaats. Wanneer deze verandering van bewustzijn buiten de bedreigende situaties blijft voortbestaan, ontstaat een gevoel van vervlakking. Hierdoor maken de herinneringen aan het trauma geen deel uit van het gewone geheugen³⁶. Dit betekent dat er bij de slachtoffers van seksueel geweld een kloof kan ontstaan

* verlies van vertrouwen

* een gevoel van hopeloosheid en wanhoop

Een andere indeling onderscheidt vermijdingsklachten, herbelevingsklachten en spanningsklachten, die voortkomen uit de voortdurende aanwezigheid van angstgevoelens en de niet aflatende alertheid op de omgeving. Zie: *Zedenalmanak*; F. Albach (1993) *Freud's verleidingstheorie. Incest, trauma en hysterie*. Middelburg: Stichting Petra; Herman, *a.w.*; L. van Gils / Stichting VPSG (1998) *Mijn lichaam, mijn ziel. Over (seksueel) geweld en pastorale hulpverlening*. Haarlem: Stichting VPSG. De eerste twee komen terug bij de beschrijving van overlevingsstrategieën.

³⁶ Herman, *a.w.* noemt ze ‘pre-narratief’

tussen persoon en feiten (geheugenstoornis), of tussen emoties en feiten (emotionele dissociatie). Dit verklaart ook waarom herinneringen aan seksueel geweld vaak zo lang niet aanwezig lijken en uiterst moeizaam naar boven komen. Vaak gaan vermijding en herbeleving samen op: de vermeden of weggehouden herinneringen en emoties dringen zich op door flash backs of nachtmerries, vaak met ongekende emotionele heftigheid. Het heen en weer slingeren tussen herbeleving en vervlakking kan worden gezien als een poging om de trauma's te integreren. Beide manieren zijn vaak niet adequaat, zodat het slachtoffer in deze beweging verstrikt kan raken

Wanneer iemand voortdurend bedreigd wordt en te maken heeft met ernstig (seksueel) geweld kan de dissociatie overgaan in een meervoudige persoonlijkheidssyndroom (MPS). MPS is ook op te vatten als een overlevingsstrategie, waarbij het slachtoffer zichzelf beschermt tegen traumatische gebeurtenissen door meerdere personen te creëren binnen de eigen persoonlijkheid, waardoor het draaglijker wordt. Zo kan één van de alters het seksueel geweld ondergaan om de rest van de persoonlijkheid te sparen. Overigens wordt deze stoornis tegenwoordig DIS (dissociatieve identiteitsstoornis) genoemd³⁷.

De tweede strategie is *verzwijgen*. Als het noodzakelijk is gebleken onder ogen te zien dat het seksueel geweld plaats vindt of heeft plaats gevonden, kan er (bewust of onbewust) voor gekozen worden dat stil te houden. In de periode waarin het seksueel geweld bestaat is het vaak de enige mogelijkheid. Veel slachtoffers zijn eerst door de dader geïsoleerd van hun sociale omgeving, of hadden al weinig hulpbronnen.

Een slachtoffer kan zwijgen over het seksueel geweld uit loyaliteit met de dader. Zoals in het voorgaande al werd genoemd, is in een groot aantal gevallen van seksueel geweld de dader een bekende van het slachtoffer. Dit betekent dat de dader de mogelijkheid heeft om dicht bij het slachtoffer te komen en een vertrouwensband met haar / hem op te bouwen. Hierdoor kan het slachtoffer sterke loyaliteitsgevoelens hebben naar de dader. Het is voor veel slachtoffers erg moeilijk om deze loyaliteit los te laten en het zwijgen te doorbreken. Het slachtoffer is meestal erg afhankelijk gemaakt van de dader. Daarnaast leverde de relatie met de dader ook iets op: een vertrouwensband en het gevoel bijzonder en speciaal te zijn. Wanneer het zwijgen doorbroken wordt, zal het slachtoffer dit op moeten geven. Zeker wanneer een slachtoffer in een isolement leeft en aangewezen lijkt op de vertrouwensrelatie waarbinnen het geweld plaatsvindt, kan het zijn dat dit geweld voor lief wordt genomen.

Een andere reden voor het slachtoffer om te zwijgen is angst voor represailles van de dader. Door over te gaan tot seksueel geweld heeft de dader aan het slachtoffer

³⁷ Zie *DSM-IV* (Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders).

laten voelen macht over haar / hem te hebben. Elke vorm van seksueel geweld is een schadelijke grensoverschrijding, of dit nu gepaard gaat met grove vormen van dwang of met haast onzichtbare manipulaties. Door deze grensoverschrijding wordt de machtspositie van de dader vergroot en de onmacht van het slachtoffer versterkt. Daarnaast komt het vaak voor, dat de dader druk uitoefent op het slachtoffer om haar / hem te dwingen te zwijgen. In situaties waarin sprake is van langdurig en intensief seksueel geweld kunnen op den duur de dreigementen en fysiek geuite dwang steeds agressiever worden.

Een laatste reden voor het slachtoffer om te zwijgen over het seksueel geweld komt voort uit gevoelens van schuld en schaamte. Vrijwel alle slachtoffers van seksueel geweld voelen zich schuldig over het seksueel geweld. Een verklaring hiervoor kan zijn, dat slachtoffers in een situatie van seksueel geweld totaal machteloos worden gemaakt. Om zich (onbewust) te ontworstelen aan de beklemmende onmacht plaatst een slachtoffer (een deel van) het initiatief van het geweld bij zichzelf. Hiermee wordt innerlijk een zekere autonomie herwonnen, maar tegen de prijs van een negatief zelfbeeld. Het gevoel medeschuldig te zijn levert dan ook schaamte op. Dit gevoel kan voortkomen uit bijvoorbeeld onzekerheid over het eigen aandeel of uit verwarring over plezierige momenten tijdens het seksueel geweld. Deze verwarring wordt groter wanneer het lichaam van het slachtoffer reageerde en zij / hij ook gevoelens van genot heeft ervaren. Schaamte is een belangrijke belemmering voor onthulling.

In de periode na het seksueel geweld lijkt zwijgen vaak veiliger en aantrekkelijker dan jezelf kwetsbaar opstellen. Het betekent dat je niet op het spel hoeft te zetten wat je hebt opgebouwd. Wie zichzelf als slachtoffer bekend maakt loopt het risico ook alleen in die rol gezien te worden. Dat roept bij sommigen afkeer of afstand op, bij anderen een overdreven en neerbuigende zorgzaamheid. Bovendien reageren omstanders vaak met ongeloof of verwijten (blaming the victim). Soms wordt zelfs alle schuld bij het slachtoffer gelegd, waardoor het slachtoffer de aangeklaagde wordt. Zwijgen lijkt daarom veiliger.

Zwijgen is te zien als een vorm van zelfbescherming; het is echter ook een vorm van internaliseren van het seksueel geweld dat juist bestond bij de gratie van het zwijgen. Door te zwijgen maakt het slachtoffer het eigen leven ondergeschikt aan het 'recht' van de dader en de omstanders die het eigenlijk niet willen weten. Een extreme manier om het zwijgen in stand te houden is zelfdoding. Treffend is daarbij het volgende citaat: 'Zelfdoding betekent dat je ermee instemt dat het belangrijker is het seksueel misbruik geheim te houden dan jezelf in leven te houden'³⁸.

³⁸ 'Killing yourself is agreeing that keeping the sexual abuse secret is more important than keeping yourself alive'. M. Hunter (1990) *Abused boys. The neglected victims of sexual abuse*. Lexington (Ms): Lexington Books.

Bij de derde strategie kan er gekozen worden uit verschillende opties. Als vermijden en verzwijgen niet langer mogelijk zijn, zijn er tenminste vier mogelijkheden om te blijven overleven: bagatelliseren, generaliseren, compenseren en transformeren. Met *bagatelliseren* bedoelen we de pogingen om wel het feit te erkennen, maar de betekenis te minimaliseren. Dat kan door de gebeurtenissen anders te noemen. Zo wordt seksueel geweld vaak beschreven als een liefdesrelatie waarin wat onprettige zaken voorvallen. Bij adolescenten kan het worden geherinterpreteerd als seksueel experimenteren. Mannelijke slachtoffers hebben nog wel eens de neiging om de emotionele betekenis van seksualiteit en geweld te minimaliseren. Ze denken er dan weinig last van te hebben, ook al blijken ze tal van symptomen te hebben die een gevolg van seksueel geweld kunnen zijn.

Met *generaliseren* bedoelen we de pogingen om de negatieve betekenis van het seksueel geweld weg te nemen door te doen alsof het onderdeel is van het normale leven. Dat kan op verschillende manieren gebeuren. Zo kan men zich een slachtofferrol eigen maken, waarbij de machteloosheid en passiviteit gezien worden als een onderdeel van het eigen karakter. Situaties waarin je machteloos en passief gemaakt worden zijn dan geen aantasting van het zelfbeeld meer, maar een bevestiging ervan. Een andere vorm van generaliseren zou misschien gevonden kunnen worden in de ontwikkeling of vorming van seksuele identiteit. Veel slachtoffers van seksueel geweld (zeker in de jeugd of adolescentie) kennen op zijn minst verwarring over de eigen seksuele identiteit³⁹. Hoe precies oorzaak en gevolg zich verhouden is moeilijk te zeggen. Het opbouwen van een homoseksuele identiteit zou echter voor sommigen iets te maken kunnen hebben met het generaliseren van ongewenste seksuele ervaringen. Voor slachtoffers van daders van de eigen sekse kan het een weg zijn om de ervaring van seksueel geweld te integreren als deel van de eigen identiteit. Voor slachtoffers van daders van de andere sekse kan het juist de afkeer van die sekse generaliseren. Het zou veel te ver gaan om dit aan te voeren als een verklaring van homoseksualiteit. We beschrijven alleen een verband, en menen dat dat kan samenhangen met de overlevingsstrategie van het generaliseren. Zoals gezegd kunnen die strategieën zowel heilzaam als disfunctioneel zijn. Een heel bijzondere vorm van generaliseren is te vinden bij de groep slachtoffers die in de prostitutie terecht komt of op andere wijze relaties aangaat waarin het seksueel geweld herhaald wordt. Prostitutie kan ook een omvorming (transformatie) zijn van de machtsverhouding⁴⁰. Hier liggen belangrijke vragen bij de mate van vrijwilligheid.

³⁹ P. Cameron & K. Cameron (1995) Does incest cause homosexuality? *Psychological reports* 76 611-621; W. L. Gianotten (1995) Jongens en mannen als slachtoffer van incest en ander seksueel misbruik. In: H. Baartman (red.) *Op gebaande paden*. Utrecht: SWP; R.R. Ganzevoort (1996) Ongehoord... ongezegd. Mannen, seksueel misbruik en geloof. *Praktische Theologie* 23(5) 488-508; R. van Outsem (1992) *Seksueel misbruik van jongens*. Amsterdam: SUA.

⁴⁰ J.-G. Nadeau (1987) *La prostitution, une affaire de sens*. Montreal: Fides.

Een andere strategie is *compenseren*. Hier worden feit en schade wel enigszins erkend, maar onmiddellijk naar de achtergrond gedrongen en vervangen door tegengesteld gedrag. Waarschijnlijk is compenseren een strategie die bij mannen vaker voorkomt. Het kan de vorm krijgen van een extreme macho-rol of een werkhouding van perfectionisme en prestatiedwang (hypermasculiniteit). Bij vrouwen kan het naast perfectionisme gestalte krijgen in geromantiseerde idealen.

Verwant aan het compenseren is het *transformeren*. Hier wordt het tekort omgevormd tot een nieuwe rol. De hulpeloosheid en machteloosheid kunnen dan de vorm krijgen van hulpverleners of agressie. De schaamte en schuld die het slachtoffer zich heeft eigen gemaakt kunnen worden omgezet in een zorgende houding als boetedoening, of juist worden bevestigd in plegergedrag. Zo wordt de 'waarheid' die geïnternaliseerd is door het seksueel geweld schijnbaar bewezen.

Deze strategieën zijn pogingen het hoofd boven water te houden. Ze zijn nodig in een bepaalde fase en ze blijken langdurig bruikbaar te zijn. Vaak blijken deze strategieën ook een bepaalde winst op te leveren. Wel blijft het de vraag of ze in het heden nog steeds beschermen en bekrachtigen, of dat ze disfunctioneel zijn geworden en belemmeren.

GEVOLGEN VOOR DE GEMEENTE

Seksueel geweld dat zich afspeelt in een kerkelijke gemeente blijft niet zonder gevolgen voor de gemeenschap⁴¹. Voor de gemeenschap kan dit ook een traumatiserende ervaring zijn. In die zin is de gemeente mede-slachtoffer van het seksuele geweld. Wel is het van belang om onderscheid te maken tussen primaire en secundaire slachtoffers. Degene die het seksueel geweld heeft ondergaan, heeft dit geweld aan de lijve ondervonden. We noemen dit primair slachtofferschap. De eenzaamheid en de diepte van de pijn die dit leed veroorzaakt is van een andere orde dan het leed van secundaire slachtoffers: partner, vrienden, kennissen, gemeenteleden, enzovoort. Hier is het beeld van toepassing van kringen in de vijver. De steen die de kringen veroorzaakt, is het trauma. De kringen, die direct om de inslag ontstaan, hebben de meeste golfslag.

Wanneer er sprake is van seksueel geweld in een gemeente, hangt de invloed hiervan op gemeenteleden af van verschillende factoren: de persoonlijke levensloop van het gemeentelid, de relatie van elk gemeentelid afzonderlijk met de kerk, de positie van de dader en van het slachtoffer, de wijze waarop de onthulling van het seksueel geweld plaats vindt, en ten slotte de afwikkeling.

De gevolgen worden uiteraard pas zichtbaar op het moment dat de gemeente geconfronteerd wordt met het seksueel geweld. De doorwerking van het seksueel

⁴¹ N. Friberg (1995) Wounded congregations. In: N.M. Hopkins & M. Laaser (red.) *Restoring the soul of a church. Healing congregations wounded by clergy sexual misconduct*. Collegeville (MN): The Liturgical Press.

geweld voor de gemeenschap is ook afhankelijk van de positie van dader(s) en van slachtoffer(s) en van de houding van de omstanders. De kerkelijke gemeente wordt niet alleen geconfronteerd met een beschadigd gemeentelid, maar (nabij of op afstand) ook met een (vermeende) dader. Dit betekent dat de gemeenteleden in een loyaliteitsconflict terecht kunnen komen. Het kan zijn dat in een gemeente spanningen ontstaan, die polariserend werken. De gemakkelijkste weg lijkt het opofferen van het slachtoffer voor harmonisatie. Hoe ernstiger de beschuldigingen hoe meer omstanders geneigd zijn het verhaal niet te geloven, zeker wanneer de dader een gerespecteerd persoon binnen de kerk is, bijvoorbeeld de predikant. Het verhaal van het slachtoffer wordt al gauw ontkend, gebagatelliseerd of de schuld wordt bij het slachtoffer neergelegd.

Als de gemeente secundair slachtoffer wordt heeft dit meestal ook gevolgen voor de spiritualiteit. De invloed van het seksueel geweld op de spiritualiteit hangt in belangrijke mate samen met de manier waarop we ons geloof beleven en de accenten die we daarbinnen leggen. Afhankelijk hiervan hebben de gevolgen vooral betrekking op bijvoorbeeld, de sacramentele vieringen of op onze gevoelens ten opzichte van de Schrift.⁴² De verering van God en de onderlinge band in de samenkomst van de gemeente kunnen hieronder lijden.

Uit de beelden die in de Bijbel gebruikt worden voor de kerkelijke gemeente blijkt hoe diep seksueel geweld de bedoeling van God met mensen en met de kerkelijke gemeenschap aantast. Het meest bekende beeld is waarschijnlijk de gemeente als Lichaam van Christus (Rom. 12). De gemeenteleden vullen elkaar aan en vormen met elkaar een lichaam. Wanneer één gemeentelid lijdt, lijden alle leden mee. Dit betekent dat een dader niet alleen het slachtoffer schendt, maar ook de gemeente. Deze schending vindt plaats op het moment dat iemand slachtoffer wordt van seksueel geweld, en niet pas als de gemeente hiermee geconfronteerd wordt. Veel schendingen blijven jarenlang onder de oppervlakte.

‘BIJ ONS GEBEURT HET NIET.’

De schattingen over het aantal slachtoffers van seksueel geweld, die op basis van onderzoek gemaakt zijn, kunnen gemakkelijk aanleiding geven tot ongeloof en onbegrip. Dit ongeloof wordt versterkt, omdat de meeste mensen niet in aanraking komen met verhalen van seksueel geweld. De meest voor de hand liggende vraag is: ‘en waar zijn die slachtoffers dan? Bij ons in de gemeente kom ik ze niet tegen.’ Het is dan ook voorstelbaar, dat het cijfermateriaal uit de onderzoeken en de onderzoeken zelf bekritiseerd worden.

⁴² Dit geldt overigens ook voor diegenen die hierover schrijven. Zo legt Fortune (*a.w.*) de meeste nadruk op het verbreken van de vertrouwensband en het misbruiken van macht. Andere schrijvers (bv. D. Johnson & J. Van Vonderen [1991], *The subtle power of spiritual abuse*. Bethany) benadrukken spirituele en psychologische factoren.

Voor de onzichtbaarheid van seksueel geweld zijn goede redenen te vinden. Slachtoffers en daders van seksueel geweld zwijgen. Het zwijgen van slachtoffers is al aan de orde geweest. Het zwijgen van daders komt voort uit de behoefte de eigen schuld te ontkennen en de eigen positie te beschermen. Een belangrijke reden voor het zwijgen ligt echter ook bij de omstanders. De kerk (om het daar voor het gemak maar even toe te beperken) draagt medeverantwoordelijkheid voor het instandhouden van dit zwijgen. Als omstanders hebben we er belang bij het niet te horen. Het komt dan ook maar al te vaak voor dat iemand die slachtoffer is geworden van seksueel geweld niet geloofd wordt. Hier zijn in elk geval twee redenen voor aan te geven. De eerste reden is dat omstanders ook gevoelens van loyaliteit naar de dader zullen hebben. Misschien zijn mensen best nog wel bereid te geloven dat seksueel geweld voorkomt, maar als de dader een gewaardeerd persoon is? In het verhaal van Willem en Mirjam is het maar de vraag of de ouders van Mirjam haar zouden geloven als ze iets zou vertellen van wat er in de auto gebeurd is. De ouders zijn juist zo blij met Willem. Willem is een meelevend gemeentelid. Hij zet zich met hart en ziel in voor de kerk, en hij is misschien wel de enige die zich bekommert om het welzijn van hun dochter. Nee, Willem doet zoiets niet. De vrouw van Willem zal Mirjam ook niet snel geloven. Zij kent Willem en zij weet hoe kwetsbaar hij is. Het is zeer waarschijnlijk dat zij het vurig voor haar man zal opnemen en de schuld bij Mirjam zal neerleggen. De dominee heeft ook veel redenen om steun te betuigen aan Willem. Willem is lid van de kerkenraad en medebepalend voor het gezicht van de kerk.

Daar komt bij -en dat is de tweede reden- dat elk slachtoffer de illusie van onze veiligheid aantast. Stel dat het waar is. Stel dat Willem inderdaad een dader is. Wie is dan nog te vertrouwen. Willem is zo'n gewone en aardige man. Hij is nog mee geweest met het jeugdkamp van de kerk. Wij willen graag geloven dat onze gezinnen, onze kerk en onze samenleving veilige plaatsen zijn. De basis van ons samenleven wordt aangetast als we onder ogen moeten zien dat we niet beschermd worden op de plaatsen waar we een schuilplaats zouden mogen verwachten.

De verhalen van slachtoffers maken deze medeverantwoordelijkheid zichtbaar. Als wij hun verhalen niet geloven, dragen wij bij aan het zwijgen. Elk verhaal over seksueel geweld vraagt dus om een keuze. Het is niet mogelijk om neutraal aan de zijlijn te blijven staan. Zwijgen, bagatelliseren of de schuld bij het slachtoffer leggen betekent kiezen voor het voortbestaan van seksueel geweld. Kiezen voor het slachtoffer betekent het doorbreken van het zwijgen en het zichtbaar maken van het kwaad van seksueel geweld.

TEN SLOTTE

We zijn dit hoofdstuk begonnen met de constatering dat elke kerkelijke gemeente waarschijnlijk op de een of andere manier te maken heeft met seksueel geweld. In alle gevallen waar dit boek over spreekt maakt de kerkelijke gemeenschap deel uit

van de situatie waarin seksueel geweld kan ontstaan, dan wel van de situatie waar het verwerken van seksueel geweld aan de orde is.

Ook wanneer een gemeente niet op de hoogte is van het geweld dat zich voordoet in haar midden, kan zij hierin wel degelijk een rol spelen. Deze rol heeft alles te maken met het klimaat van een gemeente. Het klimaat wordt onder andere bepaald door de wijze waarop binnen de kerk expliciet of impliciet wordt omgegaan met macht en onrecht, seksualiteit, man-vrouw-verhoudingen en -beelden, gezin en huwelijk. Het klimaat wordt ook bepaald door reacties van gemeenteleden op spanningen en conflicten. Zijn gemeenteleden tot het uiterste loyaal naar de kerk en naar de machthebbers binnen die kerk?

Het klimaat in een kerkelijke gemeente kan van invloed zijn op het doorbreken van het zwijgen over seksueel geweld of juist het systeem van seksueel geweld laten voortbestaan. Het klimaat bepaalt mede de veiligheid van potentiële, actuele en voormalige slachtoffers en de ruimte om erkenning te vragen voor het aangedane kwaad. Tot op heden is deze ruimte vaak beperkt en voelen slachtoffers zich gedwongen binnen de kerk te zwijgen. Daarmee is de kerk moreel mede-verantwoordelijk voor een verzwaring van het lijden. Hoe de kerk en ons geloof hierin een rol kunnen spelen wordt nader uitgewerkt in hoofdstuk 3.

Een kerkelijke gemeente zal in elk geval moeten omgaan met het probleem van seksueel geweld, wanneer zij hier direct of indirect mee geconfronteerd wordt. Hoe verschillend de vormen van seksueel geweld kunnen zijn, in al deze gevallen speelt de vraag mee of de gemeente op de hoogte moet worden gesteld. Is het goed om de hele kerkelijke gemeenschap in te lichten? Wat zijn daarvan de voordelen en de nadelen? En hoe zit het dan met privacy, geheimhouding enzovoorts?

Voor de beantwoording van deze vragen is het van belang om te kijken hoe de kerk betrokken is bij het seksueel geweld. Soms is deze betrokkenheid zeer direct, omdat het seksueel geweld zich binnen de eigen gemeente afspeelt of heeft afgespeeld, waardoor dader en slachtoffer in dezelfde kerkelijke kring functioneren. Omdat veelal de dader de meermachtige is en binnen de gemeente een meer gerespecteerde positie inneemt dan het slachtoffer, is het voor het slachtoffer nog moeilijker aandacht te krijgen voor het seksueel geweld. Hier wreekt zich de in onze cultuur geldende voorkeur voor de meermachtige en de neiging minder gehoor te geven aan klachten van mindermachtigen.

Bovendien wordt in dit geval de gemeente ernstiger bedreigd met polarisatie en conflicten, doordat kerkenraad en gemeenteleden genoodzaakt worden positie te bepalen. Vaak hebben gemeenteleden en kerkenraden de neiging te streven naar harmonie, rust en het handhaven van de illusie dat de eigen gemeente veilig en betrouwbaar is. Dat verklaart de verleiding om het misbruik te ontkennen, te bagatelliseren, als individueel incident te beschouwen, of voortijdig op te roepen tot vergeving. Hiermee gebruiken zij dezelfde afweermechanismen als de dader.

Anderen komen op voor het slachtoffer. De polarisatie kan zich verdiepen door onderliggende spanningen in een gemeente en reeds bestaande groepsvorming.

Wanneer de dader bovendien binnen de gemeente een functie bekleedt als predikant, ambtsdrager of anderszins, worden de kerkelijke betrokkenheid en problematiek maximaal aangescherpt. Plegers van seksueel geweld zijn in deze gevallen vaak geliefde figuren die vertrouwen wekken. Het erkennen dat zij zich schuldig gemaakt hebben aan seksueel geweld betekent een ernstige vertrouwenscrisis in de gemeente. Hoe hiermee kan worden omgegaan wordt verder uitgewerkt in hoofdstuk 4.

Voor we daar aan toe komen is het nodig om inzicht te krijgen in de processen en factoren die bij seksueel geweld aan de orde zijn. In hoofdstuk 2 wordt daar op ingegaan. Allereerst beschrijven we de betekenis van macht. Dat wordt onderverdeeld in machtspositie, machtsmiddelen, machtsuitoefening en de behoeften die daaraan ten grondslag liggen. Vervolgens gaan we in op de loyaliteit die zowel slachtoffers als omstanders belemmert in verzet te komen tegen het kwaad. Daarna geven we aandacht aan seksualiteit. Het is immers niet toevallig dat het geweld juist op dit vlak tot uitdrukking komt. Ten slotte komt uitgebreid aan de orde wat de invloed is van beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid, en hoe die verweven is met de invloed van het trauma, de overlevingsstrategieën en het geloof. Op deze manier kunnen we een genuanceerder inzicht krijgen in de complexe problematiek.

Willem en Mirjam (2)

Vier maanden gaan voorbij waarin Willem bijna wekelijks seksueel contact met Mirjam heeft. Een paar keer komt het tot geslachtsgemeenschap. Meestal laat hij zich door haar bevredigen en betast hij haar. Het gebeurt onderweg als hij haar naar huis brengt, maar ook als Els 's avonds moet werken en Mirjam bij hen blijft eten. Ze is door de gesprekken met Willem gaan zien dat haar ouders weinig aandacht voor haar hebben, en dat een meisje van 13 het recht heeft om zelfstandiger te worden. Willem zorgt ervoor dat haar ouders het goed vinden dat ze zo af en toe een avond bij hen blijft.

Na die eerste paar keer hadden ze het over hun relatie gehad. Natuurlijk, mensen zouden het wel vreemd vinden, maar Mirjam moest goed begrijpen dat seks bij het volwassen leven hoorde. Eigenlijk was ze ook al behoorlijk volwassen voor haar leeftijd, vond Willem. Veel volwassener dan de jongens waar ze af en toe mee omging. Het werd tijd dat ze ging ontdekken hoe mooi God haar lichaam geschapen had, en hoe ze daar van mocht genieten. Seks was ook iets wat je moest leren, en wat was er beter dan een leermeester die ervaring had? Het zou jammer zijn, zonde zelfs, als Mirjam zich zou vergooien aan de eerste de beste. En Els dan, had Mirjam nog geopperd. Ach, die had het steeds drukker met haar werk. Ze gaf Willem niet de aandacht die hij nodig had. Eigenlijk zaten ze in hetzelfde schuitje. Zo konden ze elkaar ook nog troosten. Maar als ze er achter kwam? Dat mocht niet gebeuren natuurlijk. Het zou Els teveel verdriet doen, en het zou het zuivere van de liefde tussen Willem en Mirjam verstoren. Had God hen niet voor elkaar bestemd? Els zou het waarschijnlijk ook niet geloven, had Willem gezegd. Wie zou nu zo'n vreemd verhaal aannemen van een meisje van 13? Iedereen vertrouwde hem immers? Zelfs haar ouders~

Mirjam wist niet wat ze er van moest denken. Ze dacht er daarom maar niet teveel aan. Ze mocht Willem graag. Hij was aardig, zorgde voor haar. Soms gaf hij haar een cadeau. Ze voelde zich bijzonder door zijn attenties. Ze vond het vervelend dat hij zo aan haar zat, maar voelde ook de seksuele opwindings. Zo zou het dan wel voelen als je seks met iemand had, dacht ze. Een vreemde mengelmoes van spanning, afkeer, opkomende misselijkheid. Waarom zou het niet zonder seks kunnen?

In haar verwarring kon ze niemand bedenken om erover te praten. Haar vriendinnen op school zouden er niets van begrijpen. Vriendinnen of andere mensen in de kerk kon ze al helemaal niet inlichten; die kenden Willem en Els te goed. Haar ouders vertrouwde ze niet. De enige met wie ze over zoiets zou kunnen praten waren Willem en Els. Maar ja~ Ze zou Willem wel een tijdje willen ontwijken, maar ze wist dat hij of Els haar snel zou aanspreken. Wegblijven uit de kerk dan? Dat kon ze niet uitleggen aan haar ouders. Mirjam hoopte en bad tot God dat Hij er een einde aan zou maken, maar dat gebeurde niet. Zou het dan waar zijn wat Willem gezegd had, dat God dit goed vond, zo wilde? Het enige wat

restte was zoveel mogelijk haar gevoel uit te schakelen, zeker op momenten dat Willem weer begon. Ze voelde dat steeds beter aankomen, zag in zijn ogen wat er komen zou, wat hij nodig had.

Willem dacht er vaak over na. Eigenlijk kon het natuurlijk niet. Hij voelde zich schuldig tegenover Els, Mirjam, God. Soms wilde hij er mee stoppen, maar de drang leek te groot. Hij genoot van haar zachte meisjeslichaam, en hij voelde zich sterk, groot, vaderlijk. Hij zorgde toch ook goed voor Mirjam? En Mirjam keek tegen hem op. Ze vertrouwde hem, leek hem wel te aanbidden. Dat was bij Els anders. Die was hem te sterk. Meer een moeder dan een vrouw, als hij er over nadacht. Bij Els voelde hij zich altijd een jongetje. Mirjam deed hem zich man voelen.

Willem bad veel, ging met nog meer aandacht dan vroeger naar de kerk. Hij herkende zich in de schuldbelijdenis als die gelezen of gebeden werd. Meer dan vroeger besepte hij wat vergeving was. Bij het avondmaal voelde hij hoe hij met God helemaal opnieuw mocht beginnen. Nee, niet dat alles dan zomaar mocht. Willem werd er steeds meer van overtuigd dat het belangrijk is om je voor anderen in te zetten. Hij stond nog meer klaar voor iedereen. Hij werd steeds feller als het ging om het kwaad dat mensen elkaar aandoen. Niet alleen in oorlogen elders in de wereld. Hij werd ook bozer over het gemis aan warmte bij zijn ouders thuis. Ze hadden hem eigenlijk heel wat aangedaan. En ook Els, hoe vriendelijk ze ook was, had hem niet de ruimte gegeven om zichzelf te zijn. Ze had hem klein gehouden. Het werd tijd dat hij zelf zijn leven kon leiden zoals het goed was. Dat had hij bij Mirjam gevonden.

Mechanismen

Er zijn grote verschillen tussen de vele vormen van seksueel geweld. In het eerste hoofdstuk is dat in kaart gebracht. In dit hoofdstuk beschrijven we de overeenkomsten die er in al die verschillende vormen zijn. Telkens weer gaat het om dezelfde fundamentele mechanismen: macht, loyaliteit, seksualiteit en de normen voor mannelijkheid en vrouwelijkheid.

MACHT

Macht is misschien wel de belangrijkste factor in het geheel. Daarbij moet niet alleen gedacht worden aan dictatoriale vormen van machtsmisbruik. Heel vaak wordt op een veel subtielere wijze macht verworven en gebruikt. In het kader van dit boek omschrijven we macht als het vermogen om een deel van het gedrag (inclusief gedachten en gevoelens) van een ander te bepalen. Of dat vermogen ook daadwerkelijk wordt gebruikt is niet doorslaggevend. Het feit dat het vermogen bestaat betekent dat de een macht heeft over de ander.

Macht is geen totaalbegrip, maar vraagt om een specifieke en gedifferentieerde beschrijving. Er zijn maar weinig situaties waar de ene mens totaal machteloos is en de andere mens alle macht in handen heeft. Ook de mindermachtige partij beschikt in de meeste gevallen over bepaalde machtsmiddelen. Zo kan een moeder proberen een kind te dwingen om te eten, maar het kind kan weigeren, spugen, overgeven, enzovoorts. Bovendien kan tussen twee mensen de machtsverhouding in de ene context heel anders zijn dan in de andere. Er zijn huwelijken waarbij in de keuken de machtsverhouding anders ligt dan in de woonkamer, of waarbij in de contacten naar buiten toe de een machtiger is, en in de onderlinge relatie de ander. Het gaat dus steeds om een specifieke beschrijving per situatie.

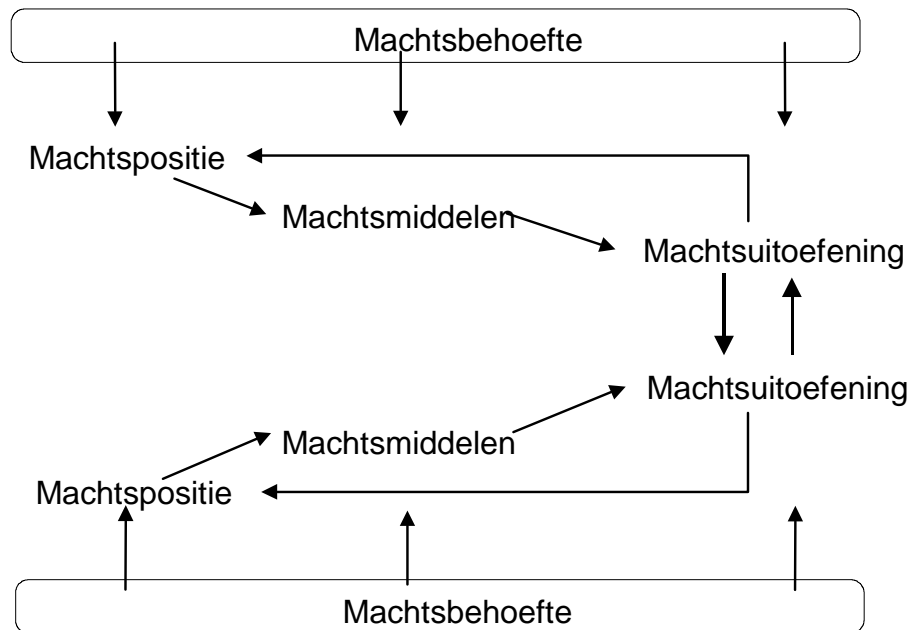
Macht is niet alleen negatief. Het vermogen een ander te beïnvloeden kan ook positief worden gebruikt. De moeder die de ruzie tussen haar kinderen tot een goed einde brengt doet dat door haar macht positief in te zetten. Een predikant die zijn of haar positie en macht gebruikt om ruimte te scheppen voor zwakkeren in de gemeente gebruikt die macht op positieve wijze. Beslissend is dan ook de vraag in wiens belang die macht wordt gehanteerd: in het belang van zichzelf of in het belang van de mindermachtige. Als we het in dit boek over geweld hebben bedoelen we macht die tot schade van een mindermachtige wordt uitgeoefend.

Macht is ten slotte niet statisch. Het is geen vastliggende verhouding, maar een voortdurend ‘spel’ waarbij onderhandeld en uitgewisseld wordt. Machtsverhoudingen verschuiven, en worden mede bepaald door de uitkomst van wat er eerder tussen de betrokkenen is gebeurd.

Zo ontstaat er een genuanceerde analyse van de macht. In het hierna volgende schema wordt dat zichtbaar gemaakt. Voor alle duidelijkheid: het schema tekent

een specifieke situatie. Voor de beschrijving van het totaal van de relatie tussen twee personen zouden dan ook meer van deze schema's op elkaar moeten worden gelegd.

Meermachtige

Mindermachtige

In het schema wordt de dynamiek van de macht weergegeven in een relatie tussen een (op dit punt) meermachtige en een (op dit punt) mindermachtige. Om in een concrete situatie te bepalen hoe de machtsverhouding ligt kunnen we kijken naar drie zaken. Om te beginnen hebben alle betrokkenen een bepaalde machtspositie, die wordt gekleurd door de rol en plaats die ze innemen in de sociale context. Vervolgens hebben ze (mede door die positie) bepaalde machtsmiddelen die ze eventueel kunnen gebruiken. Wanneer ze dat ook daadwerkelijk doen is er sprake van machtsuitoefening. Die machtsuitoefening, en het al dan niet slagen daarvan, leidt tot een versterking of verzwakking van de machtspositie. Zowel de positie als de middelen als de uitoefening wordt verder beïnvloed door de machtsbehoefte die iedere betrokkene (op verschillende wijze) heeft.

Het schema is goed toe te lichten aan de hand van het verhaal van Willem en Mirjam. Het ligt voor de hand dat Willem op een aantal punten duidelijk meer macht heeft dan Mirjam. In een tabel tonen we de verschillende positie die ze hebben, de verschillende middelen en de verschillende machtsuitoefening.

Bij de machtspositie is het overwicht van Willem het duidelijkst. Naast wat er in de tabel genoemd wordt kan die machtspositie worden versterkt door geslacht (mannen hebben meestal een hogere positie dan vrouwen), huidskleur, uiterlijk,

gezondheid, opleiding, maatschappelijke en kerkelijke status, enzovoorts. Zo maakt Willem als jeugdouderling deel uit van de kerkenraad, waardoor hij invloed heeft op het klimaat en het beleid in de gemeente. Het kan hem zelfs een zekere mate van ‘onaantastbaarheid’ verschaffen. Mirjam daarentegen is ‘slechts’ een puber, en die zijn per definitie lastig.

	Willem	Mirjam
Machtspositie	Volwassene	Kind
Machtsmiddelen	Goede reputatie	Matige reputatie (puber)
	Vertrouwenspersoon	Vertrouweling
	Beschikt over geld	Oppassen
	Bestuurt de auto	Bekendmaken
	Verbaal overwicht	
Machtsuitoefening	Fysieke kracht	
	Seksuele ervaring	
	Manipulatie	Overlevingsstrategieën
	Isolering Mirjam	(manipulatie)
	Gebruik kwetsbaarheid	(dissociatie)
	Geleidelijke dosering	
	Religieuze legitimatie	

Bij de machtsmiddelen beschikt Willem eveneens over de meeste mogelijkheden. Mirjam is echter niet geheel verstoken van middelen. Ze past op de kinderen van Willem, en kan ervoor kiezen daarmee te stoppen, of Willems kinderen negatief te benaderen. Verder kan ze eventueel bekend maken wat er gebeurt. De kans dat ze dit doet is overigens niet erg groot, want als puber ervaart ze een conflict met haar ouders, terwijl haar ouders Willem juist vertrouwen.

De concrete machtsuitoefening is zeer subtiel. Willem maakt gebruik van Mirjams kwetsbaarheid en bouwt daarin een vorm van intimiteit op door ook zichzelf (schijnbaar?) kwetsbaar op te stellen. De manipulaties bestaan eruit dat hij Mirjam geleidelijk isoleert van haar ouders. Verder laat hij de rollen steeds meer vervagen. Ten slotte doseert hij zijn toenaderingen zodanig dat het nauwelijks te zeggen is op welk moment hij een grens overschrijdt. Elke volgende stap is zo klein dat Mirjam geen reden heeft zich te verzetten. Daarmee lijkt ze in te stemmen, zodat ze bij de volgende stap minder weerbaar wordt. Voor Mirjam zorgt die schijnbare instemming voor veel verwarring; Willem gebruikt het om zijn gedrag goed te praten. Bij Mirjam zijn de overlevingsstrategieën vermeld, omdat die haar de mogelijkheid geven enige autonomie te bewaren of te herwinnen. Ze zou ook manipulerend gedrag kunnen ontwikkelen.

De subtiliteit van de macht in dit verhaal is geen uitzondering. In een heel aantal gevallen wordt geen brute dwang uitgeoefend, maar op een onzichtbare manier een web geweven waaruit de mindermachtige niet kan ontsnappen. Dat geldt met name in veel gevallen van seksueel misbruik in pastorale relaties. Predikanten zijn

zich vaak te weinig bewust van de overmacht die zij bezitten door hun centrale positie, kennis, taalvaardigheid enzovoorts.¹ Hoewel de positie en status van predikanten grondig is veranderd, is hun macht wellicht niet kleiner, maar vooral minder zichtbaar geworden. Datzelfde geldt voor kerkenraden en anderen die een centrale plaats in de gemeente innemen. Zij hebben de positie om een bepaald perspectief centraal te stellen en andere stemmen meer of minder te laten zwijgen. Bovendien hebben ambtsdragers door hun positie toegang tot mensen in kwetsbare situaties. Dat is natuurlijk van groot belang voor hun ambtelijke taak. Sterker nog: het geeft hen de mogelijkheid veel voor mensen te betekenen. Tegelijk schuilt hier het risico van een onzichtbaar maar schadelijk misbruik van de positie.

Ook in pedoseksuele relaties is vaak sprake van een subtiel en ongrijpbaar machtsoverwicht. In de beleving van de betrokkenen kan er zelfs sprake zijn van machtsgeelijkheid. Het feit blijft dat de volwassene in positie en middelen de meermachtige is, zoals in de tabel bij het voorbeeld van Willem en Mirjam zichtbaar wordt. De feitelijke machtsuitoefening hoeft dan ook geen gebruik te maken van dwang en fysieke kracht.

Aan de andere kant van het spectrum vinden we de brute machtsuitoefening. Dat is bijvoorbeeld aan de orde bij verkrachting en bij de combinatie van seksueel misbruik met mishandeling. Wie de verhalen van slachtoffers op zich in laat werken is geschokt over de wreedheid die mensen elkaar aandoen.²

Nog weer een andere vorm van de machtsuitoefening is de seksuele intimidatie, zoals bij stalking. De kern ligt hier in de dreiging dat de aanwezige macht zal worden gebruikt. Stalkers laten voortdurend merken dat ze in staat zouden zijn de ander iets aan te doen. In veel gevallen begint de stalker na het verbreken van een intieme relatie, of als blijkt dat de ander zijn liefde niet beantwoordt.

Voorbeelden van stalking³

- dreigbrieven
- valse aangiften / klachten tegen het slachtoffer indienen bij instanties
- op naam van het slachtoffer goederen bestellen
- voortdurende liefdesbetuigingen
- telefoonterreur
- onder valse voorwendselen informatie inwinnen over slachtoffer

- ¹ P. Beasley-Murray (1998) *Power for God's sake. Power and abuse in the local church*. Carlisle: Paternoster; R. Brouwer (1995) *Pastor tussen macht en onmacht. Een studie naar de professionalisering van het hervormde predikantschap*. Zoetermeer: Boekencentrum; C. Doehring (1995) *Taking care. Monitoring power dynamics and relational boundaries in pastoral care and counseling*. Nashville: Abingdon; A.F. Verheule (1997) *Macht en onmacht van de predikant*. In de *Waagschaal* 15 (nieuw) Nov., 454-457.
- ² Bijvoorbeeld beschreven in: Anne en Rolande (pseudoniem) (1995) *Ons geheim. Ze geloven je toch niet. Het verhaal van twee zusjes over incest en mishandeling door hun ouders*. Utrecht; J. de Vries (1998) *Ontwikkeling van autonomie als basis van heling*. Baarn.

Macht is het vermogen om een deel van het gedrag (inclusief gedachten en gevoelens) van een ander te bepalen. Bij (seksueel) geweld is het machtsstreven gericht op de totale controle over de ander. Dat betekent dat de dader een totalitair systeem opbouwt waarin het slachtoffer gevangen is. In een fundamenteel boek heeft Judith Herman laten zien dat daar een overeenkomst ligt tussen gijzelingen, politieke onderdrukking en seksueel geweld.⁴ Daarom isoleren veel plegers van seksueel geweld hun slachtoffers, zodat die geen beroep kunnen doen op beschermers.

De uiterste geweldpleging is het doden van de ander, maar daarmee wordt ook de macht onmiddellijk beëindigd. Daarom bestaat de totale controle uit de dreiging van vernietiging, die echter niet wordt uitgevoerd. Een stap verder gaat het nog wanneer het slachtoffer ertoe gebracht wordt te 'willen' wat de dader doet. Als de dader het dreigement niet uitvoert, of als hij of zij naar willekeur kleine gunsten verleent, zal het slachtoffer uitgenodigd worden om dankbaar te zijn. Bij seksueel geweld probeert de dader vaak om het slachtoffer te laten denken dat hij of zij het seksueel contact zelf gewild heeft. Ook komt het geregeld voor dat het slachtoffer zonder het zelf te willen seksueel opgewonden raakt. Bij mannelijke slachtoffers wordt het krijgen van een erectie daarvoor als 'bewijs' aangevoerd. Door deze ervaringen wordt de wil van het slachtoffer gebroken. Immers, de suggestie wordt gewekt en gebruikt dat de dader beter weet wat het slachtoffer eigenlijk wil.

In een situatie van gevangenschap is de dader de machtigste persoon in het leven van het slachtoffer. Hij of zij kan de sfeer bepalen. Hij of zij kan het moeilijk maken voor het slachtoffer, of juist gemakkelijk, afhankelijk van zijn grillen of van de mate waarin het slachtoffer meewerkt. De dreiging van geweld of liefdesverlies en de wens van de dader om het slachtoffer van haar / zijn eigen wil te beroven kunnen een totale afhankelijkheid bewerkstelligen, waarin het slachtoffer volstrekt gehoorzaam is aan de dader.

Waar moet een kind naar toe, als vader of moeder haar of hem misbruikt, of als oudere broers of zussen de jongere kinderen vernederen of mishandelen? Waar moet een vrouw naar toe, als ze door haar man misbruikt en in elkaar geslagen wordt, terwijl hij dreigt de kinderen iets aan te doen als zij zich verzet of vlucht? Wat kan een werknemer doen als zij / hij door de werkgever wordt lastig gevallen op het werk, terwijl hij dreigt met ontslag als zij iets zegt? Zeker wanneer het slachtoffer emotioneel of financieel afhankelijk is van de dader is het moeilijk om uit de situatie van misbruik te komen.

We hebben gesteld dat macht misschien wel de belangrijkste factor is bij seksueel geweld. Dat is niet alleen omdat die macht in zoveel vormen en bij zoveel gestalten van seksueel geweld voorkomt, en ook niet omdat het nu eenmaal in de

³ Bron: Stichting Anti Stalking (1997) *Stalking is levensbedreigend. Zwartboek deel 1*, Westerbork

⁴ J.L. Herman (1996³), *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld. Van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam.

definitie van geweld staat. Macht is vooral een centraal begrip omdat bij slachtoffers de ervaring van machteloosheid vaak de kern raakt. Juist wanneer het machtsmisbruik de vorm krijgt van seksuele grensoverschrijding wordt de ander in zijn of haar persoonlijke integriteit beschadigd. Niet alleen hun lichaam is gebruikt en tot object gemaakt, maar daarmee is ook hun autonomie (macht over zichzelf) geschonden. Een van de fundamentele gevolgen van seksueel misbruik is dan ook de moeite om evenwicht te vinden tussen eigen autonomie en het omgaan met macht. Sommigen compenseren dit met een schadelijk machtsstreven, wat kan uitmonden in daderschap. Anderen blijven in onmacht gevangen. Ook komt het voor dat mensen ervaringen van onmacht compenseren door macht uit te oefenen over wie onder hen staat in de machts hiërarchie. De ervaringen van onmacht kunnen dan de machtsbehoefte versterken.

Een van de aspecten van deze machtsproblematiek is de internalisering van gedachten en redeneringen van de dader door het slachtoffer. Daarmee wordt bedoeld dat het slachtoffer zo gevangen zit in de relatie met de dader, dat diens gedachten en gevoel als eigen worden verinnerlijkt. Het behoort tot het machtsmisbruik bij seksueel misbruik dat het slachtoffer leert niet te vertrouwen op eigen wil en gevoelens, maar op het oordeel van de dader. Dit verklaart waarom slachtoffers die jarenlang zijn misbruikt zich vaak moeilijk los kunnen maken van de boodschappen van de dader. Het slachtoffer geeft aan het misbruik betekenis, die door de dader is ingegeven: het slachtoffer is slecht, vies of alleen maar gericht op seks. Door de (voortdurende) herhaling worden de betekenissen van de dader steeds weer bevestigd. Dit kan zover gaan dat het slachtoffer deze opmerkingen en gedachten van de dader gaat ervaren als objectieve werkelijkheden. Uiteindelijk ontwikkelt het slachtoffer dit geïnternaliseerde en aan het geweld ontleende zelfbeeld dat zich in stand houdt als een vicieuze cirkel.

Door deze fundamentele moeite met autonomie en macht is het voor veel slachtoffers problematisch dat machtsstructuren en machtsprocessen in kerk en gezin zo ongrijpbaar zijn. Waar hen geweld is aangedaan door een machtiger persoon zijn zij terecht argwanend ten opzichte van anderen die macht hebben. Bovendien ervaren zij vaak - zeker wanneer de dader gerespecteerd wordt in de kerk - dat de kerk de neiging heeft partij te kiezen voor de dader.

Macht is niet alleen bij de problematiek van slachtoffers van seksueel geweld een kernbegrip. Ook bij daders ligt de sleutel van het proces waardoor ze tot grensoverschrijdingen komen vaak in de machtsproblematiek. Om dat te illustreren kijken we opnieuw naar het verhaal van Willem en Mirjam. In de relatie met Mirjam is Willem duidelijk de meermachtige partij. Toch is Willem geen autoritaire machtige man. Integendeel bijna. In zijn gezin en in zijn werk is hij de mindermachtige. De relatie met Mirjam is voor hem een middel om compensatie te vinden voor zijn onmacht. Dat wordt zichtbaar in de rollen die verschuiven: Zijn vrouw wordt ervaren als moeder, waardoor Willem zichzelf gaat beleven als op het niveau van het kind, gelijkwaardig met Mirjam. Tegelijk is het duidelijk dat hij machtiger is dan Mirjam. Voor Mirjam leidt dat tot een beschadigende situatie

waar ze niet uit kan ontsnappen. Voor Willem leidt het tot een dubbelleven waar hij de verschillende rollen niet kan integreren.

Voor veel daders geldt dat ze in hun eigen leven de onmacht vaak ervaren of als kind ervaren hebben. Verreweg de meesten hebben als kind zelf seksueel misbruik of mishandeling ondergaan. Er zijn verschillende verklaringen te bedenken waarom zij tot misbruik komen.⁵ (Let wel: de meeste slachtoffers van seksueel geweld zullen als volwassene zelf geen seksueel geweld plegen! Het gaat hier over de slachtoffers die uiteindelijk tot dader worden.) Het plegen van misbruik kan te maken hebben met herhalingsdwang (aangeleerd gedrag). Het kan er ook uit voortkomen dat de dader op de positie van het (beschadigde) kind is blijven steken, en op dat emotionele niveau seksueel contact zoekt. Tenslotte kan het geweld tegen kinderen een vorm van compensatie of wraak zijn voor wat 'de buitenwereld' hem of haar heeft aangedaan. Uit deze verschillende motieven komen ook verschillende typen daders voort: dwangmatige, kinderlijke en sadistische.

Macht is - dat mag uit die beschrijving van verschillende daders blijken - niet altijd de enige of centrale drijfveer. Soms is bij de dader de machtsbehoefte in de eerste plaats ingegeven door seksuele motieven. Ook dan is niet het seksuele motief het grootste probleem, maar het gebruik van macht voor seksuele doeleinden. Daarom beschrijven we seksueel geweld niet als een ongezonde vorm van seksualiteit, maar als een ernstige vorm van machtsmisbruik.

LOYALITEIT

Het tweede mechanisme is loyaliteit. Dit hangt nauw samen met de macht. Door de loyaliteit kan de mindermachtige geen gebruik maken van de machtsmiddelen die in principe ter beschikking zouden kunnen staan. Zo zou in het verhaal Mirjam Els kunnen vertellen wat er gebeurt, of ze zou de kinderen van Willem als dreigmiddel kunnen gebruiken. Die middelen zijn in principe beschikbaar, maar kunnen niet gebruikt worden. De prijs daarvoor zou te hoog zijn. Niet alleen zou ze de positieve aandacht die ze bij Willem vindt verliezen; ze zou ook anderen die ze lief heeft verdriet doen of beschadigen.

Net als macht is loyaliteit op zichzelf niet negatief. We zouden kunnen zeggen dat het het bindmiddel is waardoor sociale verbanden functioneren en in stand worden gehouden. Loyaliteit veronderstelt dat we bereid zijn zaken door de vingers te zien omwille van de relatie die we met een ander hebben. Als dat niet zou bestaan, dan zou geen enkele relatie het lang volhouden. Loyaliteit wordt schadelijk wanneer het instandhouden van de relatie een te hoge prijs vergt.

⁵ Autobiografieën van acht mensen die als kind misbruikt werden en later dader werden (waaronder één vrouw) in: F. Briggs (1995, red.) *From victim to offender. How child sexual abuse victims become offenders*. St Leonards (Australië).

Bij loyaliteit gaat het om vertrouwensrelaties, die in het gezin en de kerk centraal staan. Dat dit van belang is blijkt als we beseffen dat seksueel geweld in het overgrote deel van de gevallen plaatsvindt binnen vertrouwensrelaties, bijvoorbeeld bij incest en seksueel misbruik in pastorale relaties. In minder dan 20% van de gevallen van seksueel geweld is de dader een vreemde.

Dit gegeven verzwaart voor slachtoffers de ernst van de aangedane schade. Zij worden in hun vertrouwen zo fundamenteel beschaamd dat velen niet of nauwelijks in staat zijn een ander mens of God te vertrouwen. Het feit dat juist vertrouwensrelaties beschaamd worden werkt verder door in de loyaliteit van zowel slachtoffers zelf als ook van de omstanders. De prijs om een vertrouwensrelatie te verbreken is hoog. Zolang het geweld voort bestaat is die prijs vaak niet eens op te brengen, omdat het slachtoffer door de dader tot totale afhankelijkheid is gebracht. Daarom zal het slachtoffer liever de dader vrijpleiten. Het verbreken van de vertrouwensrelatie betekent immers dat definitief wordt afgezien van de liefde, steun en respect die het slachtoffer van de dader had verwacht te zullen krijgen (en vaak ook kreeg bij het opbouwen van die relatie). Daarmee wordt ook een pijler onder de in die vertrouwensrelatie opgebouwde eigenwaarde weggeslagen.

Niet alleen slachtoffers zelf, ook anderen die ervan horen hebben er belang bij de vertrouwensrelaties in stand te houden. Ze willen met name de eigen -vaak positief ervaren -relaties met de dader veilig stellen. Daarom lijkt het gewenst seksueel geweld te negeren of te bagatelliseren. Omdat het meestal niet in het openbaar gebeurt kunnen ze de ogen langdurig sluiten. Partners van plegers van seksueel geweld zijn vaak ook zelf niet opgewassen tegen de overmacht van de dader. Dat betekent dat zij klem komen te zitten in een loyaliteitsconflict en in de spanning tussen hun eigen onmacht en hun verantwoordelijkheid.

Loyaliteit krijgt vaak de vorm van zwijgen. Slachtoffers, daders en omstanders kunnen jarenlang het idee hebben dat de veiligste weg is. Daarmee wordt een illusie van veiligheid in stand gehouden. Het voorkomt dat we moeten erkennen dat het kwaad in onze eigen leefomgeving bestaat. Wanneer slachtoffers er voor kiezen het zwijgen te doorbreken, zal er vaak een proces in gang gezet worden om de rust te herstellen. Dat kan op verschillende manieren. In veel gevallen wordt de beschuldiging ontkracht door een simpele ontkenning of door het bagatelliseren van wat er is voorgevallen. Ook kunnen omstanders (daarin vaak gesteund door de dader) het slachtoffer beschuldigen, om daarmee de aanklacht te ondermijnen. Het tragische is dat het vaak niet zo moeilijk is het slachtoffer in een kwaad daglicht te stellen. Seksueel misbruik kan leiden tot negatief gedrag, tot en met weglopen van huis, afwijkend seksueel gedrag, drugsgebruik, psychische stoornissen enzovoorts. Dat maakt het makkelijk om het slachtoffer dat een beschuldiging uitsprekt in diskrediet te brengen. Dit fenomeen wordt 'blaming the victim' genoemd.

Een andere vorm om de loyaliteit en het zwijgen in stand te houden is de neiging om seksueel misbruik als een incidenteel en individueel probleem te beschouwen. In dat geval wordt aan de individuele slachtoffers therapie of pastorale zorg aangeboden, maar vindt geen strijd plaats tegen de structuren die het seksueel misbruik hebben mogelijk gemaakt. Daarmee wordt opnieuw de boodschap gegeven dat het probleem ligt bij het slachtoffer, waardoor hij of zij machteloos en hulpbehoevend wordt gemaakt. Met een individuele oplossing lijkt het probleem uit de wereld.

SEKSUALITEIT

In dit boek besteden we maar weinig woorden aan seksualiteit als apart begrip. We hebben het immers over geweld dat op seksuele wijze tot uitdrukking komt. Als we in dat kader seksualiteit bespreken, dan gaat het over de vragen wanneer iets als ‘seksuele wijze’ wordt beleefd, waarom juist de seksualiteit het terrein van het geweld wordt, en wat de gevolgen voor de seksualiteitsbeleving kunnen zijn.

Het is belangrijk eerst vast te stellen dat het begrip ‘seksueel’ niet eenduidig af te bakenen is. Wat in een bepaalde tijd en cultuur als seksuele handeling geldt, hoeft dat in een andere situatie niet te zijn. Dat geldt natuurlijk minder voor expliciet genitale vormen van seksualiteit, en meer voor aanrakingen en dergelijke. Ook bepaalde woorden en gebaren kunnen een seksuele betekenis krijgen of verliezen. Wanneer we het hebben over seksueel geweld, dan betekent dat dat er een extra lading aan het geweld wordt gegeven doordat vormen worden gebruikt die voor de betrokkene of in die cultuur als seksueel worden ervaren. Dat is dus geen absolute definitie, maar vraagt naar de betekenis die het voor bepaalde mensen in een bepaalde situatie heeft.

Het belang - en het probleem - hiervan is dat woorden en handelingen verschillende betekenissen kunnen hebben. Wanneer een moeder haar kind in bad doet en de geslachtsdelen wast, dan is het niet op voorhand vast te stellen of daar seksuele bijbedoelingen aankleven. Een belangrijke regel daarbij is dat wanneer hetzij de moeder, hetzij het kind dit als seksueel ervaart, de moeder uiterste terughoudendheid moet betrachten. Datzelfde geldt voor de troostende arm in het pastorale gesprek. Als dit voor pastor of gesprekspartner een seksuele lading krijgt, dan is de pastor verantwoordelijk voor het zorgvuldig bewaken van de grenzen.

Op deze manier wordt de verantwoordelijkheid voor de grens gelegd bij de persoon die in die situatie de meermachtige is. Het kan zijn dat een mindermachtige (kind, gemeentelid, leerling) geneigd is een relatie te seksualiseren. De meermachtige moet dan voor de bescherming en de grenzen zorgen. Omgekeerd dreigt een schadelijke grensoverschrijding wanneer de meermachtige de relatie seksualiseert. In de samenhang tussen macht en seksualiteit mag de macht niet gebruikt worden voor de seksuele wensen, verlangens, lusten of

begeerten van de meermachtige. Macht kan wel positief in dienst komen te staan van de bescherming van seksualiteit.

Nu kan het gebeuren dat in een relatie met een duidelijk machtsverschil beide partners willen overgaan tot een liefdesrelatie. Zo kunnen een predikant en gemeentelid verliefd worden op elkaar. Op grond van het voorgaande stellen we dan dat dit alleen veilig kan wanneer de machtspositie wordt losgelaten. Concreet betekent dat dat de pastorale zorg wordt overgedragen aan een ander. De zorgvuldigheid kan verder inhouden dat de predikant in zo'n geval zorgt voor supervisie of begeleiding, en dat in eerste instantie wordt afgezien van seksueel contact, zodat de veiligheid gewaarborgd blijft. In relaties waar de machtspositie niet kan worden afgelegd (zoals tussen volwassenen en kinderen) is seksueel contact af te wijzen.

Dit laatste is natuurlijk een pijnlijke consequentie voor mensen met een pedoseksuele gerichtheid. De huidige aandacht voor seksueel geweld en de gevolgen ervan leidt ertoe dat zij opnieuw gestigmatiseerd worden. Het isolement waarin zij terechtkomen betekent ook dat ze verstoken raken van de hulp die nodig is om op een positieve manier om te leren gaan met hun gevoelens en behoeften. Het risico wordt daardoor groter dat ze tot misbruik komen, of in zodanig geestelijke nood raken dat ze een einde aan het leven maken.⁶

Het is dan ook van het grootste belang dat er goede pastorale aandacht komt voor deze problematiek. Daarbij moeten de perspectieven van volwassene en kind goed onderscheiden worden.⁷ Als het gaat om de betekenis van seksualiteit is het de vraag of het seksuele contact de behoefte van de volwassene dient, of die van het kind. Nu we weten van de mogelijke schade van seksueel contact voor kinderen, is uiterste terughoudendheid geboden. Daarom zijn er mensen met een pedoseksuele gerichtheid die afzien van seksueel contact met kinderen.

Seksueel geweld is in de eerste plaats geweld, en pas in de tweede plaats seksueel. We kunnen de vraag stellen wat het bijzondere is van het seksuele in het geweld, en waarom geweld zo vaak op het veld van de seksualiteit wordt uitgeoefend. Waarschijnlijk heeft dat voor een deel (of in een aantal gevallen) te maken met de seksuele verlangens van de dader. Voor een ander deel (of in andere gevallen) wordt juist seksueel geweld gebruikt omdat daarmee de macht over de ander maximaal wordt. Dat heeft er mee te maken dat het bij seksueel geweld gaat om een combinatie van psychische en lichamelijke grensoverschrijding, die het slachtoffer raakt in de kern van het wezen. We beleven namelijk seksueel contact gewoonlijk als veel dichterbij de fundamenteën van ons bestaan dan niet-seksueel contact. Het is letterlijk intiemmer, dat wil zeggen: innerlijker.

⁶ H. Visser (1998, red.) De andere kant van de medaille. Over de vraag: is pedofilie misbruik van kinderen? Rotterdam: KSA

⁷ R.R. Ganzevoort (1999) 'Tussen trauma en tolerantie. Perspectieven op seksueel contact met kinderen in de context van kerk en geloof'. *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 53(2) 117-134.

Los van de vraag of de dader vooral uit is op macht (door middel van seksualiteit) of vooral op seksualiteit (door middel van macht), de combinatie is voor slachtoffers schadelijk juist vanwege die verbinding. Het slachtoffer wordt gedwongen tot een overgave en intimiteitsbeleving waar zij of hij niet voor kiest. Daarmee wordt inbreuk gemaakt op de persoonlijke integriteit oftewel de ziel van een mens.⁸ Het heilige van iemands innerlijk kan alleen veilig gedeeld worden als het geschonken wordt. Wie het rooft pleegt heiligschennis.

De gevolgen van seksueel geweld liggen voor een deel ook weer op het vlak van de seksualiteit. Uiteraard zijn er slachtoffers voor wie de seksuele gevolgen beperkt zijn. Vaker echter is er sprake van duidelijke belemmeringen in de vorm van een overmatige seksualisering (in woorden, gedachten of handelingen) dan wel juist in extreme geremdheid. Seksueel contact kan leiden tot herbelevingen en angsten, waardoor ook volwassen relaties onder druk kunnen komen te staan. Onzekerheid over de seksuele identiteit en geaardheid komt ook met enige regelmaat voor. Het herstellen van de ziel, waardoor ook seksualiteit heilzaam beleefd kan worden in een sfeer van vertrouwen en intimiteit, is vaak een langdurig proces.

MANNELIJKHEID / VROUWELIJKHEID

Bij seksueel geweld spelen de thema's mannelijkheid en vrouwelijkheid een bijzondere rol. In eerste instantie is met name van de kant van feministische theologen en vrouwelijke slachtoffers gewezen op de verwevenheid van mannelijkheid en macht, zoals in het begrip 'patriarchaat'. Daarbij werden mannen geïdentificeerd met dominantie en geweld, vrouwen met onderdrukking en slachtofferschap. Inmiddels is een meer genuanceerde analyse mogelijk en ook nodig.⁹ Er zijn immers ook vrouwen die domineren en geweld of misbruik plegen en mannen die slachtoffer worden.¹⁰ Dat betekent niet dat het onderscheid moet worden genegeerd, maar dat specifiek moet worden gekeken naar mannelijke daders, mannelijke slachtoffers, vrouwelijke daders en vrouwelijke slachtoffers.

NIET:

MAAR:

			Mannen	Vrouwen
Daders	= Mannen	Daders		
Slachtoffers	= Vrouwen	Slachtoffers		

⁸ Zie De Vries, *a.w.*

⁹ M. Grünell (1996) Van de de straat naar de staat. De rol van vrouwenstudies in de coalitie van feministen en de overheid rond fysiek en seksueel geweld. *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 4(68) 386-402.

¹⁰ S. Dijkstra (1996) Bij stukjes en beetjes. Utrecht: Transact; J. Saradjian (1996) Women who sexually abuse children. From research to clinical practice. Chichester: Wiley.

Mannelijkheid en vrouwelijkheid zijn geen vaststaande feitelijke gegevens, maar historisch gegroeide culturele normen, die worden opgelegd aan respectievelijk mannen en vrouwen. Door de sterke sociale druk worden ze ervaren als behorend tot het wezen van een mens. Deze historisch gegroeide culturele normen zijn vaak in tegenstellingen verwoord. Zo behoren tot de normen van mannelijkheid dominantie, rationaliteit, hardheid en seksuele activiteit, tot vrouwelijkheid ondergeschiktheid, emotionaliteit, zachtheid, seksuele passiviteit en zorg voor het welzijn van anderen. Hoewel de afgelopen decennia een zekere afbraak van deze normen hebben vertoond is de kracht ervan nog zeker niet verdwenen, zoals zichtbaar wordt in de maatschappelijke beeldvorming (televisie, reclames, pornografie, enzovoorts). De mannelijke of vrouwelijke identiteit die iemand zich eigen maakt is opgebouwd uit vier factoren: biologie + dominante culturele normen + subculturele invloeden + unieke situatie.¹¹ Concreet betekent dat voor Willem dat hij man is (met een bepaalde lichaamsbouw), opgegroeid is naar West-Europese maatstaven, in een Nederlands christelijk arbeidersmilieu, en in een bepaald gezin waarin vader en moeder eigen rollen en persoonlijkheid inbrengen.

Voor mannen betekent dit dat het plegen van seksueel misbruik geen schending van hun mannelijke rol hoeft in te houden. In bepaalde situaties kan het zelfs als middel gezien worden om de eigen mannelijkheid te bewijzen. Slachtofferschap daarentegen verdraagt zich meestal niet met de normen van mannelijkheid. Om die reden is het voor mannelijke slachtoffers nog moeilijker om de eigen ervaringen als misbruik of geweld te benoemen. Eerder herinterpreteren ze deze ervaringen als een eigen initiatief.¹² Een bij mannelijke slachtoffers waarschijnlijk vaker voorkomende reactie is dan ook het ontwikkelen van hypermasculien (overdreven mannelijk) gedrag en agressie. Niet voor niets is er wel eens gezegd dat vrouwelijke slachtoffers het gevaar lopen in de psychiatrie terecht te komen en mannelijke slachtoffers in de gevangenis.

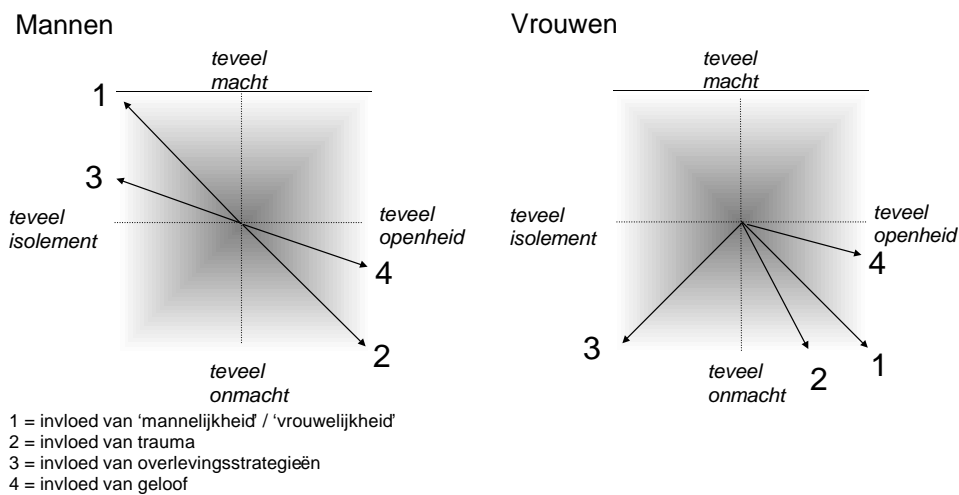
Voor vrouwen betekenen de genoemde historisch gegroeide normen dat zij meer risico lopen tot slachtoffer gemaakt te worden. Vaak bevinden zij zich van jongs af aan in een meer inperkende en afhankelijke positie door het verschil in fysieke en financiële macht en emotioneel overwicht. Deze sekse-verschillen zijn tot op de dag van vandaag in de samenleving verankerd. Ook in de kerk hebben vrouwen minder macht dan mannen, en minder mogelijkheden om voor hun ervaring en visie gehoor te vinden. Het feit dat in de beeldvorming vrouwelijke daders ontbreken (omdat hun bestaan niet klopt met de beelden van vrouwelijkheid) maakt het voor slachtoffers van deze vrouwen extra moeilijk om begrepen en erkend te worden.

De confrontatie met seksueel misbruik betekent dan ook voor de kerk dat de heersende normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid kritische aandacht

¹¹ I.M. Harris (1995) *Messages men hear. Constructing masculinities*. London: Taylor & Francis. Dijkstra, *a.w.*

verdienen. Alleen door de stilzwijgende beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid aan het licht te brengen kan ruimte gevonden worden voor mannen en vrouwen om tot een volwaardig mens-zijn te komen. Daarbij moeten we niet vergeten dat misschien vooral mannen, maar ook vrouwen er belang bij kunnen hebben de huidige normen en stereotypen in stand te houden, hoewel het hen tegelijk ook kan belemmeren.

De invloed van de verschillende factoren zal per persoon anders zijn, maar duidelijk is dat er een complex krachtenveld ontstaat. Naast de voor mannen en vrouwen verschillende boodschappen over mannelijkheid en vrouwelijkheid is er de traumatische betekenis van het seksueel geweld, de betekenis van het overleven en de boodschap van het geloof (telkens: zoals het slachtoffer dat beleeft!). We kunnen dat aan de hand van een schematische weergave verduidelijken.

Het schema geeft uiteraard een generaliserende beschrijving. Toch kan het iets zichtbaar maken van de spanningsvelden die ontstaan en die bij mannelijke en vrouwelijke slachtoffers verschillend kunnen zijn. De verschillende krachtlijnen zijn in het schema genoteerd op twee dimensies.

Op de verticale as vinden we de polen 'macht' en 'onmacht'. Hier gaat het natuurlijk niet in de eerste plaats om de machtsverhouding in een relatie, maar om de beleving van de eigen macht en autonomie enerzijds en onmacht anderzijds. De plaats die iemand op deze as inneemt is vervolgens wel van belang voor de beleving van de eigen machtspositie in een relatie. Anders gezegd: uitgaande van deze zelfbeleving gaat iemand op een bepaalde (machtige of onmachtige) manier met anderen om.

Op de horizontale as vinden we de polen 'isolement' en 'openheid'.¹³ Daarmee is bedoeld de mate waarin iemand de grenzen om de eigen 'ziel' heen in stand houdt. Sommige mensen hebben zeer vloeibare grenzen tussen het 'ik' en de buitenwereld; anderen hebben zeer strikte grenzen. Bij de pool van isolement is het 'ik' sterk afgegrensd. Bij de pool van openheid kan het 'ik' verbonden zijn met anderen (zowel in positieve - relaties - als in negatieve zin - verwondbaarheid).

De ideale positie, als je daarvan kunt spreken, is het midden van de assen. Het hoort bij het gezonde functioneren dat je je voldoende kunt afschermen voor anderen, maar ook voldoende met hen kunt verbinden. Net zo goed hoort het bij dat gezonde leven dat je voldoende macht en autonomie bezit, maar ook de onmacht en afhankelijkheid kunt toelaten. De krachtlijnen geven aan in welke richting iemand gedreven wordt door een bepaalde invloed.

De eerste krachtlijn geeft de invloed aan van de mannelijke en vrouwelijke normen. Deze krachtlijn maakt onderscheid tussen mannen en vrouwen. We hebben de tegengestelde normen in het algemeen al genoemd: dominantie tegenover onderwerping, verstand tegenover gevoel, hard tegenover zacht, seksueel actief tegenover seksueel passief. In de termen van dit schema kan het algemene beeld nu worden samengevat.

Van mannen wordt verwacht dat ze machtig, autonoom, zichzelf genoeg zijn. Daarmee scoren ze hoog op de polen macht en isolement. Natuurlijk moet dit algemene beeld genuanceerd worden voor individuele situaties. De concrete normen van mannelijkheid die een bepaalde man voorgehouden krijgt worden ook door de specifieke omgeving van een bepaald gezin, sociale klasse en dergelijke bepaald. Dan blijkt dat er verschillende 'mannelijkheden' bestaan. In een Amerikaans onderzoek naar de boodschappen die mannen hebben opgevangen werden drie patronen zichtbaar.¹⁴ Het eerste wordt gekenmerkt door begrippen als streven, avontuur, competitie. Het tweede door woorden als rebellie, zelfvertrouwen, hardheid. Het derde patroon benadrukt zorg voor anderen en liefde voor de natuur. Deze mannelijkheidsnormen krijgen in elke individuele situatie hun eigen lading. De in het schema getekende krachtlijn is de in onze cultuur meest gangbare, maar niet de enige.

Van vrouwen wordt verwacht dat ze gevoelig, verzorgend en ontvankelijk zijn. Daarmee komen ze dicht bij de polen onmacht en openheid. Ook hier moet natuurlijk genuanceerd worden: de specifieke normen van vrouwelijkheid die een bepaalde vrouw meekrijgt hangen af van de individuele situatie en de voorbeeldfiguren in haar leven. Vaak zal in onze cultuur sprake zijn van een

¹² Vergelijk de polen 'Zelf' en 'wereld' die Zijlstra ontleent aan Tillich en anderen om de structuur van neurotische conflicten te beschrijven. W. Zijlstra (1989) *Op zoek naar een nieuwe horizon. Handboek voor klinische pastorale vorming*. Nijkerk.

¹³ Harris, *a.v.*

verbinding van verschillende ‘vrouwelijkheden’, waarbij gedacht kan worden aan de rollen van moeder, maagd en verleidster.

De tweede krachtlijn geeft de invloed aan van het trauma van seksueel geweld. In grote lijnen is deze invloed voor mannen en vrouwen dezelfde: het versterkt gevoelens van onmacht en opent de grenzen van de ziel. Dat is in dit kader vaak een schadelijke openheid. Slachtoffers van seksueel geweld zijn beschadigd in het vermogen hun persoonlijke identiteit af te grenzen van invloeden van buiten. Dat heeft te maken met het internaliseren van gedachten en gevoelens van de dader en het ‘breken van de wil’.

Hoewel deze invloed globaal dezelfde is, leidt de combinatie met de invloed van mannelijkheids- / vrouwelijkheidsnormen tot een ander conflict. We zouden kunnen zeggen dat seksueel geweld voor vrouwelijke slachtoffers leidt tot een extreme (en schadelijke) versterking van de vrouwelijke norm. Daarom is door onderzoekers vaak gesteld dat seksueel geweld tegen vrouwen past in een patriarchaal systeem: “Wij zien seksueel misbruik van meisjes in gezinnen als de uiterste consequentie van patriarchaal denken en van een patriarchale verkondiging en beleving van het christendom”.¹⁵ Voor mannelijke slachtoffers leidt seksueel geweld tot een falen ten opzichte van de mannelijke norm. Veel mannelijke slachtoffers krijgen het gevoel als man tekort te schieten. Dat kan hen het gevoel geven geen echte man te zijn.

De derde krachtlijn geeft de invloed aan van overlevingsstrategieën die door mannen en vrouwen gekozen kunnen worden. Hier ontstaat weer een verschil tussen mannen en vrouwen, dat beïnvloed wordt door de normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Voor zowel mannen als vrouwen geldt dat de overlevingsstrategie vaak de pool van het isolement zoekt. Het verschil ontstaat op de as van macht en onmacht. Daar kiezen mannen waarschijnlijk eerder overlevingsstrategieën die bij de pool van de macht horen; vrouwen kiezen wellicht eerder overlevingsstrategieën die bij de pool van de onmacht horen. Daarmee gehoorzamen beide aan de normen van mannelijkheid dan wel vrouwelijkheid.

Het gevolg hiervan is dat voor vrouwen de overlevingsstrategieën een conflict oproepen met de norm van vrouwelijkheid, omdat ze het isolement zoeken in plaats van de verwachte openheid. Voor mannen stemmen de overlevingsstrategieën vaak overeen met de norm van mannelijkheid. Omdat deze invloeden elkaar versterken kan dat extreme vormen aannemen. Zo kunnen we gaan begrijpen dat vrouwelijke slachtoffers eerder tot gedrag komen dat schadelijk of gevaarlijk is voor henzelf, terwijl mannelijke slachtoffers eerder tot gedrag komen dat schadelijk of gevaarlijk is voor anderen.

¹⁴ A. Imbens & I. Jonker (1991³) *Godsdienst en Incest*. Amsterdam, p. 21.

De vierde krachtlijn geeft de invloed aan van geloof. Die is sterk bepaald door de specifieke situatie van een mens en hangt samen met de andere krachtlijnen. Bovendien blijkt geloof voor veel mensen van belang om juist het evenwicht terug te vinden tussen macht en onmacht en tussen isolement en openheid. Dat wil zeggen dat geloof heilzaam kan zijn voor mensen die door seksueel geweld uit dat evenwicht zijn geraakt.

Toch kunnen we er niet omheen dat voor veel slachtoffers het geloof - dat wat zij ervan gehoord en ervaren hebben - een extra probleem wordt. We kunnen dat met het schema verhelderen. Daarbij gaan we er van uit dat de boodschap van het geloof in zichzelf voor mannen en vrouwen gelijk is. Voor zover er verschil gemaakt wordt valt dat onder de (culturele en dus ook godsdienstige) normen van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Die boodschap van het geloof houdt in dat de mens zich overgeeft aan God, die groter en machtiger is. Overgave en het leven uit genade kunnen onmachtsg gevoelens versterken en het opbouwen van autonomie bemoeilijken. De woorden waarmee deze boodschap klinkt verschillen natuurlijk per kerkelijke stroming. De grondgedachte lijkt echter herkenbaar over de volle breedte van kerkelijk (en breder nog: religieus) Nederland.

Het gevolg van deze boodschap is voor mannen en vrouwen niet gelijk, omdat het verbonden wordt met de andere krachtlijnen. Voor vrouwen betekent dat een versterking van de norm van vrouwelijkheid en van de invloed van het trauma (zij het minder dicht bij de pool van de onmacht). Omdat deze krachtlijnen elkaar versterken hebben onderzoekers geschreven over de samenhang van incest en godsdiensttrauma.¹⁶ We komen in het volgende hoofdstuk terug op de invloed van seksueel geweld op het geloof. Hier constateren we alleen dat de boodschap van het geloof ongewild dezelfde invloed kan hebben als het seksueel geweld en als de normen voor vrouwelijkheid. Voor mannen geldt dat geloof en trauma in dezelfde richting werken, maar de normen voor mannelijkheid staan daartegenover. Dat betekent dat mannelijke slachtoffers vaak afstand nemen van het geloof.¹⁷

De verschillende krachtlijnen zorgen bij mannen voor andere innerlijke conflicten dan bij vrouwen. Uiteindelijk kan alleen in individuele situaties de balans worden opgemaakt. Dan kan ook gezocht worden naar een heilzaam nieuw evenwicht. Dat betekent dat de krachtlijn van het herstel tenslotte gericht is op het midden van het schema.

¹⁵ Imbens & Jonker, *a.w.*, p. 152-154.

¹⁶ D. Finkelhor e.a. (1989) 'Sexual abuse and its relationship to later sexual satisfaction, marital status, religion and attitudes'. *Journal of Interpersonal Violence* 4(4) 379-399.

R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman, *Geschonden Lichaam* – pagina 50

Zoetermeer: Boekencentrum 2000

© R.Ruard Ganzevoort & Alexander L. Veerman and/or the original publisher

Willem en Mirjam (3)

Op de jeugdclub hadden ze het gehad over het Hooglied. Ze hadden Willem gevraagd om er die avond bij te zijn. Als jeugdouderling bezocht hij toch al af en toe die avonden. Met Willem konden ze zo goed praten, zeker over persoonlijke zaken. Hij had ook niet zulke bekrompen ideeën als hun ouders. Als het over seks en liefde ging, dan begreep hij tenminste wat ze dachten en zeiden. Hij zei nooit meteen dat het allemaal niet mocht, maar legde uit dat seks er bij komt kijken als je iemand bijzonder vindt. Een Godsgeschenk om je liefde uit te drukken.

Mirjam had die avond haar mond gehouden. Ze had het gevoel dat elk woord haar zou verraden. Ze zou ook geen woorden kunnen vinden in haar verwarring. Ze mocht Willem graag, maar liefde? Ze wilde geen seks, maar kennelijk wees ze daarmee een Godsgeschenk af. Waarom had ze er zoveel moeite mee als het alleen een uitdrukking van liefde was? Mirjam begon steeds meer aan zichzelf te twijfelen.

Hoe langer hoe meer begon ze er tegen op te zien om naar de kerk te gaan. Het leek wel of ze er elke week werd geconfronteerd met haar fouten. Ze moest rein leven en niet toegeven aan verkeerde verlangens. Als er iets gebeurd was moest ze dat de ander vergeven. Ze moest Gods liefde ontvangen, ervaren, en God eren en gehoorzamen om zijn grootheid. Mirjam wist niet meer hoe het moest. Ze was altijd een gelovig kind geweest. Niet overdreven, maar gewoon: God was er en Hij hield van haar. Nu wist Mirjam niet meer wat ze wilde: in verzet komen, wegwezen of juist dicht bij God zijn en gekoesterd worden.

Elke zondag was er wel een lied, tekst of opmerking in de preek die haar daar op aansprak. Soms ging het over God die je troost en helpt als je er echt om vraagt. Soms ging het over God die zo machtig is dat wij voor Hem op de knieën mogen. Soms ging het over God die onverwachts zo intiem nabij komt als alleen tussen man en vrouw mogelijk is. Mirjam wist als ze dat hoorde dat ze niet goed genoeg vroeg om Gods hulp. Ze begreep dat ze niets te vertellen had tegenover God. Ze werd misselijk als ze dacht aan de keer dat ze voor Willem op de knieën moest zitten om hem te bevredigen. Ze walgde van de onverwachte intimiteit tussen man en vrouw.

Mirjam besloot te stoppen met het geloof. Ze vond het moeilijk om God te vertrouwen en voelde zich tekort schieten als het ging om wat Hij van haar vroeg. Het geloof bracht haar alleen maar in verwarring, maakte haar leven moeilijker. Haar ouders konden zich wel voorstellen dat ze niet meer geloofde. Ze was immers een puber. Wel moest ze mee naar de kerk, voorlopig nog. Als ze volwassen was mocht ze dat zelf beslissen. Toen ze het Willem vertelde werd hij boos. Wat had God haar gedaan dan? Je kon wel zien dat ze een moeilijk meisje was. Het was niet voor niets dat haar ouders zoveel moeite met haar hadden. Ze mocht blij zijn met het geduld dat God en Willem konden opbrengen.

Bijbel en geloof

In dit hoofdstuk gaan we in op de relatie tussen seksueel geweld en de Bijbel en het geloof. Uit verhalen van slachtoffers die we rechtstreeks of via literatuur¹ tegenkomen, blijkt dat deze relatie complex is. Deze complexiteit heeft in de eerste plaats te maken met de beleving van slachtoffers. Sommige slachtoffers putten veel kracht uit de Bijbel. Anderen noemen het geloof en de Bijbel in één adem met het seksueel geweld. In de tweede plaats kan de rol van de Bijbel en het geloof gecompliceerd overkomen, wanneer bij een confrontatie met seksueel geweld bijbelse argumenten niet corresponderen met de (psychologische) behoeften van betrokkenen. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren bij het thema vergeving.

Dat roept de vraag op hoe het zit met de Bijbel en het christelijk geloof. Er is wel gezegd dat de Bijbel bijdraagt aan het ontstaan en voortbestaan van seksueel geweld. Anderen menen echter dat juist de Bijbel als openbaring van Gods heilsweg ook op dit punt een genezende boodschap brengt. Elk bijbelverhaal en elke tekst kan door kwaadwillende mensen verdraaid en misbruikt worden, maar dat ligt dan niet aan de Bijbel zelf². We ontkomen dan ook niet aan de vraag hoe we de Bijbel lezen. Daarbij willen we rekening houden met de ervaringen van slachtoffers -zowel de positieve als de negatieve- en met de christelijke geloofsovertuiging dat God in de Bijbel tot ons spreekt.

Om in deze complexiteit onze weg te vinden maken we enige onderscheidingen. Om te beginnen gaan we er van uit dat het lezen van een tekst altijd gebeurt in een context. We gaan in op drie verschillende contexten die het lezen van de tekst van de Bijbel beïnvloeden. Dat is allereerst de context van de schrijvers van de Bijbel, vervolgens de context van het geheel van de Bijbel (canon), en tenslotte de context van de huidige lezer/es (inclusief de christelijke traditie). Door in alle eerlijkheid en openheid de complexe relatie tussen Bijbel en geloof en seksueel geweld te beschrijven kan er ruimte ontstaan voor een heilzame lezing.

Na een beschrijving van het Bijbelverhaal over Tamar en Amnon maken we onderscheid tussen verschillende thema's. De betekenis van de Bijbel is namelijk niet bij elk onderwerp precies dezelfde. Dat betekent dat het ene thema een andere invloed heeft op de beleving van betrokkenen dan het andere thema. Om de belangrijkste thema's in het brede veld van Bijbel en geloof op het spoor te komen, hebben we een vragenlijst opgestuurd aan theologen en hulpverleners die

¹ Zie bijvoorbeeld: L. van Gils / Stichting VPSG (1998), *Mijn lichaam, mijn ziel. Over (seksueel) geweld en pastorale hulpverlening*. Haarlem: Stichting VPSG; A.L. Veerman (1998), *Bang voor God. De contouren van een theologie van de gekwetste mens aan de hand van een onderzoek naar de pastorale behoeften van vrouwen die in hun jeugd slachtoffer zijn geworden van seksueel geweld*. Kampen: doctoraalscriptie; A. Imbens en I. Jonker (1985), *Godsdienst en incest*. Amersfoort: De Horstink i.s.m. VSK; I. van der Zee (1997), *Ik kom van ver. Een persoonlijk verhaal over incestverwerking en therapie*. Barneveld: De Vuurbaak.

² J. Douma in *Nederlands Dagblad*, 24-02-1999

vanuit hun werk te maken hebben met deze problematiek. We hebben hen onder meer gevraagd welke Bijbelse bronnen en geloofsthema's positief uitwerken of juist makkelijk negatief gebruikt kunnen worden. Om deze thema's te ordenen volgen we dezelfde vier begrippen als in het vorige hoofdstuk. We gaan dus in op macht, loyaliteit, seksualiteit en mannelijkheid / vrouwelijkheid. Aan het slot van dit hoofdstuk staan we stil bij de kerkelijke taal en liturgie. Het gaat dan om de vraag hoe de gemeenschappelijke taal van de viering heilzaam kan zijn voor betrokkenen.

BIJBEL, BOODSCHAP EN CONTEXT

Voor het verstaan van de boodschap van de Bijbel moeten we rekening houden met de drie genoemde contexten: het ontstaan, de canon, de lezer/es. We beperken ons hier tot de situatie van seksueel geweld. In die situatie proberen we te begrijpen waarom een bijbeltekst door verschillende mensen op een verschillende manier kan worden uitgelegd. Deze veelkleurigheid in de uitleg van de Bijbel is op zichzelf niet verkeerd of kwalijk te noemen. Wanneer echter een bepaalde uitleg van bijbelteksten kwetsend is voor anderen of ten dienste staat van seksueel geweld is het van belang de oorzaak van dergelijke betekenisverschillen op het spoor te komen.

De context van de Bijbelschrijver

Elke schrijver maakt gebruik van beelden, stijlfiguren en opvattingen van die tijd. Dat betekent dat maatschappelijke en culturele waarden en normen uit die tijd in het verhaal kunnen doorwerken. Voor de Bijbelschrijvers is dat niet anders. Hoe verschillend we in de kerk ook mogen denken over het gezag van de Schrift, op de een of andere wijze hebben we daarin te rekenen met enerzijds een bijzondere band met de boodschap van God zelf, anderzijds met de concrete menselijke werkelijkheid waarin de teksten ontstaan zijn.

Mede door die invloed van maatschappelijke en culturele waarden en normen van die tijd ontkomt de Bijbel niet aan een bepaalde kwetsbaarheid, die vraagt om zorgvuldigheid in de uitleg. Wanneer er geen rekenschap wordt gegeven van deze intrinsieke kwetsbaarheid van de Bijbel, is het gevaar groot dat de Bijbel wordt misverstaan. Dit misverstaan van de Bijbel kan leiden tot ideologisch misbruik. Met ideologisch misbruik wordt bedoeld dat theologische of bijbelse argumenten worden gehanteerd om bepaalde (schadelijke) denkbeelden te rechtvaardigen.

Dit betekent niet dat op de een of andere manier de Bijbel op zou roepen tot het plegen van seksueel geweld. Het is volkomen helder dat God elke vorm van seksueel geweld afwijst. God roept op tot heiliging en komt in verzet tegen onrecht en kiest de kant van de zwakkeren en armen. Een belangrijk en radicaal

voorbeeld is Mattheüs 18:6³. Om deze boodschap uit te dragen maken de bijbelschrijvers echter wel gebruik van de gangbare culturele opvattingen uit de tijd waarin ze Gods woorden opschreven.

Dit is bijvoorbeeld te herkennen in het verhaal van de dochters van Lot (Genesis 19). Lot is ternauwernood met zijn gezin ontsnapt aan de vernietiging van Sodom en Gomorra. Deze steden werden door God gestraft vanwege de zonden en slechtheid van de inwoners. De vrouw van Lot is op de vlucht naar het veilige plaatsje Zoar omgekomen. Zij veranderde in een zoutpilaar, toen zij tegen het uitdrukkelijke bevel van de engelen in, toch omkeek naar Sodom. Na een tijdje vertrekt Lot met zijn dochters uit Zoar en gaat in een grot in de bergen wonen.

Het verhaal gaat verder: de oudste dochter ziet in dat Lot geen toestemming zal geven om met een man te trouwen uit de omgeving. Hierdoor wordt de mogelijkheid om kinderen te krijgen afgesneden. Wanneer een vrouw om welke reden dan ook geen kinderen kreeg, had dat grote consequenties. Het al dan niet hebben van kinderen bepaalde de (eigen)waarde van een vrouw. Kinderloosheid leidde vaak tot vernederingen en pesterijen⁴. Naast deze psychologische en culturele belangen speelden ook economische motieven een belangrijke rol. Kinderen waren immers de sociale zekerheid voor de ouderen.

De oudste dochter van Lot maakt haar zus deelgenoot van haar zorgen en samen besluiten ze een list te bedenken om te voorkomen dat zij kinderloos zullen sterven. Daarmee zou dus ook de familietak van Lot uitsterven. Tot tweemaal toe voeren ze Lot zo dronken, dat hij niet in de gaten heeft wat er gebeurt. Om de beurt gaan de dochters met hem naar bed. De incest wordt in dit verhaal niet expliciet veroordeeld. Dat de Bijbel deze gang van zaken echter niet goedkeurt, wordt subtiel duidelijk gemaakt in het vervolg. De dochters zijn in hun opzet geslaagd. Ze raken in verwachting en brengen allebei een zoon ter wereld. Deze jongens, Moab en Ben-Ammi, worden de stamvaders van twee volken: de Moabieten en de Ammonieten, aartsvijanden van Israël. Hierin komt de moraal van het verhaal naar voren: incest wordt op indirecte wijze veroordeeld. De vrucht van een dergelijke relatie brengt vijandschap voort. De oorsprong van twee volken, waarmee het latere Israël voortdurend op voet van oorlog leefde, wordt herleid tot kinderen uit een verboden seksuele relatie.

Zo kan het verhaal van de dochters van Lot gelezen worden als een afwijzing van incest⁵. Hiermee is echter niet alles gezegd. Het verhaal roept veel vragen op,

³ 'Maar een ieder, die een dezer kleinen, die in Mij geloven, tot zonde verleidt, het zou beter voor hem zijn, dat een molensteen om zijn hals was gehangen en hij verzvolgen was in de diepten der zee.'

⁴ zoals bij Hagar en Sarai (Genesis 16), Lea en Rachel (Genesis 29 en 30), Peninna en Hanna (1 Samuël 1). De mogelijke suggestie dat het bij deze voorbeelden vooral om onderlinge jaloezie tussen vrouwen zou gaan wordt anders wanneer we bedenken dat de man in deze situaties door zijn voorkeur voor een van beiden de vrouwen tegen elkaar uitspeelt. Anderzijds moet worden opgemerkt dat deze mannen juist het meest hielden van de onvruchtbare vrouw.

⁵ Bijvoorbeeld W. van Hoeve-de Jager (1996²) *Pastoraat en incest*. Gorinchem: Narratio.

zoals wie hier het slachtoffer is en wie de dader. De beschrijving van het verhaal lijkt verdacht veel op de manier waarop een dader van seksueel geweld zichzelf probeert vrij te pleiten⁶. 'Ik kon er niets aan doen, ik was immers dronken'. 'Het ligt niet aan mij. Eigenlijk ligt de schuld bij mijn dochter. Zij nam het initiatief en verleidde mij'. Opvallend zijn ook de rationalisaties die worden toegeschreven aan de dochters. Uiteindelijk plegen zij hun daad voor het goede doel: de tak van de familie moet blijven bestaan. Toen het gezin echter nog in Sodom woonde, was het Lot niet teveel gevraagd om zijn dochters op te offeren aan de lusten van de stadsgenoten vanwege de gastvrijheid. In die tijd was het ook geen probleem voor Lot dat zijn dochters verloofd waren met plaatselijke jongens. Waarom denkt zijn oudste dochter dat het nu wel een probleem is? Zou Lot zelf geen belang hebben bij kleinkinderen? Zou er werkelijk geen geschikte partner hebben rondgelopen in Zoar en omstreken?

Daarnaast komt de beschrijving van het gezin ook overeen met karakteristieken van gezinnen, waarin seksueel geweld voorkomt. Lot heeft zich teruggetrokken in de bergen, een eenzame plaats. Het gezin van Lot lijkt gesloten, en verkeert in een isolement. Lot is een autoritaire man, die kan verhinderen dat zijn dochters trouwen. De moeder is overleden. Opmerkelijk is verder dat door de manier waarop het verhaal verteld wordt er geen slachtoffers zijn, en dus ook geen dader(s).

Hoe moeten we dit nu waarderen? In de beschrijving van het verhaal komt de context van de patriarchale maatschappij met de hiërarchische structuur nadrukkelijk mee. Deze culturele bedding is bij elke tekst uit de Bijbel in meer of mindere mate op de achtergrond aanwezig. We komen hier nog op terug bij het thema mannelijkheid / vrouwelijkheid. Hier willen we alleen laten zien dat deze achtergrond een rol speelt in het beschrijven van de situatie. Wanneer nu bijbelverhalen worden overgenomen of toegepast zonder dat er gelet wordt op de toenmalige culturele context en de positie van vrouwen en kinderen, kunnen ze makkelijk gebruikt worden door mensen die kwaad willen. Zo kunnen deze teksten zelfs beleefd worden als legitimatie van seksueel geweld.

De context van de canon

Teksten krijgen niet alleen betekenis vanuit hun ontstaansachtergrond, maar ook door het feit dat ze een plaats hebben in een groter zinsverband: de Bijbel. De teksten en verhalen staan niet op zichzelf, maar maken onderdeel uit van een groter geheel. In eerste instantie vormen de teksten en verhalen een gedeelte van een boek of een brief. In tweede instantie hebben ze een plaats gekregen in de Bijbel. Dit vormt de literaire context van een tekst. Deze context vormt een betekeniskader voor een tekst of een verhaal. De Bijbel kan gezien worden als het boek over hoe God zich verbindt met mensen. Vanuit dit perspectief krijgen de

⁶ J. Rijnaarts (1987) *Dochters van Lot. Over vader-dochter-incest*. Amsterdam: An Dekker.

boeken Samuël, Koningen en Kronieken een diepere betekenis. Het gaat hier over de geschiedenis van het heil, over Gods betrokkenheid op Israël. Waren deze boeken opgenomen in een verzameld werk over de oude geschiedenis van het Midden Oosten, dan zouden de verhalen over bijvoorbeeld David en Saul en over Elia en Achab op een andere wijze gelezen worden.

Daarnaast veronderstelt de context van de canon dat er ook sprake is van een zekere samenhang tussen de verschillende verhalen en teksten. Het is dan ook zinvol en nuttig om teksten onderling te vergelijken en te plaatsen in de context van de bevrijdende boodschap. Dat betekent dat zelfs een tekst als 'Eert uw vader en uw moeder, opdat uw dagen verlengd worden in het land dat de Here, uw God, u geven zal' (Exodus 20: 12) geen absolute gelding mag worden gegeven. De betekenis moet staan in een breder verband, van bijvoorbeeld de bevrijding uit het slavenhuis en het verzet tegen onrecht. Dit betekent dat ouders niet onder alle omstandigheden geëerd dienen te worden.

Zo is er ook het gebod van Jezus om zeven maal zeventigmaal te vergeven (Mattheüs 18:22). In dezelfde Bijbel staan ook vloekpsalmen en psalmen waarin God goddelozen en onrechtvaardigen vernietigt en te gronde richt. Dat dat niet alleen Oudtestamentisch⁷ is blijkt bij het oordeel over Ananias en Safira (Handelingen 5), de rijke man en de arme Lazarus (Lucas 16:19-31) en het laatste oordeel (Mattheüs 24:51, Openbaring 20:11-15). Blijkbaar zijn er grenzen aan vergeving, barmhartigheid en genade. De aandacht voor de context van de canon voorkomt dat teksten en verhalen worden geïsoleerd en verabsoluteerd en op die wijze schadelijk worden voor slachtoffers van seksueel geweld. Oog voor het geheel van de bevrijdende boodschap van het evangelie komt de pastorale begeleiding ten goede.

De context van de lezer/es

Wat voor de tekst geldt, geldt ook voor de lezer/es van die tekst. De tekst kan niet als een losse en onafhankelijke bron gezien worden, maar dient geplaatst te worden in de historische en culturele context. Ook een lezer/es functioneert niet los van zijn of haar context, cultuur en traditie. In de tweede plaats staat de tekst niet los van de canon waarin die geplaatst is. Net zo staat het lezen van één tekst niet los van het totale levensverhaal van de lezer/es.

Over de context van cultuur en traditie zijn we hier kort. Mensen leven in het krachtenveld van een bepaalde cultuur en een bepaalde (kerkelijke) traditie. De opvattingen die daar heersen bepalen ons in zekere mate bij het lezen van de Bijbel. Daardoor wordt onze bril op een specifieke manier geslepen, zodat we het een wel zien en het ander juist uit het oog verliezen. Ter illustratie: in het Oude

⁷ We zijn ons ervan bewust dat sommigen op goede gronden pleiten voor andere termen, zoals 'Eerste en Tweede Testament'. Zolang de discussie op dat punt voortduurt, en we in dit boek de breedte van de kerk willen aanspreken, houden we ons aan het meest gangbare taalgebruik.

Testament spreken de profeten bij herhaling scherpe woorden over de zonden van de mens. De oproep tot schuldbelijdenis en bekering is in de christelijke traditie van de afgelopen eeuwen echter hoofdzakelijk gelezen als een oproep tot individuele ommekeer en herstel in de relatie met God. Daarmee raakte de sociale en maatschappelijke dimensie van het onrecht echter grotendeels buiten het blikveld. Terugblikkend lijken de profeten juist aan die dimensie de meeste aandacht te geven, en staan individuele zonden en bekering minder centraal. Dat heeft tot gevolg dat we steeds moeten letten op de invloed van onze cultuur en traditie op onze lezing van de Schrift.

Het levensverhaal van de lezer/es is medebepalend voor de manier waarop een bijbeltekst gelezen en geïnterpreteerd wordt. Het is dan ook begrijpelijk dat daders, slachtoffers en omstanders verschillend lezen en uitleggen. Gezien de mogelijke veelkleurigheid in de uitleg van Bijbelteksten kan elke lezer/es vanuit de eigen belangen en behoeften de teksten zo lezen, dat het ze betekenisvol worden in het eigen leven. Er is dan sprake van een (onbewuste) wisselwerking tussen levensverhaal en bijbeltekst. Voor de uitleg en toepassing van Bijbelteksten moeten we dan ook rekening houden met het perspectief van dader, slachtoffer en omstander. Neutrale lezing bestaat niet. Wanneer bijvoorbeeld een predikant in het algemeen preekt over Gods oneindige genade, dan betekent dat voor een dader die vrijgepleit wil worden iets anders dan voor een slachtoffer dat juist behoefte heeft aan verzet tegen het onrecht.

In dit boek wordt de keus gemaakt om een hermeneutische prioriteit te geven aan het perspectief van het slachtoffer. Geprobeerd wordt om zo veel mogelijk bijbelteksten en -verhalen te lezen met de ogen van een slachtoffer van seksueel geweld. Daarmee is niet 'de' betekenis van een tekst bepaald, maar we gaan er wel vanuit dat lezing van de Bijbel heilzaam dient te zijn voor mensen die beschadigd zijn. Dit betekent niet dat bepaalde geloofswaarden niet meer gebruikt zouden kunnen worden. Het betekent wel dat we ze niet zonder meer kunnen gebruiken. Zo is bijvoorbeeld het beeld van God als vader voor veel slachtoffers van seksueel geweld een beangstigend en belemmerend beeld, terwijl andere slachtoffers er juist rust en ruimte in vinden. Bij het gebruik van deze woorden moeten we dan ook rekening houden met de mogelijke betekenissen die het beeld oproept bij verschillende mensen. Het beeld van 'God de Vader' hoeft dan ook niet te worden opgegeven. Wel is het van belang om begrip te hebben voor en tegemoet te komen aan de mogelijke geloofsproblemen van slachtoffers. Het is juist in dit kader verrijkend te ontdekken dat de Bijbel ook andere (bijvoorbeeld moederlijke) beelden van God gebruikt.

EEN VOORBEELD: TAMAR EN AMNON

In het verhaal van Tamar en Amnon wordt op scherpe en indringende wijze het probleem van seksueel geweld aan de orde gesteld. In dit bijbelgedeelte (2 Samuël 13:1-22) wordt in duidelijke taal de verkrachting van Tamar door Amnon

beschreven. Reeds eerder is in publicaties over seksueel geweld (incest) en godsdienst het bijbelgedeelte over Amnon en Tamar als model gebruikt⁸. De tekst van dit gedeelte helpt om zicht te krijgen op de verschillende rollen waarin mensen betrokken kunnen zijn bij seksueel geweld, en op de processen die aan de orde zijn. De strategieën van seksueel geweld, de gevolgen en het onvermogen om er mee om te gaan worden pijnlijk onder woorden gebracht. Het speelt in de tijd van koning David (± 1000 v. Chr.). Kort daarvoor heeft hij overspel gepleegd met Bathseba, en hij heeft haar man laten doden. List, bedrog, verkrachting en doodslag vormen de bedding van deze geschiedenis. Amnon is een zoon van David en een halfbroer van Absalom en Tamar. Zoals gewoonlijk zijn de namen in de tekst vol (wrange) betekenis. ‘Amnon’ betekent ‘betrouwbaar’. ‘Absalom’ betekent ‘vader van vrede’ of ‘rijk aan vrede’. De naam Tamar tenslotte kan verwijzen naar die andere Tamar die door Juda misbruikt werd, maar die daarna voor zichzelf op kwam en overwon. Hier is Amnon de onbetrouwbare, Absalom de wreker, en Tamar moet er het zwijgen toe doen.

De oorzaak van het kwaad en het leed ligt bij Amnon, daar mag geen misverstand over zijn. Hij valt op Tamar, zijn mooie halfzuster. Hoe diep zijn liefde gaat, valt te betwijfelen. Hij wil haar hebben. In de vertaling lijkt het alsof hij nog gewetensbezwaren heeft: ‘zij was een maagd, en het leek hem onmogelijk haar iets aan te doen’. Wat er bedoeld wordt is: zij woonde als maagd in een apart, beschermd huis, en Amnon zag geen mogelijkheid haar te pakken te krijgen. Zijn hele leven draait nog om één vraag: hoe? Hij wordt er bijna ziek van. In het gesprek met een sluwe vriend ontstaat het web van de dader.

Manipulaties

Bij het weven van het web zijn list en bedrog al begonnen. Tegen zijn vriend heeft Amnon het over ‘Tamar, de zus van Absalom’. Tegen zijn vader heeft hij het over ‘mijn zuster’. Hij kiest secuur zijn woorden. Het zijn geen leugens, maar het is wel een selecteren van de waarheid, een manipuleren van en spelen met mensen. Of eigenlijk: met dingen. Hij ziet Tamar immers niet meer als mens, maar als object. Een gebruiksartikel, dat goed is om zo weer weg te gooien als hij zijn lusten erop botgevierd heeft.

Amnon speelt zijn rol. Hij houdt zich ziek en kan zo de regels omzeilen. Als hij ziek is, mag Tamar immers wel bij hem komen. Hij krijgt een kans om haar onder vier ogen te spreken. Om die schijnbare vertrouwelijkheid op te voeren worden de bedienden met een list weggestuurd. Dit verhaal komt in sterke mate overeen met vele verhalen van slachtoffers van seksueel geweld. De vormen verschillen, maar iedere keer weer is in de verhalen te herkennen hoe een dader een web weeft waarin het slachtoffer verstrikt raakt. De daders maken gebruik van het

⁸ Zie bijvoorbeeld: A. Imbens (1991) *Nu dan, mijn broeder, spreek erover*. Amsterdam: An Dekker; R. Molenaar (1994) *Goed mijn zuster, spreken zal ik. Over seksueel geweld, schuld en pastoraat*. Kampen: Kok.

vertrouwen dat kinderen, en vaak ook hun ouders, hebben. Een aardige man, een lieve vrouw, zo leuk met kinderen. Schijnbaar betrouwbaar, maar dat betekende ‘Amnon’ ook. Stap voor stap wordt het net dichter om het slachtoffer heen gesloten, tot zij / hij geen kant meer op kan.

Als Amnon alleen is met Tamar brengt hij zijn plan tot uitvoer. Hij doet zijn seksuele ‘verzoek’, zonder haar de mogelijkheid te geven te kunnen weigeren of te kunnen ontsnappen. ‘Hij greep haar vast, dwong haar’. Hij is fysiek veel sterker dan zij, maar Tamar verzet zich hevig. Zij spreekt duidelijke taal. Het is onteren, het is schande, het is dwaasheid. Dat zijn in Israël zeer ernstige woorden. Met deze woorden beroept zij zich op de wet van God, die toch ook voor Amnon belangrijk moet zijn. Zijn actie houdt een breuk in met de hele wet van God. Het is goddeloos wat Amnon doet. Tamar doet ook nog een beroep op Amnons redelijkheid: doe het nou niet, we worden er allebei slechter van.

Het speelt zich allemaal af binnen de kaders van Israël en de wet en gewoonten van toen. Om de eer te redden stelt ze dan ook voor dat Amnon haar als vrouw vraagt. Dat aspect hoort bij de cultuur van dat moment. Wij gaan uit van een vrijwillige wederzijdse keuze. In die tijd gold dat niet, waardoor vrouwen toch al meer risico liepen om gebruikt en vernederd te worden. Het beroep op Gods wet of op de redelijkheid blijken vaak zinloos. Goddeloosheid en geweld zijn onredelijk. Wanneer een dader zijn seksueel geweld zo voorbereid en gepland heeft, en een kind of een minder machtige volwassene in zijn of haar macht heeft, dan kan op dat moment vrijwel niets een dader afhouden van het uitvoeren van plan.

Amnon onteerde Tamar, randde haar aan en verkrachtte haar. Daarna werd hij kwaad en minachtte haar. Hij wilde Tamar bezitten. Nu dit gelukt was, haatte hij haar onmacht. Deze minachting vergroot de macht van Amnon over Tamar. Hier is geen sprake van liefde. In dit verhaal gaat het om geweld. Seksueel geweld is geen uit de hand gelopen seksualiteit. Het is geweld door middel van seksueel contact. Wie luistert naar de verhalen van slachtoffers hoort telkens dit refrein. Steeds weer zijn dezelfde patronen van machtsmisbruik te herkennen. Altijd weer is er het zoeken naar kwetsbare mensen, meisjes en jongens, die onvoldoende bescherming hebben en onder valse voorwendselen in het net worden gelokt.

Reacties

Ook het vervolg is bekend. Tamar, het slachtoffer verscheurt haar pronkgewaad. Zij doet dit als teken van rouw en boete, alsof *zij* schuldig is. In een wereld van leugens en manipulaties wordt alles omgedraaid. Zij voelt zich schuldig en rouwt om het leven dat haar is afgenomen. In de rest van het verhaal zegt ze geen woord meer. Zij trekt zich terug en gaat wonen in het huis van haar broer Absalom, als een eenzame. Zij is voor de rest van haar leven getekend en beschadigd. Zoals zoveel slachtoffers zwijgt Tamar in onterechte schaamte en schuldgevoel.

Amnon gaat vrijuit. In zijn leven verandert er weinig. Hij blijft de lievelingszoon van David. Alhoewel de geruchtenstroom in het paleis volop op gang komt en het verhaal ook David bereikt, reageert David niet. Hij wordt weliswaar boos, maar besluit verder niets te doen. Hij negeert het seksueel geweld in de verwachting dat de harmonie op deze wijze intact blijft. Daarnaast zit hij in een lastig loyaliteitsconflict als hij deze zaak werkelijk serieus zou nemen. Hij suggereert geen keus te maken. Hierdoor kiest hij echter voor de dader. Amnon heeft Gods wetten overtreden, hij heeft Davids eigen dochter verkracht en haar geestelijk zwaar beschadigd, maar David doet niks. Door deze keus laat hij het slachtoffer in de steek. Tamar is gebaat bij gerechtigheid, maar wordt opnieuw verraden en getraumatiseerd. Ditmaal door haar vader.

De reactie van Absalom is tweeslachtig. Hij is als enige solidair met Tamar. In het begin komt Absalom niet verder dan goedkope troost en een verkeerd advies. 'Stil maar. Praat er maar niet over.' Het gaat immers om een broer van Absalom. Als het een vreemde was geweest, had hij onmiddellijk een eerlijke rechtspraak geëist. In die tijd zou dat de doodstraf voor de dader hebben betekend. De dader is echter geen vreemde, maar familie. Andere belangen gaan meespelen. Het is niet verstandig om de vuile was buiten te hangen. Wanneer Tamar haar mond houdt, blijft alles bij het oude. Opnieuw wordt het slachtoffer opgeofferd aan de belangen van anderen.

Ondanks zijn verkeerde woorden staat Absalom echter wel aan de kant van Tamar. Hij haat Amnon om wat hij Tamar heeft aangedaan. Twee jaar later is die haat zo volgroeid dat Absalom Amnon laat doden. In de loop van de jaren daarna loopt het uit op een totale ondergang van het koningshuis van David. Daar zijn wel meer oorzaken voor aan te wijzen, maar dit speelt zeker mee: een huis dat tegen zichzelf verdeeld is, kan geen standhouden. Zo kan ook een gezin, een land, een kerk waarin geen recht wordt gedaan, ten onder gaan. 'Een volk dat voor tirannen zwicht, zal meer dan lijf en goed verliezen. Daar dooft het licht.'⁹

Absalom kiest verkeerde wegen en geeft verkeerde adviezen. Hij is echter wel de enige die het - op zijn eigen manier - nog een beetje opneemt voor Tamar. Verder geldt voor Absalom en David hetzelfde: dat hij niet in staat was op een zorgvuldige wijze om te gaan met seksueel geweld. Tot op de dag van vandaag blijkt dat op te gaan voor veel ouders, kerken, predikanten, hulpverleners en omstanders.

Waar is God?

Waar is God in dit verhaal? Hij staat niet op de voorgrond. Hij komt zelfs in deze bijbeltekst niet voor. Misschien is dit wel terecht. Voor slachtoffers van seksueel geweld is immers de relatie met God vaak problematisch en verstoord. Zo schreven de ouders van een jongen die door een pastoraal werker jarenlang werd

⁹ Dichtregels van H.M. van Randwijk op het Nationaal Monument.

misbruikt: 'bidden hielp niet, de "dominee" kreeg hem steeds weer uit de kleren. En terwijl deze pastor zijn gang ging, probeerde de jongen aan iets anders te denken. Zo raakte hij ervan overtuigd dat God niet bestond'¹⁰. Wanneer het vertrouwen zo geschonden is en het geloof zo beschadigd, heeft het weinig zin om over God te spreken.

Een heilzame manier om in dit kader over God te spreken wordt aangereikt door Tamar. Zij is de enige die verwijst naar God, hoe indirect ook. Zij weet dat God dit niet wil. Zij weet dat God mensen verafschuwt die anderen - zijn schepselen - beschadigen en kapot maken. De Bijbel is dan ook steeds duidelijk als het gaat om de zorg voor zwakkeren, de onderdrukten en de mensen die, net als Tamar in eenzaamheid lijden, omdat ze geen helper hebben. Spreken over God in dit kader betekent spreken over de God van recht, de Bevrijder en Heiland.

In de volgende paragrafen werken wij verschillende bijbels-theologische thema's uit die in de context van seksueel geweld een belangrijke rol kunnen spelen. De thema's zijn gerangschikt naar de mechanismen die zijn beschreven in hoofdstuk 2: macht, loyaliteit, seksualiteit en mannelijkheid / vrouwelijkheid. Deze mechanismen zijn in zichzelf neutraal en kunnen een positieve of negatieve uitwerking hebben. Ditzelfde geldt voor de verschillende bijbels-theologische thema's.

DE BIJBEL EN MACHT

We beginnen met de Bijbels-theologische thema's rond het begrip 'macht'. We gaan in op almacht, geweld en lijden, autonomie en gehoorzaamheid.

Almacht, geweld en lijden

In het leven van slachtoffers van seksueel geweld speelt macht en machteloosheid een belangrijke rol. Wanneer iemand slachtoffer wordt van seksueel geweld is hij of zij in een situatie gebracht waar geen ontsnapping aan de seksueel (getinte) handelingen mogelijk is. Op het moment dat het slachtoffer de seksuele handelingen moet ondergaan, wordt een zeer intense machteloosheid ervaren: de dader kan beschikken over het lichaam van het slachtoffer en dringt zich in in haar / zijn leven. Het gevoel dat de ander beschikking heeft over jouw lichaam wordt versterkt wanneer er door de seksuele prikkeling een fysieke reactie optreedt. Als het seksueel geweld zich herhaalt, zal de ervaring van een onafwendbare en onvermijdelijke schadelijke gebeurtenis haar / zijn machteloosheid bevestigen.

Vanuit deze achtergrond is het niet verwonderlijk dat spreken over Gods macht problematisch kan zijn. In de relatie tussen God en mens is er sprake van fundamentele ongelijkwaardigheid en dus van machtsverschil. Nu heeft God Zich

¹⁰ *Trouw*, 23-01-1998.

aan Israël en in Jezus Christus ook aan ons geopenbaard als een God die van de macht geen misbruik maakt, maar haar juist ons ten goede gebruikt. Toch maakt het gegeven van zijn macht het spreken over de relatie tussen God en mens kwetsbaar. Op tenminste twee manieren kan een communicatieprobleem optreden vanuit het perspectief van een slachtoffer. De eerste betreft het beeld van God en het beeld van de mens; de tweede gaat over de vraag wie God ter sprake brengt.

Beeld van God en mens

Bij het beeld van God en mens is het goed te beginnen bij de constatering dat in de Bijbel op vele manieren gesproken wordt over God. Deze Godsbeelden worden op verschillende manieren vertaald en uitgelegd¹¹. Als we het Nieuwe Testament lezen, dan komen we daar vooral het beeld van God als Vader (Abba) tegen. Dat beeld kan allerlei associaties en emoties oproepen, die vooral met zorg, leiding en warmte te maken hebben. In de christelijke traditie is dit beeld van God verder toegespitst op de almacht van de Vader. Daardoor raakten andere beelden onderbelicht en werd het beeld van de Vader in elk geval voor sommigen bedreigend.

Het beeld van God als Vader, ingekleurd met woorden als almacht, alziendheid en alomtegenwoordigheid¹², kan juist bedreigend zijn voor slachtoffers, omdat het sterke associaties oproept aan de rol van de dader in haar of zijn leven. In de beleving van de meeste slachtoffers is de dader oppermachtig, niet te ontlopen en - bij wijze van spreken - bijna bovennatuurlijk.

Het beeld van de machtige God kan ook bedreigend zijn door de manier waarop in de Bijbel godsdienst en geweld soms met elkaar verweven zijn. Zo ervaren slachtoffers bij het lezen van de Bijbel dat geweld niet alleen door God wordt goedgekeurd, maar dat God soms ook aanzet tot geweld en zelf gebruik maakt van geweld. God vernietigde bij de zondvloed de mensheid op Noach en zijn gezin na. God liet zijn Wraakengel alle eerstgeborenen in Egypte doden. God beval hele steden en volken uit te roeien, zowel tijdens de verovering van Kanaän als in de tijd van de richters en de eerste koningen. Bij nadere bestudering van deze geschiedenissen blijkt dat het vaak gaat om Gods strijd tegen het onrecht dat mensen wordt aangedaan. Daarmee staan die verhalen in het teken van de bevrijding. Op het eerste gehoor komt echter vooral de dreiging mee.

Geweld van Godswege heeft niet alleen de betekenis van straf. Het kan ook de betekenis van offer krijgen. Zo wordt de totale verwoesting van Jericho in rituele termen geplaatst en worden de schatten van Jericho tot gave aan God (Jozua 6).

¹¹ Te denken valt aan de vertaling van de Godsnaam *Jahwe*. Deze naam drukt nabijheid uit: Ik ben die Ik ben, of: Ik ben bij je. In de Statenvertaling is dit weergegeven met: HEERE. De NBG volgde deze vertaling met Heer. Hierdoor is dus een naam van God, die nabijheid uitdrukt, vervangen door een term die hiërarchie en heerschappij verwoordt. Vergelijk: R. Molenaar, *a.w.*

¹² *Nederlandse Geloofsbijdenis* art 1

Pijnlijk voor slachtoffers is ook het gedeelte over Jefta (Richteren 11:30-40), waar een gelofte aan God prevaleert boven het leven van zijn dochter.

Nog scherper wordt dit bij het lijden en sterven van Jezus Christus. De klassieke interpretatie binnen onze christelijke traditie benadrukt dat de verlossing van de mens en het herstel van de relatie met God tot stand is gebracht door het lijden en het offer van Jezus. Voor slachtoffers kan dit om verschillende redenen problematisch zijn. In de eerste plaats kan het suggereren dat God het lijden van zijn kinderen op prijs stelt. Dat roept vragen op bij het beeld van God, maar het leidt er ook toe dat de mens om aanvaard te worden het lijden even gehoorzaam moet verdragen. Termen als overgave en gehoorzaamheid worden via het voorbeeld van Jezus ('Uw wil geschiede') tot opdracht voor slachtoffers om het misbruik te blijven dulden en zich daar niet tegen te verzetten. Omdat het lijden van Jezus een lichamelijk lijden was, ligt identificatie van het lichamelijk lijden voor slachtoffers van geweld zoals seksueel misbruik voor de hand. Wanneer (bijvoorbeeld bij incest) het kind het gevoel heeft door toe te geven aan de dader broertjes en zusjes te vrijwaren, is een associatie met het plaatsvervangende offer voorstelbaar.

Al deze beelden van God roepen een ermee samenhangend beeld van de mens op. De mens wordt namelijk geplaatst in de rol van zondaar die vergeving nodig heeft. Dat betekent dat de verlossing die ons wordt gegeven betrekking heeft op de zonde en schuld van het individu tegenover God. Verlossing van het onrecht dat door een ander mens wordt aangedaan, en bevrijding uit de macht van het kwaad raken daarmee buiten het gezichtsveld. Dat betekent dat de directe behoefte van het slachtoffer aan verlossing uit gevangenschap omgevormd wordt tot een boodschap van verlossing uit diens persoonlijke schuld. Dat versterkt het onterechte schuldgevoel van het slachtoffer. Bovendien wordt de weg van het klagen tot God erdoor afgesneden. Wat zouden we klagen tot God als Hij zelf in zijn macht op deze wijze de wereld wil regeren? Dit probleem is ook zichtbaar in de theologie van de lijdende God, wanneer meelijden niet resulteert in actie tegen onrecht. Het lijden van God betekent dan immers dat (mee-) lijden in zichzelf goed is. Het op zich nemen van pijn lijkt een mogelijkheid om dichterbij God te komen. In deze theologie kan pijn als liefde worden geduid, terwijl gesuggereerd wordt dat daarmee het kwaad wordt bestreden ¹⁵.

Wie brengt God ter sprake?

Een tweede communicatieprobleem heeft te maken met de vraag wie God ter sprake brengt. Daders oefenen vaak een belangrijke invloed uit op slachtoffers. De dader is in het leven van een slachtoffer de persoon die gedachten en gevoelens kan bepalen. Hij / zij kan voortdurend situaties creëren waarin seksueel

¹⁵ J.C. Brown en R. Parker (1995) For God so loved the world? In: C.J. Adams en M.M. Fortune (red), *Violence against women and children. A Christian theological sourcebook*. New York: Continuum.

geweld dreigt of plaatsvindt. Dat is meestal ingebed in een bredere vertrouwensrelatie waarin de dader het voor het zeggen heeft. Vaak vinden binnen deze relatie naast seksueel geweld ook emotionele manipulatie, psychische mishandelingen en fysieke overweldiging plaats. Op allerlei manieren laat de dader aan het slachtoffer weten dat hij / zij meer macht heeft. Dat wordt door het slachtoffer vervolgens geïnternaliseerd, zoals we in het vorige hoofdstuk hebben beschreven.

In het voorbeeld van Willem en Mirjam zien we dat Mirjam op een bepaald moment een keuze maakt te stoppen met geloof. Dat is te zien als een daad van verzet en autonomie, waardoor ze zich probeert te onttrekken aan de religieus geladen overmacht van Willem. Willem accepteert dit niet, stelt zichzelf naast God tegenover Mirjam, en dwingt haar zo terug in de onmacht. Bovendien zorgt hij zo voor dat Mirjam zich nog schuldiger voelt. Zo worden goed en kwaad omgekeerd.

Uit het voorbeeld blijkt dat geloofswaarden gebruikt kunnen worden om de macht van de dader in stand te houden of zelfs te vergroten. Daarbij maakt het niet zo heel veel uit in welke theologische of geestelijke stroming dader en slachtoffer zich bevinden. Elke stroming heeft eigen taal en gebruiken die door een dader aangegrepen kunnen worden om een slachtoffer aan zich te onderwerpen. Dat zal bijvoorbeeld in het ene geval een verkeerde oproep tot gehoorzaamheid, in het andere geval een verdraaide visie op vrijheid zijn. Wanneer teksten uit de Bijbel, liederen en beelden uit hun verband losgemaakt en verdraaid worden, kunnen ze beschadigend en misbruikend werken.

De internalisering van de opvattingen van de dader kan leiden tot ernstige gevolgen voor de geloofsbeleving van het slachtoffer. Er blijft voor het slachtoffer weinig tot geen ruimte over om haar / zijn eigen geloofsbeleving onder woorden te brengen. De beleving van het geloof wordt sterk bepaald door de internalisering, ook van de geloofsargumenten van de dader. Daardoor kan het seksueel geweld in de ogen van het slachtoffer religieus gelegitimeerd lijken:

‘God wil het, want anders zou de dader wel gestraft worden.’

‘God wil dat vader geëerd wordt.’

‘Als de dominee mij zo aanraakt, deelt hij met mij de liefde van God. Als ik daar iets anders bij voel zijn dat mijn eigen onzuivere gedachten.’

‘Niemand mag het weten: ik ben slecht, want God wil niet dat je voor het huwelijk met iemand anders naar bed gaat.’

‘Ik moet het wel vergeven, want Christus is ook voor hem gestorven.’

Bekrachtiging

De vraag is hoe wij als kerk hiermee rekening kunnen houden, zonder Gods openbaring of ons eigen geloof tekort te doen.¹⁴ Zowel het beeld van een almachtige God als het beeld van een machteloze en meelijdende God beantwoorden de vraag naar de macht in een of-of schema. De macht ligt of bij God of bij de mens. Dit tegenover-denken zet mensen klem, in plaats van hen te bevrijden. Of God nu als almachtig of als onmachtig wordt gezien, in beide gevallen blijven mensen machteloos. Ondertussen houden mensen in beide gevallen de verantwoordelijkheid.

Het is van belang om een uitweg te zoeken uit de impasse tussen almacht en onmacht. Daarbij zullen we recht moeten doen aan de ervaringen van machteloosheid van slachtoffers. Een mogelijke oplossing biedt het begrip 'bekrachtiging'. Daarmee wordt onderscheid gemaakt tussen macht over een ander en macht met of voor een ander. Er wordt dus niet uitgegaan van een relatie in tegenovers, maar van de verbondenheid tussen twee personen. Bekrachtiging gaat er vanuit dat God, die mensen bekrachtigt, daartoe in staat is. Dat betekent dat God de verantwoordelijkheid op zich neemt om de machteloze mensen te versterken.

Van belang hierbij is, dat er keuzes gemaakt worden. Het gaat niet om een statische verdeling van macht, maar om een beweging waarbij machtelozen worden versterkt. Dat betekent dat er gekozen wordt voor de zwakkeren, de kwetsbaren en onmachtigen. Deze keuze betekent ook dat we onderscheid maken tussen lijden en kwaad. Lijden gebruiken we hier als een moreel neutrale categorie. Het gaat dan om de tragiek van wat iemand in het leven kan overkomen. Hiervoor is in principe niemand verantwoordelijk te houden. Kwaad daarentegen heeft te maken met onrecht, met machten die destructief zijn en gericht op de ondergang van mensen. Bij kwaad gaat het om schuld die de een op zich laadt tegenover de ander.

Slachtoffers vragen om bevrijding uit de machten van het kwaad. God bekrachtigt slachtoffers om zich te verzetten tegen het kwaad. Dit wordt onder meer duidelijk waar de Bijbel spreekt over Gods oordeel. Dat heeft niet alleen betrekking op het Laatste Oordeel. Ook gaat het niet om een globale en massieve verkondiging dat allen zondaars zijn en vallen onder het oordeel, maar dat tegelijk alle christenen bij voorbaat zijn vrijgesproken. Deze verkondiging is te globaal: het gaat namelijk niet om de algemene zondigheid van de mens, maar om het concrete kwaad en onrecht dat de een de ander aandoet. Een te algemene uitleg benadrukt in de beleving van veel slachtoffers hun zonde en angst voor het oordeel; in de beleving van veel daders benadrukt het hun vrijspraak. In plaats van deze globale betekenis moet het oordeel worden geconcretiseerd als Gods reddende ingrijpen. God

¹⁴ Wat hier volgt is eerder verwoord in: R.R. Ganzevoort, Het einde van een tandeloze God. *Trouw* 21-01-1999

bevrijdt mensen uit onderdrukking met zijn oordeel over wie onrecht plegen. Oordeel is kiezen, partij kiezen voor de slachtoffers en de strijd aangaan tegen de machten van het kwaad die met demonische willekeur slachtoffers maken. Zo kan voorkomen worden dat slachtoffers bang worden gemaakt voor Gods oordeel, of dat daders menen bij God vrijuit te kunnen gaan.

Autonomie en gehoorzaamheid

Het bekrachtigen van machtelozen geeft hen de mogelijkheid om uit hun slachtofferrol te stappen. Dit kan door het teruggeven van verantwoordelijkheid, zoveel als ze op dat moment kunnen dragen. Dit bekrachtigen heeft alles te maken met het herstellen van autonomie. Nu zijn er in ons geloof zwaartepunten en accenten gelegd op verschillende thema's, die juist voor onmachtige mensen niet bevrijdend zijn.

In de eerste plaats kan gewezen worden op de ontwikkeling, die in de loop van de kerkgeschiedenis op te merken valt, waarin de mens en God in een zekere concurrentie gedrongen worden.¹⁵ De macht van de mens wordt geminimaliseerd, omdat dat anders ten koste zou gaan van de grootheid van God.¹⁶ Dit resulteerde in de opvatting dat de mens een nietig en afhankelijk wezen is en 'geneigd tot alle kwaad'.

Hoewel deze theologische opvatting bedoeld was om de veilige overgave aan God te benadrukken, blijkt zij in de praktijk voor veel slachtoffers juist averechts te werken. De nadruk op macht en overgave versterkt de schending van autonomie. Overmacht betekent een mogelijke bedreiging van veiligheid. Het besef niet van God te kunnen wegvlugten (Psalm 139) kan door slachtoffers te gemakkelijk beleefd worden als gevangenschap.

Daarnaast is in de kerk een hiërarchische structuur te herkennen. De verhouding tussen mensen binnen de kerk is gestructureerd als 'boven' en 'onder'. Ambtsdragers staan tegenover - maar feitelijk ook boven - gemeenteleden op basis van hun positie. Dat geeft hen macht in vertrouwensrelaties, die geautoriseerd is door kerkordelijke regelingen en onderbouwd met bijbelse argumenten. Net zo hebben mannen veelal meer macht dan vrouwen en staan ouders boven kinderen. Binnen deze groepen is ook weer een hiërarchische opbouw aan te treffen, die soms de groepsindeling doorkruist. Het verhaal over Jozef en zijn broers kan dit verduidelijken. Als één na jongste stond Jozef in de hiërarchie onder zijn oudere

¹⁵ Zie de Nederlandse Geloofsbelijdenis, artikel 14: 'Want het gebod ten leven, dat hij ontvangen had, heeft hij overtreden en door zijn zonde heeft hij de gemeenschap met God, die zijn ware leven was, verbroken. Zo heeft hij zijn hele natuur verdorven en daarmee de lichamelijke en geestelijke dood verdiend. (...) Daarom verwerpen wij al wat men in strijd hiermee leert over de vrije wil van de mens, omdat de mens slechts een slaaf van de zonde is en niets kan aannemen, of het moet hem uit de hemel gegeven zijn (Joh. 3:27). (...) Kortom, wie zal ook maar één eigen denkbeeld naar voren brengen, wanneer hij weet dat wij niet bekwaam zijn iets uit onszelf te denken, maar dat onze bekwaamheid Gods werk is (2 Kor. 3:5)?'

¹⁶ Zie bijvoorbeeld de ontwikkeling van de verkiezingsleer: C. Graafland (1987) *Van Calvijn tot Barth. Oorsprong en ontwikkeling van de leer der verkiezing in het gereformeerd protestantisme*. Zoetermeer: Boekencentrum.

broers. Omdat zijn dromen door zijn vader erkend werden, kwam hij boven zijn broers te staan. Hun pogingen om Jozef van het toneel te doen verdwijnen zijn bedoeld om hun machtspositie te herstellen.

Er zijn verschillende manieren om de mindermachtige op zijn of haar plaats in de hiërarchie te houden. Een van de belangrijkste is de gehoorzaamheid die gevraagd wordt, waarbij vaak Bijbelteksten worden gebruikt.¹⁷ Ook andere christelijke deugden zoals lijdzaamheid en dienstbaarheid kunnen in een context van seksueel geweld de mogelijkheid voor slachtoffers om autonomie te verwerven in een vroeg stadium afbreken. Het geduldig dragen van onrecht wordt vaak gekoppeld aan het lijden en sterven van Jezus.¹⁸ Wanneer deze lijdzaamheid gekoppeld wordt aan een oproep om dienstbaar te zijn, je vijanden lief te hebben, altijd de minste willen zijn en bereid zijn om een ieder te vergeven, is het voor het slachtoffer niet meer mogelijk om stil te staan bij de eigen behoeften en belangen.

In situaties van seksueel geweld is deze door Schrift en Belijdenis gelegitimeerde machtsverdeling riskant voor het slachtoffer. In verzet komen wordt ervaren als een daad van ongehoorzaamheid en daarmee een zonde. De dader kan zich beroepen op zijn / haar macht en het slachtoffer is gedoemd tot gehoorzaamheid.

Het is moeilijk voor slachtoffers om onder deze vormen van macht uit te komen door de sterke religieuze legitimatie. De meer-machtige kan zich beroepen op de autoriteit van kerk, dogma's en de Bijbel. Zo kan hij / zij verwijzen naar de fundering van de hiërarchische macht in de schepping en in Christus. Ook kan de dader dreigen met Gods straf om het verzet van slachtoffers te breken. Hierdoor wordt de angst (die toch al een gevolg is van seksueel geweld) versterkt. Angst voor God kan ook ontstaan vanuit een gevoel zondig te zijn, zeker wanneer het slachtoffer zich medeverantwoordelijk voelt, of wanneer seksualiteit met een taboe omgeven is. De angst voor God kan zo diep gaan, dat een slachtoffer niet alleen moeite heeft om te leven, maar ook niet durft te sterven. Daarmee is ook de laatste vluchtweg - zelfdoding - afgesneden, wat de gevangenschap totaal maakt.

Positieve bronnen

Naast deze kwetsbare thema's, die gemakkelijk opgevat kunnen worden als een beklemmende en beperkende boodschap voor slachtoffers, kent de Bijbel ook vele verhalen en teksten die de mogelijkheid bieden om ruimte in te nemen en autonomie op te bouwen. Zo is de Bijbel doordrongen van verhalen over verzet tegen en bevrijding uit de machten.¹⁹ Voor een bijbels-theologische fundering van dit verzet tegen onrecht bieden de profeten een goed uitgangspunt. Hun optreden is te zien als een voortdurende oproep terug te keren tot de God van Israël en zijn

¹⁷ Bijvoorbeeld Efeze 5:22-6:9. Zie ook Heidelbergse Catechismus, zondag 39.

¹⁸ Zo had een slachtoffer van incest jarenlang als levensspreuk: 'Achter Jezus 't kruis te dragen, weet je wat dat zeggen wil? Heel je leven zonder klagen, dragen wat de Heiland wil.'

¹⁹ Ook hier geldt dat de tekst door daders gehanteerd wordt als legitimatie. De machten worden dan bijvoorbeeld uitgelegd als de onderdrukkende seksuele moraal.

geboden. Die oproep tot bekering is echter geen geïndividualiseerde en vergeestelijkte boodschap, maar krijgt concreet gestalte in de strijd tegen het onrecht, waarbij de zwakkeren (wees, weduwe en vreemdeling) prioriteit krijgen. Het doel daarvan is gestalte te geven aan een samenleving waarin recht en trouw centraal staan. Deze samenleving vinden we in het Nieuwe Testament terug in de notie van het Koninkrijk. Binnen de kerk is de tucht een instrument van Gods oordeel dat op die samenleving is georiënteerd.

In de boodschap van het Koninkrijk, die Jezus in woord en daad heeft verkondigd, en waarin wij Hem als Messias hebben ontmoet, is ook een voortdurende keuze tegen het onrecht te lezen. Zijn keuze voor mensen die gebroken en afgewezen zijn staat volledig in de lijn van de profeten van het Oude Testament. Hij plaatst mensen weer in het volle leven en geeft ze weer deel aan de gemeenschap. Daarentegen worden zij die de godsdienst gebruiken ten koste van de verdrukten ook door Jezus scherp aangeklaagd. De kerk zou in de strijd tegen zonde en onrecht de duidelijke stellingname in de Bijbel vast moeten houden en zich niet door een sfeer van tolerantie laten meeslepen. Dan kan het scherpe oordeel van God voluit doorklinken tot bevrijding van de slachtoffers.

Daarnaast kan ook worden teruggegrepen op de schepping als bron voor een visie op de mens, die ook voor slachtoffers heilzaam is. De problematiek van seksueel geweld vraagt erom dat wij nadenken over ons mensbeeld. Zowel het ‘negatieve’ mensbeeld uit de catechismus als het ‘positieve’ mensbeeld uit de liberale theologie lijken niet toereikend om de vragen te beantwoorden die door de gegevens over seksueel geweld worden opgeroepen. De mens, die van zichzelf tot niets goeds in staat is en dienovereenkomstig volledig afhankelijk is van God, is voor het (geïndividualiseerde) heil aangewezen op de vergeving van de zonden door Jezus Christus. Dit mensbeeld kan voor een slachtoffer, zoals gezegd, moeiten oproepen. Uitgaan van slachtoffers betekent dat begrippen als zonde geconcretiseerd moeten worden, dat heil op niet-slechts-individuele wijze wordt ingevuld, dat verzet wordt geboden tegen onrecht en dat vergeving en verzoening gefundeerd worden op recht en gerechtigheid.

Het andere mensbeeld, dat uitgaat van het goede van de mens en van de eigen mogelijkheden is ook niet voldoende. De problematiek van seksueel geweld vraagt weliswaar om een actief en strijdbaar mensbeeld, maar ook om het serieus nemen van de donkere en duistere kant in de mens. Het besef dat het vermogen tot kwaad doen in de menselijke natuur besloten ligt, is een pijnlijk gegeven. Mensen zijn niet alleen maar goed of alleen maar slecht. Uitgaan van slachtoffers betekent kritischer kijken en de duistere kant van mens-zijn erkennen en proberen te kanaliseren.

Ten slotte is het ‘gave’ mensbeeld van de hedendaagse cultuur niet bruikbaar. De tendens is waarneembaar om als uitgangspunt en norm voor mens-zijn de fysiek gezonde en psychisch sterke mens te nemen. Slachtoffers worden beschouwd als een marginaal verschijnsel. Zij dienen te herstellen tot een maatschappelijk en

theologisch acceptabel niveau. Uitgaan van slachtoffers betekent dat de gebrokenheid niet als tekortkoming wordt beschouwd, maar als realiteit. Kwetsbaarheid wordt dan positief gewaardeerd, terwijl er oog is voor de risico's die er mee gegeven zijn.

Voor een herziening van het mensbeeld biedt een theologisch accent op de schepping een belangrijk uitgangspunt. Een mens mag het eigen bestaan aanvaarden om de enkele reden dat hij of zij een door God geschapene is. Dat draagt bij aan een evenwichtige verhouding tussen afhankelijkheid en autonomie. De verbondenheid tussen mens en God en tussen mensen onderling voorkomt een geïndividualiseerd mensbeeld. Ook de lichamelijke wordt onderbouwd en positief erkend in een theologie die haar uitgangspunt neemt in de schepping. Het gegeven dat de schepping kwetsbaar is en aangetast of zelfs vernietigd kan worden, geeft ruimte voor de erkenning van kwaad en duisternis.

LOYALITEIT

De vertrouwensrelaties waarbinnen seksueel misbruik plaats vindt, zijn vaak ook religieus sterk geladen. Zo wordt het traditionele gezin gezien als een instelling van Godswege, en verbreking van het huwelijksverbond als een zonde. Iets soortgelijks geldt voor de kerk, die religieus geduid wordt als Lichaam van Christus en gemeenschap van heiligen. De ambtsdragers daarbinnen worden gezien als door God geroepen. In al deze gevallen geldt een sterke religieuze legitimering en normering van deze vertrouwensrelaties. Daardoor worden deze relaties des te belangrijker, en leidt beschaming van het vertrouwen tot grotere schade op emotioneel, sociaal en religieus vlak. Bovendien kan het slachtoffer nergens terecht, omdat juist binnen de vertrouwensrelaties het misbruik gepleegd of gelegitimeerd wordt. De loyaliteit van het slachtoffer mondt dan uit in een isolement.

Omdat in de relatie met God het accent vaak ligt op vertrouwen, is ook als het gaat om loyaliteit de relatie met God kwetsbaar. De boodschap van de Bijbel, dat God gebeden verhoort en nabij is, en het kwade ten goede keert, stemt vaak niet overeen met de ervaringen van slachtoffers. Ondanks hun bidden gaat het seksueel geweld soms jarenlang door. Vaak kunnen slachtoffers ook moeilijk intimiteit en Gods nabijheid ervaren. Bovendien kan de vertrouwensrelatie met God makkelijk tot passiviteit leiden, omdat het initiatief van God wordt verwacht. Deze passiviteit maakt klagen tot God onmogelijk. Verzet tegen God wordt als zonde beleefd. Zo blijft de spanning tussen Gods beloften en de realiteit van onrecht in stand, terwijl de loyaliteit het onmogelijk maakt afstand te nemen.

Zwijgen

Zoals gesteld in hoofdstuk 2 is zwijgen een belangrijk onderdeel van het mechanisme van loyaliteit. Dit zwijgen speelt ook een rol in de religie. Om te beginnen kunnen slachtoffers vaak eenvoudigweg geen woorden vinden, noch

voor hun ervaringen met seksueel geweld, noch voor een heilzame gelovige omgang daarmee. Veel geloofswaarden - ook binnen de kerk - blijken in de praktijk vaak meer te voldoen aan de behoeften van daders dan aan die van slachtoffers. Het gaat dan vaak om centrale christelijke thema's en termen. Wanneer bijvoorbeeld op de catechisatie of bij de catechismusprediking of wetslezing het vijfde gebod aan de orde is, bevinden zich onder de toehoorders mensen die door diezelfde vader of moeder misbruikt worden. Bij de woorden van het Avondmaal, 'dit is mijn lichaam', zullen sommigen de associatie hebben hoe hun eigen lichaam genomen werd. Het 'vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren' is door veel slachtoffers niet of nog niet mee te bidden, en versterkt het gevoel dat ze tegenover God tekort schieten. Voor daders daarentegen is de voortdurende aanzegging van Gods genade, zegen en vergeving een te gemakkelijke weg om voor hun schuldbesef (indien al aanwezig) een oplossing te vinden. Dit effect van gangbare godsdienstige taal levert bij veel slachtoffers ernstige frustratie op.

De woorden die er zijn, zijn vaak ontoegankelijk. We hebben al gewezen op begrippen als gehoorzaamheid en aanvaarding van het lijden. Veel slachtoffers hebben geleerd zo loyaal te zijn dat ze niet in verzet kunnen en mogen komen. Verschillende geloofsbegrippen versterken deze loyaliteit. De woorden kunnen ook ontoegankelijk worden omdat ze veelal geïndividualiseerd zijn. Ze nodigen niet uit tot herstel van de verbondenheid, maar brengen een boodschap van individuele verlossing. Deze individualisering is bijvoorbeeld duidelijk te herkennen bij het spreken over persoonlijke zonde en bekering. Heiliging en de strijd tegen onrecht waren afgeleide en ondergeschikte begrippen. Door een te sterk individualiserende verkondiging wordt mensen aangeleerd zichzelf te zien als onafhankelijke eenlingen, en niet als leden van een gemeenschap.²⁰ Het gevolg hiervan kan voor slachtoffers zijn dat zij in hun isolement blijven staan; voor daders kan het betekenen dat zij bij God vergeving vinden zonder door de gemeenschap geconfronteerd te worden met hun schuld en verantwoordelijkheid.

Vergeving en verzoening

Een ander aspect van loyaliteit is de nadruk op 'vergeving' en 'verzoening'. Deze begrippen spelen in de christelijke kerk een belangrijke rol. Ook bij seksueel geweld zijn ze essentieel. Voor veel slachtoffers vormen ze een hoge drempel om te kunnen blijven functioneren in de kerk of om te blijven geloven. Voor veel daders lijken ze een wensdroom. Voor veel omstanders lijken ze een snelweg naar harmonie en rust in de gemeenschap. Gezien het belang en de verschillende perspectieven gaan we nader in op de betekenis van vergeving en verzoening in deze context.²¹

²⁰ S. Pattison (1994) *Pastoral care and liberation theology*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.

²¹ We gaan hier niet in op de verdere exegetische of dogmatische aspecten van de discussie. Dit gedeelte maakt gebruik van Ganzevoort, R.R. (1998) Klem tussen schuld en vergeving. Rol en recht van het slachtoffer. In: C.

Om te beginnen maken we een duidelijk onderscheid tussen ‘vergeving’ en ‘verzoening’. Verzoening is een relationeel proces en vergeving een proces dat door het slachtoffer wordt voltrokken. Anders gezegd: vergeving is iets dat het slachtoffer doet, verzoening doen slachtoffer en dader samen. Vergeving en verzoening kunnen samen gaan, maar in de praktijk gebeurt dat lang niet altijd. Soms is er (oppervlakkige) verzoening zonder vergeving, soms vergeving zonder verzoening.

Het verschil tussen vergeving en verzoening wordt nader verhelderd met een invulling van de twee termen. Vergeving is het erkennen van de schuld en toch afzien van vergelding. Dat is dus niet: vergeten, ontkennen, bagatelliseren of excuseren. Het zegt niet dat de ander weer vertrouwd wordt. Het sluit ook niet uit dat er erkenning van de schuld gezocht wordt bijvoorbeeld in een juridische procedure. Vergeving betekent dat het slachtoffer er voor kiest om de band los te maken die door de misdaad tussen dader en slachtoffer ontstaan was - dat wil zeggen: de schuld en angst. Daarmee wordt het slachtoffer bevrijd en hersteld in een autonome positie. Werkelijke vergeving hangt dan ook samen met een verwerkingsproces en zal in de praktijk pas aan het einde van een lange (en zware) weg mogelijk zijn. Vergeving en genezing zijn gekoppeld.²²

Vergeving is dus niet afhankelijk van het berouw van de dader. Dit zou betekenen dat een slachtoffer niet kan vergeven als de dader dood, onbereikbaar of niet berouwvol is. In dat geval blijft het slachtoffer gevangen zitten omdat de ander dader blijft. Natuurlijk kan het proces versneld worden wanneer de dader werkelijk berouw heeft. Het blijkt in de praktijk dat ook dan vergeving niet altijd haalbaar is. Vergeving betekent dat het slachtoffer het recht heeft om de schuld van de ander te erkennen en die erkenning te claimen, en dat hij of zij het recht heeft van wraak of vergelding af te zien.

Verzoening is een relationeel proces. Het speelt zich af tussen twee (of meer) partijen: twee mensen, twee groepen, mens en God. Het draait bij verzoening om het herstel van de geschonden relatie. Daarvoor is een grondige analyse nodig van de breuk die in de relatie is opgetreden. Daarom zal verzoening na een storing in de communicatie anders zijn dan verzoening na een gewelddaad. Bij de analyse gaat het om de vraag op welk vlak er een breuk is opgetreden, en om de vraag wat nodig is om tot herstel te komen.

Wanneer het gaat om verzoening na onrecht, dan betekent werkelijke verzoening ook dat de machtsverhouding waarin de schuldige het slachtoffer gevangen hield doorbroken wordt. Verzoening betekent dat het slachtoffer niet langer in de rol van slachtoffer wordt gehouden omwille van de schuldige, maar de ruimte krijgt.

Houtman e.a. (Red.) *Ruimte voor vergeving*. Kampen; R.R. Ganzevoort (1999) Verzoening na conflicten. Een praktisch-theologische benadering. *In de Marge* 8(3), 12-20

²² L.B. Smedes (1998) *Vergeven is genezen*. Kampen: Callenbach.

Zelfs dat de schuldige zichzelf uitlevert aan de vrijheid van het slachtoffer om de relatie te herstellen. Daarmee wordt de verantwoordelijkheid voor de beschadigde relatie bij de schuldige gelegd en de macht van het slachtoffer over zijn leven en relaties hersteld.

Het doorbreken van de machtsverhouding kan op twee manieren plaatsvinden. De ene manier is dat de meermachtige (dader) zijn of haar macht aflegt. Dit afleggen van de macht kunnen we bekering of berouw noemen. De andere manier van doorbreken is dat het slachtoffer een zodanige autonomie en macht opbouwt dat hij of zij niet langer de mindermachtige is. Die wederopbouw van de macht van het slachtoffer kan door een aanklacht in te dienen, door de weg van vergeving te gaan (als erkennen van de schuld en afzien van vergelding), enzovoorts. In elk geval betekent dit dat verzoening pas voluit mogelijk is en eventueel gevraagd mag worden na het doorbreken van de machtsverhouding.

In de praktijk wordt een behoefte zichtbaar om gedifferentieerd over verzoening te spreken. Dat kan aansluiten bij de theologische discussie over de betekenis van verzoening en van het lijden en sterven van Jezus. Dat kruis en opstanding centrale gegevens zijn in het christelijk belijden hoeft geen betoog. Wat precies de betekenis van kruis en opstanding kan zijn, verdient nadere aandacht. De exegetische discussies hebben in de afgelopen periode duidelijk gemaakt, dat al in het Nieuwe Testament aan de dood en opstanding van Jezus een brede betekenis wordt gegeven.

Als we de teksten van het Nieuwe Testament lezen, dan blijkt dat er verschillende beelden en taalvelden gebruikt worden om de betekenis van Jezus' leven, lijden en sterven voor ons vandaag onder woorden te brengen. Daarvoor worden beelden van het offer gebruikt, naast beelden die meer te maken hebben met het vrijkopen van slaven. Er wordt gesproken over het wegdoen van de schuld, maar ook over God die de mensen opzoekt, hoezeer ze ook van Hem vervreemd zijn. De christelijke kerk heeft deze verschillende beelden en bewoordingen op één noemer gebracht, waarbij het lijden en sterven van Jezus werd uitgelegd als offer waarmee voor onze zonden betaald wordt. Dat benadrukte de zonde van de mens en de vergeving van Gods kant. Het element van gevangenschap en bevrijding raakte daaraan ondergeschikt. In de beleving van slachtoffers kan dit accent op zonde problematisch worden, omdat hun positie er vooral een is van gevangen zijn. In het geloofsklimaat van grote delen van de christelijke kerk wordt alleen de positie van zondaar erkend. Daardoor is voor slachtoffers het risico groot de ervaringen van seksueel geweld gelovig te duiden als persoonlijke schuld, terwijl er sprake is van gevangenschap en vervreemding.

Wat levert het op wanneer we de Bijbelse betekenissen niet op één noemer brengen, maar naast elkaar laten staan? Naast de uitleg van verzoening als plaatsvervangende betaling voor de schuld is er dan ruimte voor de uitleg van verzoening als het doorbreken van de vervreemding die in het lijden tastbaar wordt. Dat kan eraan bijdragen dat ervaringen van onrecht en lijden in het geloof

voluit serieus genomen kunnen worden. Veel slachtoffers ervaren op dat punt moeite met de wijze waarop de christelijke kerk in het algemeen op onrecht en lijden reageert.

Vaak dient het lijden en sterven van Jezus als voorbeeld en uitgangspunt voor het omgaan met lijden en conflicten in ons leven. Dit kan tot gevolg hebben dat de betekenisgeving aan het lijden van Jezus ook toegepast wil worden op het lijden van mensen nu. Dat kan problematisch zijn, enerzijds omdat veel menselijk lijden niet zomaar als zinvol mag worden gezien en anderzijds omdat daarmee aan het eigene van Jezus' lijden als plaatsvervangend lijden tekort wordt gedaan. Dat wordt anders als we de herkenning niet primair zoeken in het lijden van Jezus, maar in de nabijheid van God in het lijden. Dan gaat het om de solidaire betrokkenheid van God die ons roepen hoort en met ons het lijden doormaakt. Dat wordt zichtbaar gemaakt in Jezus die het lijden van de wereld op zich neemt. Daarmee wordt het lijden serieus genomen als lijden, in alle zinloosheid en onverdraaglijkheid. De opstanding van Jezus is dan ook niet het einde van het lijden, maar de erkenning van Godswege dat Hij het lijden uiterst serieus neemt, zoals we kunnen zien aan het feit dat Jezus na de opstanding herkend wordt aan zijn wonden.

De positieve betekenis die aan het lijden en sterven van Jezus is gegeven maakt het ook moeilijk om oog te houden voor het onrecht dat de oorzaak is van dat lijden. In de interpretatie van het lijden als plaatsvervangend offer blijft een geweldige spanning zitten tussen de bedoeling die God met het lijden van Jezus had, en de verantwoordelijkheid van de mensen die Jezus ter dood brachten. Die spanning is zo groot, dat uiteindelijk de aanklacht om het onrecht Jezus aangedaan haar kracht verliest. Wat zouden we roepen om recht tot een God die zelf gekozen heeft dit onrecht te verdragen? Als Jezus' lijden en de verzoening daarbij het model wordt voor onze verzoening - en dus ook voor ons lijden - dan wordt het moeilijk het verzet tegen onrecht vol te houden. De betekenis van het lijden van Jezus als zijn nabijheid in het onrecht dat mensen ook nu overkomt maakt het mogelijk om onrecht en kwaad voluit serieus te nemen.

De Bijbel spreekt genuanceerd en veelkleurig over de verzoening die God in Jezus Christus met ons mensen tot stand heeft gebracht. Daarbij is sprake van vergeving van onze zonden, maar daarnaast ook van bevrijding uit de machten die ons gevangen houden. Deze brede betekenis is van belang in de relatie met God, maar evenzeer in menselijke relaties. Dit voorkomt dat we onszelf of elkaar onhaalbare eisen opleggen of overspannen verwachtingen koesteren ten aanzien van de mogelijkheid van vergeving en verzoening. Het geeft ruimte om de verzoening te verbinden met recht en gerechtigheid. Het betekent dat niet langer de dader zou kunnen profiteren van de oproep tot vergeving, dat niet het onrecht onder tafel verdwijnt, en dat niet het slachtoffer wordt klem gezet in de verplichting tot vergeving.

Positieve bronnen

Loyaliteit is geen negatief begrip. Op grond van loyaliteit verbinden we ons met God en elkaar. In de Bijbel kunnen we ook lezen dat God loyaal is naar weduwen en wezen. God roept op om zorg te dragen voor vreemdelingen en zwakkeren. Het is een soortgelijke positieve loyaliteit die aan de basis ligt van het kerkelijk beleid: de synoden van de Samen-op-Weg Kerken spraken in januari 1999 uit dat onomwonden moet worden gekozen voor het slachtoffer. Deze loyaliteit is verbonden met de strijd tegen onrecht en het zoeken van gerechtigheid.

De boodschap van liefde, vertrouwen en verbondenheid blijkt in de praktijk onvoldoende om heil te brengen aan wie juist in relaties beschadigd zijn. Seksueel geweld leidt vaak tot een aantasting van het vermogen in zulke relaties te functioneren. Herstel van dit vermogen hangt om te beginnen af van de veiligheid die geboden kan worden, en die veiligheid wordt mogelijk gemaakt wanneer gerechtigheid het criterium is waaraan de onderlinge relaties worden gemeten. Liefde en vertrouwen kunnen pas gestalte krijgen binnen de kaders van gerechtigheid, veiligheid en betrouwbaarheid.

De belofte en uitdaging kunnen worden verbonden met het beeld van de kerk als Lichaam van Christus. In dit beeld worden namelijk verbindingen gelegd tussen de leden van het lichaam onderling, en met Jezus Christus zelf. De gebrokenheid die bij seksueel geweld ontstaat is niet slechts een zaak van individuele leden, maar betekent een schending van het lichaam als geheel. Dit geschonden lichaam weet zich solidair met verwonde mensen, en met zijn Heer die Zich aan ons meedeelt in gebroken brood en vergoten wijn. Het mag duidelijk zijn dat deze beelden beschadigend kunnen werken wanneer de gerechtigheid en verbondenheid niet gerealiseerd worden. Ze kunnen echter ook heilzaam worden.

SEKSUALITEIT

De beleving van de bijbelse moraal ten aanzien van seksualiteit is sterk beïnvloed door de kerkelijke traditie. De koppeling van zonde en seksualiteit door onder andere Augustinus heeft de negatieve beleving van lichamelijke en seksualiteit versterkt. Dit heeft het zicht belemmerd op de positieve wijze waarop de Bijbel hierover spreekt en de beschermende werking van de Bijbelse geboden op dit vlak. De positieve aanvaarding van seksualiteit is te herkennen in het feit dat de schepping goed wordt genoemd, in het Hooglied en in de positieve wijze waarop de Bijbel spreekt over de huwelijksrelatie, waarbij de seksuele intimiteit zelfs mag gelden als beeld voor de relatie met God.

Ook de bijbelse geboden bieden in eerste instantie een beschermende en heilzame basis voor die positieve beleving. Er zijn veel geboden die gericht zijn op het beschermen van de zwakkeren. Zo wordt in Deuteronomium 22:23-30 gesteld dat bij 'overspel' binnen de stad zowel de man als het meisje schuldig zijn. Wanneer dit buiten de stad gebeurd is, wordt het meisje echter vrijgesproken, omdat ervan

uitgegaan wordt dat zij om hulp geroepen heeft. Als het meisje niet verloofd is, moet hij met haar trouwen en mag hij haar zolang hij leeft niet wegzenden. Daarmee wordt haar sociale zekerheid gegarandeerd. Ook in de kuisheidswetten van Leviticus 18 staat de bescherming van zwakkeren voorop.

Helaas komt deze beschermende en zuiverende werking van de Bijbelse visie op seksualiteit niet altijd zo over. Dat ligt voor een deel aan de bril waarmee wij de teksten lezen, voor een deel ook aan de achtergrond waartegen de teksten zijn ontstaan. Bij die bril moeten we denken aan een eeuwenlange afwijzing van lichamelijke en seksualiteit die er bijvoorbeeld toe leidde dat het Hooglied vergeestelijkt gelezen werd. De negatieve beleving van lichamelijke en seksualiteit kon de gestalte krijgen van een nadruk op onreinheid, of van een dualisme tussen lichaam en ziel. Beide vormen droegen bij aan het ontstaan van een christelijke theologie waarin weinig ruimte was voor een positieve waardering of beleving van het lichaam.²³ Staande in die traditie blijft het soms lastig openhartig en ruimhartig te spreken over seksualiteit.

Ook de achtergrond van de Bijbelse geboden kan een belemmering zijn voor de bescherming die ze bedoelen te bieden. We kunnen dat zichtbaar maken aan dezelfde geboden die we hierboven hebben laten klinken. Het valt namelijk op dat hier niet de gewelddaad van de man het eerste probleem is, maar de situatie van overspel. Het niet verloofde meisje heeft dan ook geen stem in het kapittel. Als het seksuele contact uitkomt moet hij met haar trouwen, maar wat zij wil doet niet ter zake.

Dat heeft er mee te maken dat de Bijbelse geboden ten aanzien van seksualiteit vooral gefundeerd zijn op eigendomsrecht en vruchtbaarheid. Op dat punt zien we ook iets van de historische culturele context doorschemeren. Er werd vanuit gegaan dat vrouwen en kinderen eigendom van de man waren. Wie dus seksueel gebruik maakt van de vrouw of het kind van een andere man, die schendt daarmee de rechten en positie van die andere man. Het is dan ook opvallend dat in de Bijbel geen direct verbod te lezen is van ouder-kind-incest.²⁴ Dat wil niet zeggen dat de Bijbel dit goedkeurt. Wel zien we er de consequentie in van de gedachte dat het kind eigendom is van de vader. De Bijbelse geboden geven binnen die culturele context wel bescherming, en leveren impliciet kritiek op deze verhoudingen. Toch blijven de geboden gebruik maken van het eigendomsrecht als criterium. Dat kan tot gevolg hebben dat het directe slachtoffer uit het zicht verdwijnt. Hetzelfde gebeurt wanneer het zevende gebod ('Gij zult niet echtbreken') wordt gebruikt voor de veroordeling van seksueel geweld. Wanneer

²³ E. Stuart en A. Thatcher (1996, red.) *Christian perspectives on sexuality and gender*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.

²⁴ De verboden die er zijn, zijn hoogstens indirect, zoals in Leviticus 18:17: 'De schaamte van een vrouw en die van haar dochter zult gij niet ontbloten'. Zie verder: C.E. Gudorf (1992) *Victimization. Examining christian complicity*. Philadelphia: Trinity Press International.

bijvoorbeeld een getrouwde man zijn nichtje aanrandt, is zijn vrouw volgens het zevende gebod het slachtoffer en is de plaats en rol van het nichtje in het geheel niet meer aan de orde. Helemaal vreemd wordt het wanneer een volwassen dader en volwassen slachtoffer beide geen vaste relatie hebben. In dat geval zijn de genoemde Bijbelse geboden nauwelijks toe te passen. Het is dan ook niet teveel gezegd dat mede hierdoor vrouwen en kinderen grotere risico's liepen tot slachtoffer te worden. Alleen al om die reden moeten we voorzichtig zijn bij het rechtstreeks aanhalen van deze geboden in een geheel andere culturele context.

In het Nieuwe Testament wordt - in het aansluiting bij het Oude Testament - bij herhaling opgeroepen tot heiliging en reinheid²⁵. Dit zijn belangrijke ethische normen, die bijdragen aan een goed en heilig leven. Voor (potentiële) daders en omstanders moet het vanuit deze normen overduidelijk zijn dat seksueel geweld ontoelaatbaar is. Vanuit het perspectief van het slachtoffer doet zich echter een moeilijkheid voor. Het slachtoffer heeft zonder dat zij / hij het kon verhinderen een ongewenste seksuele grensoverschrijding moeten ondergaan. Velen voelen zich vies en onrein. Wanneer ze deze normen op zichzelf betrekken, versterkt dat hun schuldgevoel. Vaak zijn deze geboden ook door daders gebruikt om hun slachtoffers te intimideren. Het gevaar is dus aanwezig dat deze teksten een averechtse uitwerking hebben op slachtoffers.

Voor een adequaat beleid is het van het grootste belang het uitgangspunt te nemen in een toepasselijke ethische categorie. Het is de vraag of de seksuele normen en geboden het meest passende ethische kader bieden voor het beoordelen van seksueel geweld. Als we seksueel geweld in de eerste plaats zien als een machtsprobleem (en niet als een seksueel probleem), dan lijkt het juist onze Bijbels-ethische begrippen ook in de eerste plaats op dat vlak te zoeken. Het gaat dan niet primair om de seksuele moraal van de Bijbel, maar om machtsmisbruik, zwakkeren, bescherming, onrecht, enzovoorts.

Dat betekent dat er bij allerlei andere vragen rond seksualiteit nadere ethische en theologische afwegingen kunnen worden gemaakt. Te denken valt aan buitenechtelijke relaties, homoseksualiteit en dergelijke. We doen daarover in dit kader geen ethische uitspraak, omdat het in dit boek alleen over seksueel geweld gaat. Een ethische bespreking van andere aspecten of vormen van seksualiteit dient dan ook buiten de kaders van seksueel geweld aan de orde te komen.

MANNELIJKHEID / VROUWELIJKHEID

De Bijbel, als belangrijkste bron van het christelijk geloof en de theologie, weerspiegelt de hiërarchische structuren van de patriarchale maatschappij van de tijden waarin deze geschreven werd. Omdat de beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid een belangrijke rol spelen bij seksueel geweld (zie ook hoofdstuk

²⁵ Zie bijvoorbeeld: 1 Corintiërs 6:12-20; Galaten 5:19; 1 Tessalonicenzen 4:3-8.

2), is het ook nodig na te gaan hoe dit aan de orde is in de Bijbel en het geloof. Dat hangt uiteraard samen met macht en seksualiteit.

Zo bestond er in de historische culturele context van de Bijbel een dubbele moraal die verschil maakte tussen mannen en vrouwen. We zien dat bijvoorbeeld in het verhaal van Tamar en Juda (Genesis 38). Voor vrouwen was een van de belangrijkste taken dat zij voor nageslacht zorgden.²⁶ Toen Juda zijn schoondochter het recht op hertrouwen ontnam en daarmee haar sociale zekerheid, verkocht Tamar liever haar lichaam aan hem, dan dat zij kinderloos zou blijven. De dubbele moraal wordt zichtbaar in het oordeel: Tamar wordt bijna ter dood gebracht op grond van hoererie ('toen zei Juda: brengt haar naar buiten, opdat zij verbrand worde', Genesis 38:24). Over Juda's omgang met een prostituee wordt verder niets gezegd. Wanneer de norm voor seksueel contact gefundeerd is op eigendomsrecht en vruchtbaarheid, dan draagt dat bij aan het voortbestaan van een dergelijke dubbele moraal, die gemakkelijk kan bijdragen tot seksueel geweld.²⁷

De geschiedenis van de christelijke visie op mannen en vrouwen is vaak niet verheffend geweest. Er zijn belangrijke uitzonderingen, bijvoorbeeld in de manier waarop Jezus en zijn volgelingen vrouwen respecteren en een plaats geven die toen roldoorbrekend was. Toch is over de gehele linie steeds de superioriteit van de man benadrukt en werden vrouwen als minderwaardig afgeschilderd. Een aantal citaten van invloedrijke mannen uit de kerkgeschiedenis illustreert dat duidelijk²⁸:

'Het geeft een vrouw geen pas in de kerk te spreken, hoe bewonderenswaardig of heilig wat zij zegt ook mag zijn, want het komt uit vrouwelijke lippen.' (Origenes)

'Vrouw, gij zijt de poort naar de hel. Gij hebt hem verleid die de duivel niet rechtstreeks durfde te benaderen. Gij vernietigde zo gemakkelijk Gods beeld, de man. Uw schuld is het dat zelfs Gods Zoon moest sterven.' (Tertullianus)

'De vrouw is een toevallig en onaf wezen, een soort mislukte man. Onveranderlijk staat vast dat de vrouw bestemd is onder de heerschappij van de man te leven en dat zijzelf geen enkele macht bezit.' (Thomas van Aquino)

²⁶ Zie noot 4.

²⁷ M.M. Fortune (1983) *Sexual Violence, the unmentionable sin: an ethical and pastoral perspective*. New York: Pilgrim Press.

²⁸ Deze citaten zijn grotendeels overgenomen uit het tijdschrift *M3*, 1992(3).

‘Mannen hebben brede schouders en smalle heupen. Daarom hebben ze ook meer verstand dan de vrouwen, die smalle schouders hebben en brede heupen en een breed achterwerk. Want zij horen thuis te blijven, in het huis te zitten, het huishouden te doen, kinderen te baren en groot te brengen.’ (Luther)

‘De zon en de maan zijn beide scheppingswerken van God, maar de zon is fraaier en geeft de maan zijn licht.’ (Calvijn over het verschil tussen man en vrouw)

‘God is zo mannelijk dat wij vergeleken met Hem allemaal vrouwelijk zijn.’ (C.S. Lewis)

‘Het mannelijke denken is, afgezien van alles, compleet in zichzelf.’ ‘Hij leidt, zij volgt. Hiertegen rebelleren is zonde.’ (Karl Barth)

Al deze citaten komen niet uit de Bijbel. Ze versterken wel een manier van Bijbellezers die vrouwen als zwak, machteloos, dom en slecht ziet. Daarvoor zijn ook aanknopingspunten te vinden in allerlei teksten waar over vrouwen en mannen gesproken wordt. Te denken valt bijvoorbeeld aan het verhaal van Hagar die door Abraham gebruikt wordt, en aan de kant wordt gezet wanneer hij haar niet meer nodig heeft (Genesis 16 en 21), of aan het verhaal van de vrouw die door een grote groep mannen werd verkracht en aan de gevolgen daarvan overleed (Richteren 19), of aan David die op het eind van zijn leven het mooie meisje Abisag gebruikt om hem warm te houden (1 Koningen 1). Wat al deze verhalen gemeen hebben en wat deze verhalen kwetsbaar maakt in relatie met seksueel geweld, is dat vrouwen en kinderen worden beschreven als bezit van vaders of echtgenoten.

Binnen de christelijke gemeente hebben teksten over de positie van mannen en het zwijgen van vrouwen ertoe geleid dat de kerkelijke ambten alleen voor mannen open stonden.²⁹ Pas in de laatste decennia is daar in de kerken verandering in gekomen en kunnen ook vrouwen op veel plaatsen ambtsdrager worden. Delen van de christelijke kerk zijn er van overtuigd dat deze openstelling van de ambten tegen de Bijbel ingaat. Die opvatting willen we hier niet ter discussie stellen. Wel constateren we dat er een bepaald risico aan kleeft wanneer structureel de zeggenschap in de kerk alleen aan mannen gegeven wordt. Aan kerken die zich geroepen achten de ambten voor vrouwen gesloten te houden

²⁹ Bijvoorbeeld 1 Timotheüs 2:11-14, 1 Petrus 3:1-6 en de ‘zwijgteksten’ die het spreken van vrouwen in de gemeente verbieden.

mag dan ook gevraagd worden hoe zij voorkomen dat vrouwen in de kerk gevoelens van minderwaardigheid krijgen aangeleerd en mannen gevoelens van superioriteit.

Niet alleen het ambt, ook het huwelijk is een gegroeide structuur die binnen de kerk fundamenteel onderbouwd is vanuit de Schrift. Ook voor het huwelijk geldt dat er vaak sprake is (geweest?) van een machtsverdeling die ten koste ging van vrouwen en kinderen. De uiterste consequentie hiervan is dat verkrachting binnen het huwelijk vaak niet werd veroordeeld. In de klassieke huwelijksformulieren wordt deze machtsverdeling zichtbaar in de verschillende vragen die gesteld worden aan de man (leiden) en de vrouw (volgen). Deze machtsverdeling zien we niet alleen in herkenbaar patriarchale gezinnen en culturen. Ook de in Nederland ruime aanhang vindende christelijke mannenbeweging loopt het risico de machtspositie van mannen boven vrouwen opnieuw te benadrukken³⁰. In verschillende stromingen wordt zo de positie van de man beschermd. Er is dan ook wel gezegd dat het huwelijk meer oplevert voor de man dan voor de vrouw. Dat is waarschijnlijk te zwart-wit, maar het geeft wel te denken. Daarbij is het van belang dat het huwelijk in de Bijbel en in de christelijke traditie een centrale plaats heeft gekregen. Dat gaat voor sommigen zover dat zelfs seksueel geweld geen grond vormt voor echtscheiding.³¹ Kennelijk biedt ons spreken over het huwelijk onvoldoende bescherming tegen seksueel geweld binnen huwelijken. Dat ook binnen andere (hetero- of homoseksuele) partnerrelaties seksueel geweld voorkomt, geeft aan dat het klassieke huwelijk als zodanig niet de oorzaak is.

In zekere zin zijn de ontwikkelingen in de christelijke traditie schokkender en schadelijker geweest voor de positie van mannen en vrouwen dan wat we in de Bijbel zelf vinden. Toch kunnen we niet ontkennen dat in de Bijbel een zekere voedingsbodem voor deze ontwikkelingen aanwezig is. De belijdenis dat de Bijbel Gods Woord is sluit niet uit dat erkend wordt dat mensen de Bijbel geschreven hebben. Omdat de schrijvers mannen waren, ontkomt de Bijbel dan ook niet geheel aan de toenmalige mannelijke opvatting van de werkelijkheid. Tot deze opvattingen behoren het mannelijke beeld van God en de hiërarchisch opgevatte autoriteit.³² Met andere woorden: door de patriarchale opvattingen die ook in de Bijbel terug te vinden zijn, draagt de Bijbel argumenten aan die gebruikt kunnen worden om de machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen in stand te houden. Argumenten die bij herhaling terug komen zijn de roeping van de man om te heersen en van de vrouw om zich te onderwerpen en de morele

³⁰ R.R. Ganzevoort (1998) Mythen maken de man. Mannelijkheid en de evangelische beweging. *Soteria* 15(1) 10-21.

³¹ J. de Vriese / D. Lemmens (1998) Partnergeweld. Delen 1-3. In: J. de Vriese & D. Lemmens (red.) *Verdriet in het huwelijk. Pastorale en theologische studies over scheiden en hertrouwen*. Hoornaar: Gideon.

³² C.A. Phillips (1987) *A theology of victimization. Preparation for ministry with victimized women in their congregational setting*. Ann Arbor: UMI.

minderwaardigheid van de vrouw (zij zondigde als eerste).³³ Nu zijn er in de Bijbel ontegenzeggelijk ook andere beelden van mannen en vrouwen te vinden. De ontvankelijkheid voor deze teksten is echter gering, omdat we ook bij het lezen niet ontkomen aan de historisch gegroeide culturele opvattingen. Die komen bijvoorbeeld mee in de keuze om bepaalde teksten juist wel of juist niet in de kerkdiensten te lezen. Die keuze echter versterkt weer een bepaald patroon van culturele normen. Deze opgelegde normen werken beschadigend voor vrouwen, maar ook voor onmachtige mannen, die immers niet aan deze 'roeping' kunnen beantwoorden. Hier spelen opnieuw de verschillende contexten die we aan het begin van dit hoofdstuk beschreven hebben.

TAAL EN LITURGIE

Gezien de ernst, omvang, gevolgen en godsdienstige inkadering van seksueel geweld is een theologische reactie nodig die slachtoffers recht doet. Dit betekent niet dat er een nieuwe theologie ontwikkeld dient te worden. Wel is het van belang om het perspectief van het slachtoffer voortdurend in het oog te houden. Zoals hierboven duidelijk werd, is het gevaar van ideologisch misbruik groot. Hoewel dit nooit uitgebannen kan worden, is het goed om daar kritisch op te blijven. Dat kan door het lijden van slachtoffers als uitgangspunt te nemen. Als vergelijking kan de betekenis van de Shoah³⁴ voor de theologie dienen. Het mag daarbij niet de bedoeling zijn de betekenis daarvan te annexeren. De directe slachtoffers van de Shoah hebben voorrang bij de betekenisgeving. Wel kunnen we leren van de betekenis die de Shoah heeft gehad voor kerk en theologie. De Shoah is waarschijnlijk het duidelijkste en meest volledige paradigma (model) van slachtofferschap. Vanuit dit paradigma dient de theologie in te zetten bij de feiten en de aard van het lijden, om zo de gruwelijke gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog serieus te nemen. Vervolgens vraagt de Shoah om een bezinning op de relatie tussen theologie en de gebeurtenissen. De vraag is hoe de theologie de grond mede vruchtbaar heeft gemaakt voor de Shoah. Tenslotte is binnen dit paradigma te wijzen op het gegeven dat het christendom door rationalisaties en het niet betrokken willen raken, de Shoah feitelijk ontkent.³⁵ Van dit paradigma kunnen we leren om recht te doen aan slachtoffers van seksueel geweld.

Een dergelijke keuze voor slachtoffers is geheel in de lijn van de Bijbel. Als model daarvoor nemen we de uittocht uit Egypte. In Exodus 3:9 staat treffend de keuze van God verwoord: 'En nu, zie, het gejammer van de Israëlieten is tot Mij doorgedrongen; ook heb ik gezien, hoezeer de Egyptenaren hen verdrukken.' Dit is het begin van Gods ingrijpen. Die keuze voor en erkenning van de slachtoffers

³³ C. Holderread Heggen (1996) Religious beliefs and abuse. In: C.C. Kroeger en J.R. Beck (red.) *Women, abuse and the Bible. How Scripture can be used to hurt or heal*. Carlisle (UK): Paternoster.

³⁴ Vroeger vaak aangeduid met 'holocaust'.

³⁵ C.A. Phillips (1987) *a.w.*

betekent niet dat de daders uit het oog verdwijnen, maar dat zij worden aangesproken op hun daden. In dat proces van confrontatie en strijd vindt uiteindelijk de bevrijding plaats, maar het begint met de prioriteit die aan de verdrukten wordt gegeven.

Wanneer prioriteit wordt gegeven aan slachtoffers, dan wordt serieus genomen wat bepaalde leerstellingen of geloofsformuleringen voor hen betekenen. Daarmee komen we onmiddellijk ook op het terrein van religieuze taal en de kerkelijke liturgie. In de eredienst wordt de toon gezet voor de relatie tussen mensen en God. Die toon moet - uitgaande van dit paradigma - niet alleen getoetst worden op exegetische en dogmatische juistheid, maar ook op wat het bij beschadigde mensen oproept. Mensen zijn niet slechts neutrale ontvangers van theologische leerstellingen. Ze geven - elk vanuit de context van het eigen levensverhaal - op zelfstandige en creatieve wijze gestalte aan hun relatie met God en communiceren daarover binnen de christelijke gemeenschap³⁶. Wanneer het evangelie binnen die gemeenschap niet zo gecommuniceerd kan worden dat het heilzaam is voor slachtoffers (en daders), is een herziening van de communicatie (en de theologie) nodig. We hebben met het oog op die herziening bij elk thema in dit hoofdstuk een aantal positieve bronnen aangeduid. Veel meer is al bijgedragen door bijvoorbeeld de vrouwenbeweging, onder meer door liedbundels die minder eenzijdig mannelijke termen hanteren. In de publieke taal van de liturgie zal zorgvuldig en fijngevoelig moeten worden omgegaan met kwetsbare thema's. Vaak betekent dit een veel gedifferentieerder en preciezer spreken. Ieder thema uit de Bijbel en het christelijk geloof kan negatief uitwerken als het te globaal wordt gebruikt. Spreken over Gods liefde kan schadelijk worden als niet duidelijk wordt gemaakt hoe die liefde specifiek en onderscheiden spreekt tot slachtoffers en tot daders.

De keuze van taal en vormen van ontmoeting is ook in het pastoraat rond seksueel geweld aan de orde. Het pastoraat is onder invloed van verschillende ontwikkelingen vaak sterk geïndividualiseerd. Dat komt onder meer door de individualisering in de cultuur, waarbij maatschappelijke verbanden hun functie verliezen en de nadruk steeds meer komt te liggen bij het individu als knooppunt van denken en handelen en als integratiecentrum van sociale betrekkingen.³⁷ Parallel hieraan werd pastoraat vooral therapeutisch ingevuld. Ook binnen de christelijke traditie is sprake van een individualisering, met name op het vlak van de persoonlijke verlossing. Dit heeft gestalte gekregen in een meer verkondigende vorm van pastoraat, die echter ook vaak tot het individuele beperkt bleef. In beide gevallen bleef de taal van onrecht en onderdrukkende structuren buiten het

³⁶ H. Luther (1992) *Religion und Alltag. Bausteine zu einer Praktischen Theologie des Subjekts*. Stuttgart: Im Radius Verlag.

³⁷ F. de Lange (1989) *Individualisme. Een partijdig onderzoek naar een omstreden denkwijze*. Kampen: Kok. p. 30.

gezichtsveld. Recenter wordt opnieuw benadrukt dat pastoraat ook een politieke dimensie moet hebben, omdat ze anders de bestaande situatie in stand helpt houden.³⁸ De mens moet gezien worden in de context van de samenleving, waarbij aandacht wordt gegeven aan het lijden van mensen aan maatschappelijke structuren en maatschappelijk onrecht. Voor slachtoffers van seksueel geweld is deze politieke taal wezenlijk, omdat enerzijds hun lijden mede veroorzaakt is door maatschappelijke en culturele structuren en denkbeelden, anderzijds hun ervaringen vragen om een kritische herziening en daarmee de bestaande culturele ordening in gevaar brengen.

BIJBEL EN GELOOF: CONCLUSIE

Op grond van het bovenstaande kunnen drie conclusies getrokken worden. In de eerste plaats blijken de Bijbel en onze christelijke traditie kwetsbaar voor ideologisch misbruik. Dat wil zeggen dat er in de Bijbel en in de christelijke traditie argumenten zijn te vinden om bepaalde ideologieën mee te ondersteunen. Te denken valt aan de geautoriseerde machtshiërarchie en de plaats van vrouwen in kerk en gezin. Ook de visie op mannelijkheid die mannelijke slachtoffers onzichtbaar maakt past in deze lijn. Het ideologisch misbruik heeft drie gevolgen. Ten eerste geeft het daders de mogelijkheid, de ruimte en de legitimatie om seksueel geweld te plegen. Ten tweede drukt het slachtoffers in de slachtofferrol door van hen onderworpenheid, gehoorzaamheid en lijdzaamheid te vragen. Ten derde biedt het omstanders (de gemeente) de vrijheid om het seksueel geweld te accepteren, te bagatelliseren of te negeren. Deze tendensen worden versterkt door de religieuze lading die eraan kan worden gegeven. Hoewel waarschijnlijk niemand bewust seksueel geweld wil goedkeuren vanuit het christelijk geloof, kunnen we er niet om heen dat dit effect vaak is opgetreden.

In de tweede plaats is het problematisch door te dringen tot bevrijdende thema's en verhalen uit de Bijbel. Dit komt zoals gesteld door de invloed van de patriarchale context op de totstandkoming van een tekst, maar ook door de uitleg binnen een traditie die eveneens patriarchale trekken vertoont. Voor slachtoffers geldt als extra belemmering dat zij te maken hebben met de internalisering van de ideologieën van de dader.

In de derde plaats blijkt uit het voorgaande dat er in de Bijbel en de christelijke traditie wel degelijk openingen zijn voor een heilzamer spreken. We denken aan de verbreding van het begrip verzoening, de betekenis van het geschapen zijn, de geboden die de zwakkeren beschermen, de strijd tegen onrecht en de bevrijding uit gevangenschap. Het is een uitdaging voor de kerk om consequent deze bevrijdende thema's te doordenken en te verkondigen. Dit betekent dat in kerk en

³⁸ G. Heitink (1998) *Pastorale zorg*, Kampen: Kok, p. 192; H.H. Miskotte (1992) *Pastor en profet. Over de andere kant van pastoraat* Kampen: Kok, pp. 53-90; S. Pattison: 'Pastorale care has made individual care its focus and priority, to the almost complete exclusion of the social and political dimension of existence' (*a.w.*, p. 209).

theologie een bepaalde fijngevoeligheid en zorgvuldigheid wordt ontwikkeld en toegepast in liturgisch en anderszins spreken over God. Deze fijngevoeligheid wordt gevoed door ontferming met en prioriteit geven aan slachtoffers van seksueel geweld. Deze bewogenheid zet aan tot bewegen, tot actie. Zorgvuldige actie groeit wanneer tekst en contexten serieus worden genomen.

Willem en Mirjam (4)

Opeens was het uitgekomen. Els had ze betrappt toen ze zich op een avond op haar werk zo ziek voelde dat ze naar huis was gegaan. Daar zag ze Willem boven op Mirjam liggen. Haar aanvankelijke ongelooft en verbijstering maakte plaats voor woede en wanhoop. Ze was de deur uitgerend en naar een bevriende ouderling gegaan. 'Dat kan niet', had die gezegd, 'je zult het verkeerd gezien hebben.' Els liet zich bijna overtuigen, maar was zo in de war dat de ouderling met haar mee naar huis liep. Willem, die Mirjam inmiddels gauw naar huis had gebracht, zat TV te kijken. Het gesprek verliep moeizaam. Na een uur geloofde alleen Els nog dat er echt iets fout zat. 'We stoeiden alleen maar wat', had Willem gezegd, 'maar tegenwoordig wordt alles opgeblazen in de kranten. Je ziet spoken.'

De volgende dag was Els naar Mirjam toegegaan. Die vertelde bij stukjes en beetjes haar verhaal met een mengeling van afschuw, angst en opluchting. Ze voelde zich voor het eerst in lange tijd begrepen. Het was dan ook een extra schok toen Els aan het eind van het gesprek zei dat ze er niemand iets over mocht vertellen en dat zij het wel met Willem zou regelen. Volgens Els was het ook wel een beetje Mirjam's schuld. Mirjam voelde zich opnieuw in de steek gelaten. Drie maanden lang hield ze haar mond. Langzamerhand vereenzaamde zij steeds meer. Nu ze ook Els en Willem kwijt was, had ze niemand meer. Ze kon ook niet geloven dat het iets zou helpen als ze er wel over zou praten. Wie zou er naar willen luisteren?

Toen ze op school een poster zag hangen van de vertrouwenspersoon besloot ze naar haar toe te gaan. Ze hield het niet langer vol. Eindelijk vond ze een begrijpend oor. Na twee gesprekken besloot Mirjam het haar ouders te vertellen. Vol walging en onbegrip hoorden die het verhaal aan. Ze konden Mirjam niet de troost en steun geven die ze zocht. Wel werd haar vader zo boos dat hij onmiddellijk de politie belde. Mirjam voelde zich gedwongen ook hen het hele verhaal te vertellen. Voor ze er echt erg in had, had ze een klacht ingediend. Dezelfde avond nog werd Willem opgehaald voor verhoor.

Het gerucht 'dat er iets gebeurd was tussen Willem en Mirjam' verspreidt zich langzaam maar zeker door de gemeente. Als de geruchten aanhouden raakt ook de predikant op de hoogte. Hij heeft een aantal gesprekken met Willem en Els en met de ouders van Mirjam. Op de eerstvolgende kerkenraadsvergadering wordt besloten de zaak in stilte af te handelen. Er worden verder niets ondernomen omdat de zaak nog in onderzoek is bij de politie. Wel wordt de zondag daarna de volgende afkondiging gedaan: 'de kerkenraad deelt mee dat broeder X om persoonlijke redenen ontheffing heeft gevraagd en gekregen uit het ambt van jeugdouderling. We zijn dankbaar voor het vele goede dat broeder X voor de gemeente gedaan heeft en wensen hem en zijn gezin Gods zegen toe.'

Mirjam en haar ouders zijn woedend. Met een aantal vrienden die van de situatie op de hoogte zijn sturen ze een brief aan de kerkenraad waarin ze openheid van

zaken eisen. Ook vragen ze ervoor te zorgen dat Willem niet meer in de kerk komt, omdat zij zich daardoor ernstig belemmerd voelen. Als de kerkenraad dat weigert - ze willen geen standpunt innemen nu de zaak in onderzoek is - verspreiden ze een brief onder de actieve gemeenteleden.

Diverse gemeenteleden scharen zich aan de zijde van Willem en Els. Ze voelen zich gesteund door de kerkenraad, al vinden ze het voorbarig dat Willem zijn ambt 'moest' neerleggen. Ze vragen de kerkenraad om de ouders van Mirjam en de andere briefschrijvers te vermanen wegens hun 'onchristelijke gedrag'.

Na een paar weken is de sfeer zo ondraaglijk geworden dat de mensen uit het 'kamp Mirjam' niet langer in dezelfde kerk willen zitten als de mensen uit het 'kamp Willem'. Die zondag komen de mensen die de kant van Mirjam gekozen hebben in kleine kring bij elkaar. Daar kunnen ze ook hun geloof op eigen wijze beleven, iets wat zij bij deze predikant toch al misten. In de weken daarna groeit de groep die de alternatieve bijeenkomsten bezoekt. De kerkenraad en de predikant roepen wekelijks op tot verdraagzaamheid, vergeving en terughoudendheid. Ze maken de groep die elders samenkomt duidelijk dat ze bezig zijn met scheurmaking.

Als een plaatselijke journalist lucht krijgt van de situatie en de predikant om opheldering vraagt, weigert die commentaar. Wel zijn er verschillende gemeenteleden - van beide kanten - bereid om de journalist te vertellen wat er speelt. Die week verschijnt er in een plaatselijk krantje een smeug verhaal.

In de loop van de maanden die volgen keert geleidelijk aan de rust in de kerk weer. Willem en Els zijn verhuisd naar een andere stad. Willem wordt uiteindelijk door de rechter veroordeeld. Ze zijn inmiddels in huwelijks therapie. Mirjam is dat jaar blijven zitten. Ze heeft wekelijks gesprekken met een psychologe. Naar de kerk wil ze niet meer. Ook haar ouders en een groot deel van de groep om hen heen hebben de kerk verlaten. Sommigen hebben zich elders aangesloten. Anderen willen niets meer van de kerk weten. De predikant heeft een beroep naar een andere gemeente aangenomen. De gemeente die achter is gebleven bestaat nog. Er zijn grote problemen bij het vinden van vrijwilligers en ambtsdragers. Omdat de inkomsten sterk zijn teruggelopen is de kans klein dat er nog een predikant beroepen wordt.

Pastoraal Beleid

Sommige lezers zullen hier beginnen met lezen. Per slot van rekening liggen er belangrijke vragen hoe men in een gemeente kan omgaan met de spanningen die ontstaan als bekend wordt dat binnen de gemeente sprake is van seksueel geweld. In zekere zin kan dit hoofdstuk ook gelezen worden los van de vorige. Toch is het goed om niet alleen de aanwijzingen voor pastoraal beleid te lezen, maar ook en eerst inzicht te krijgen in de processen die daar onder liggen. Daarom gingen we eerst in op de vaak subtiele machtsmechanismen, de invloed van mannelijkheids- en vrouwelijkheidsbeelden, de werking van loyaliteit, enzovoorts. Ook is het nodig gevoelig te worden voor de heilzame en beschadigende werking van geloofsthema's. Dat komt immers allemaal mee wanneer we zoeken naar goed pastoraal beleid.

In dit hoofdstuk brengen we de helaas nog schaarse inzichten in pastoraal beleid rond seksueel geweld bij elkaar. Er is in de afgelopen jaren goede literatuur verschenen over pastorale zorg voor slachtoffers en voor daders.¹ Wat vrijwel ontbreekt is literatuur over de pastorale begeleiding van gemeenten.² Op basis van wat wel bekend is en van ervaringen in contacten met gemeenten en direct betrokkenen schetsen we hier de hoofdlijnen. In de komende jaren zal dit verder moeten worden getoetst en uitgewerkt.

We gaan in dit hoofdstuk op twee zaken in. Eerst proberen we in kaart te brengen hoe complex deze begeleiding er uit kan zien, en hoe in die complexiteit overzicht kan worden gevonden. Daarna gaan we in op de fasen die in het proces onderscheiden kunnen worden.

Het veld in kaart

De eerste taak bij het werken aan adequaat beleid is het in kaart brengen van het veld. Elke situatie is anders en dat betekent dat in de concrete situatie van een bepaalde gemeente duidelijk moet worden wat er allemaal speelt. In dit hoofdstuk proberen we in kaart te brengen met welke betrokkenen rekening moet worden gehouden en welke trajecten in het gehele proces aan de orde zijn. Vervolgens gaan we in op de vraag hoe een en ander op elkaar kan worden afgestemd.

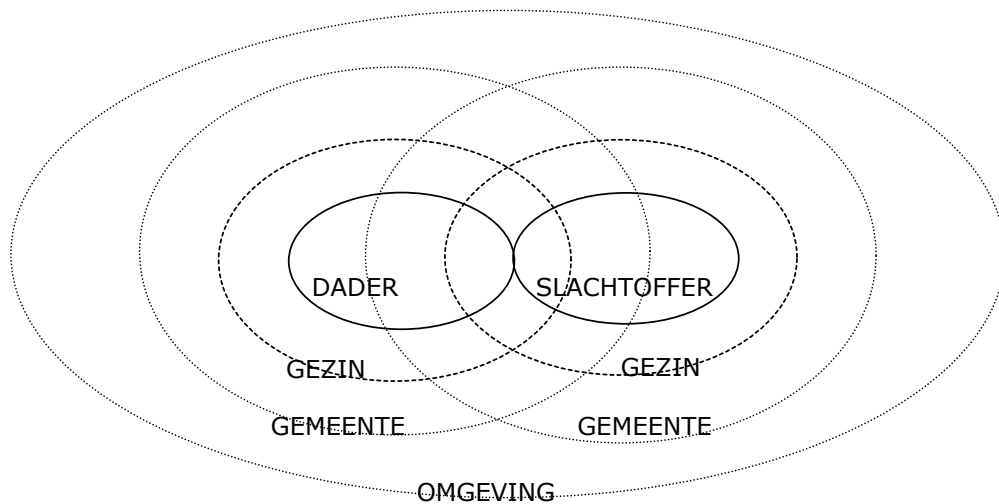
¹ Over daders: J.C. Borst (1995) *Gij zijt die man! Een onderzoek naar de pastorale zorg voor incestdaders*. Leiden: Groen. Over slachtoffers onder meer: W. van Hoeve-de Jager (1996) *Pastoraat en incest*. Gorinchem: Narratio; J. Kok e.a. (1991) *Incest. Een informatieve en praktische handreiking in bijbels licht*. Leiden: Groen.

² L.K. Graham (1996) *Healing the congregation. The dynamics of a congregation's process of recovery from its minister's sexual boundary crossing with parishioners*. *Pastoral psychology* 44(3), 165-183; N. M. Hopkins en M.C. Laaser (1995 red.) *Restoring the soul of a church. Healing congregations wounded by clergy sexual misconduct*. Collegeville (MN): Liturgical Press. M.M. Fortune (1989) *Is nothing sacred? When sex invades the pastoral relationship*. San Francisco: Harper & Row.

Betrokkenen

Wanneer er sprake is van seksueel geweld, dan zijn er onmiddellijk verschillende betrokkenen. Bij het in kaart brengen gaat het om de verschillende personen en hun belangen. We kunnen verschillende kringen onderscheiden naar de mate van directe of indirecte betrokkenheid. In de figuur hieronder zijn deze kringen geschetst.

In de eerste plaats zijn er een dader en een slachtoffer. Wanneer niet zeker is of er werkelijk sprake is van seksueel geweld kan eventueel gesproken worden van

klager en beschuldigde. Dat maakt voor het in kaart brengen van de processen niet zo heel veel uit.

Na de direct betrokkenen is er een eerste kring om deze mensen heen: hun gezinnen, vrienden en familie. In de praktijk zijn de kring om dader en de kring om het slachtoffer niet geheel gescheiden. Vaak vindt seksueel geweld immers plaats binnen vertrouwensrelaties, en die spelen zich af in een netwerk van relaties. Soms vallen de kring om de dader en de kring om het slachtoffer vrijwel samen, zoals bij incest. Uiteraard wordt het dan nog ingewikkelder om de verschillende posities goed te onderscheiden.

De volgende kring is die van de gemeente. Dat kan voor dader en slachtoffer dezelfde gemeente zijn. Vaak - zeker bij seksueel geweld dat ver in het verleden ligt - is dat niet het geval. Zo kan dader of slachtoffer inmiddels lid zijn van een andere gemeente, of zich onttrokken hebben.

De buitenste kring is die van de bredere omgeving: zusterkerken, samenleving, enzovoorts. Ook de gemeente is geen geïsoleerd eiland, maar op allerlei manieren verbonden met de omgeving waarin zij leeft. Zorgvuldig beleid zal dan ook rekening houden met die contacten.

Met deze kringen kan het netwerk van relaties in kaart worden gebracht. Afhankelijk van de concrete situatie zullen bepaalde kringen kleiner of groter worden en elkaar meer of minder overlappen. In elk van deze kringen is sprake van bepaalde belangen, behoeften en perspectieven. In elk van de kringen is ook sprake van beschadiging of traumatisering. Het kwaad dat in directe zin het slachtoffer beschadigd heeft, werkt indirect bijvoorbeeld in de gemeente hetzelfde uit. Het lichaam (de gemeente) is ook geschonden, aangetast, 'getraumatiseerd'. Zelfs de buitenste kring wordt geschonden door het aangetaste vertrouwen. In die zin is er geen sprake van neutrale omstanders, toeschouwers of helpers. Ieder die - direct of indirect - betrokken is bij een situatie van seksueel geweld, heeft te maken met de gevolgen van het geweld: wantrouwen, teleurstelling, woede, enzovoorts. De begeleiding moet daar rekening mee houden. Op een iets andere manier dan voor de gemeente geldt dit natuurlijk ook voor andere verbanden zoals een school, vereniging of (wijdere) familie. De beleidsaanbevelingen van dit boek kunnen dan ook (in elk geval ten dele) voor die kringen worden vertaald.

Het zal duidelijk zijn dat de positie van de verschillende betrokkenen in de kringen niet hetzelfde is. Daarom zal rekening moeten worden gehouden met de verschillende, tegenstrijdige perspectieven en belangen. In het hierna volgende schema zijn zes kolommen beschikbaar voor het in kaart brengen van de belangen en perspectieven van de verschillende betrokkenen: slachtoffer, dader, gezin van het slachtoffer, gezin van de dader, gemeente en omgeving. Hoewel ze niet alle zes in elke situatie aan de orde zijn, zijn dit wel zes essentiële perspectieven. Bij de zes kolommen van het schema kan -voor zover wij het overzien- iedereen worden ondergebracht. Daarbij gaat het om de positie of het perspectief dat iemand inneemt en de belangen die hij of zij heeft.

Betrokkenen	Slachtoffer	Dader	Gezin slachtoffer	Gezin dader	Gemeente	Omgeving
Trajecten						
Juridisch	1	2	3	4	5	6
Kerkrechtelijk	7	8	9	10	11	12
Therapeutisch	13	14	15	16	17	18
Pastoraal	19	20	21	22	23	24
Praktisch/financieel	25	26	27	28	29	30

Bij de kolom van het gezin van het slachtoffer kan in een concrete situatie gedacht worden aan het gezin van herkomst of aan het huidige gezin van het volwassen slachtoffer. In het eerste geval verdient vooral de niet-misbruikende ouder aparte

pastorale aandacht. In het tweede geval is dat vooral de partner. In het schema is ook een aparte kolom ingericht voor het gezin van de dader. De leden van dit gezin hebben namelijk een geheel eigen positie omdat zij vaak in een loyaliteitsconflict terechtkomen. Enerzijds nemen ze het op voor de dader, omdat zij zelf teveel te verliezen hebben als ze de dader afwijzen. Anderzijds zijn ze ook zelf gekwetst en in het vertrouwen beschadigd door de dader. Bij elk van deze omstanders kan sprake zijn van solidariteit met dader of slachtoffer. In een concrete situatie zal het schema moeten worden toegespitst, bijvoorbeeld als dader en slachtoffer deel uitmaken van hetzelfde gezin. We hebben een aparte kolom voor de gemeente ingevoerd, omdat het daar in dit boek vooral over gaat. De grenzen tussen gemeente en omgeving zijn uiteraard vloeiend, maar voor het pastoraal beleid zal de gemeente rekening moeten houden met die buitenwereld.

TRAJECTEN

In het schema zijn vijf trajecten onderscheiden. Daarmee bedoelen we benaderingen in de begeleiding die elk een eigen aspect van het probleem of een eigen oplossingsroute betreffen. Uiteraard heeft niet elk traject betrekking op alle betrokkenen, en in een concrete situatie is niet elk traject aan de orde.

Het juridische traject³ heeft in de eerste plaats te maken met slachtoffer en dader. De andere betrokkenen hebben hier slechts indirect mee te maken. Niet alle gevallen van seksueel geweld kunnen via het juridische traject behandeld worden. Het kan zijn dat het misdrijf verjaard is, of dat het geweld niet past binnen juridische termen (zo is stalking vaak zeer moeilijk vervolgbaar). Ook kan het zijn dat het juridische traject door het slachtoffer niet gewenst wordt, bijvoorbeeld omdat de emotionele en financiële belasting daarvan te hoog is. Hoewel de andere betrokkenen vaak niet direct in het juridische traject aan de orde zijn, is het wel van belang er rekening mee te houden. Vaak leidt een formele aanklacht tot een versterking van de emotionele reactie bij de omstanders (bijvoorbeeld in de gemeente). Dat geldt nog meer wanneer binnen die gemeente als principe geldt dat problemen onderling dienen te worden opgelost. Overigens kan onzorgvuldig handelen van de kant van omstanders aanleiding zijn tot nieuwe juridische processen. Zo zijn in verschillende landen kerken aangeklaagd wegens het niet doelmatig ingrijpen bij seksueel geweld door ambtsdragers. Ook is het mogelijk dat de dader een aanklacht indient tegen slachtoffer of omstanders wegens laster.

Het kerkrechtelijk traject is vooral aan de orde wanneer de dader een kerkelijk ambt of functie heeft.⁴ Bij andere daders kan het kerkrechtelijke traject soms

³ Voor informatie over het juridische traject kan men terecht bij politie, bureau voor rechtshulp, etc. Veel informatie is te vinden in: P.M. de Savornin Lohman & G.J. Slump (1999) *Zedenalmanak*. Den Haag: Ministerie van Justitie.

⁴ G.P. van Dam & M. Eitjes (1994) *Een pastor moet je toch kunnen vertrouwen*. Zoetermeer: Meinema; I. van Keulen & J. van der Werf (1998) *Seksueel misbruik in pastorale relaties*. Handreiking voor het pastoraat nr. 30. Leusen: Samenwerkingsorgaan voor het pastoraat.

gestalte krijgen in tuchtmaatregelen, maar die worden minder vaak genomen dan vroeger. Zowel tijdens de procedure als wanneer er een schorsing volgt is de gemeente er directer bij betrokken. Dat betekent dat in deze gevallen bijna altijd tenminste enige opening van zaken moet worden gegeven - wat voor slachtoffers vaak belangrijk is. Omdat het moeilijk is dat stil te houden is de kans groot dat ook de omgeving ontdekt dat er 'iets' aan de hand is. Dat betekent dat het kerkrechtelijk traject vaak alle betrokkenen raakt, terwijl de meesten daarvan niet weten wat er aan de hand is.

Het therapeutisch traject is in principe primair gericht op de direct betrokkenen (slachtoffer, dader en hun eventuele gezinnen). Toch moeten we het daar niet toe beperken. Het bekend worden van seksueel geweld kan bij anderen in de gemeente of omgeving de aanleiding zijn waardoor eigen ervaringen naar boven komen. In de processen die ontstaan bij het bekend worden van seksueel geweld is dan ook vaak een sneeuwbal effect te zien. Therapeutische begeleiding kan dan nodig zijn.⁵

Het pastorale traject raakt in principe alle betrokkenen. Er is vaak behoefte aan basale pastorale zorg als het gaat om de verwerking. Dat geldt voor direct en indirect betrokkenen. Specifiek pastorale zorg is aan de orde bij de geloofsthema's die zeker in de kerk en in christelijke gezinnen meespelen. Daarbij denken we niet alleen aan pastorale gesprekken, maar ook aan de pastorale effecten van preken, kringen en catechese. Wanneer een gemeente geconfronteerd wordt met seksueel geweld kan daar niet aan voorbij gegaan worden. Elke activiteit in de gemeente staat dan ook (tenminste tijdelijk) in het teken van dit pastoraal beleid.

Als laatste traject noemen we het praktisch-financiële. De consequenties van seksueel geweld zijn vaak groot. Bij het slachtoffer gaat het niet alleen om de directe gevolgen (door de traumatisering kan iemand bijvoorbeeld niet langer in staat zijn te werken); ook het indienen van een aanklacht vraagt praktische en vaak financiële inzet. Bij de dader kunnen de financiële gevolgen bijvoorbeeld liggen op het terrein van kosten voor rechtsbijstand. Wanneer de dader een predikant is die uit het ambt wordt gezet, dan gaat het ook om verlies van inkomen. Bij de gemeente gaat het om extra kosten van een vervanger als de predikant wordt geschorst.

Integratie

Met behulp van de tabel is om te beginnen in kaart te brengen hoe complex een bepaalde situatie is. We kunnen dan per veld in de tabel aangeven wat daar speelt. Als we dat bijvoorbeeld betrekken op het verhaal van Willem en Mirjam, dan zien we het volgende.

⁵ Adressen: zie achterin

Het juridische traject, dat net begonnen is, raakt Mirjam (1) en Willem (2). Hun gezinnen (3) en (4) worden hier uiteraard ook bij betrokken. De gemeente (5) en de verdere omgeving (6) maken het langs de zijlijn mee.

Het kerkrechtelijke traject is hier beperkt van belang. Mirjam (7) wil geen kerkelijke procedures; Willem (8) heeft zijn ambt neergelegd. De gezinnen (9) en (10) spelen in het kerkrechtelijke traject geen rol. De gemeente (11) heeft er zijdelings mee te maken, en de wijdere omgeving (12) nauwelijks, al hebben kerkelijke klachtencommissies wel eens begeleiding van de gemeente geadviseerd, zeker waar een kerkenraad onvoldoende zorgvuldig was opgetreden.

Het therapeutische traject is van belang voor Mirjam (13), Willem (14) en hun gezinnen (15) en (16). Voor de gemeente (17) en de omgeving (18) speelt dit minder, al zijn er gemeenteleden die onafhankelijk therapeutische hulp hebben gezocht voor hun eigen ervaringen.

Het pastorale traject is voor Mirjam (19) belangrijk, maar moeilijk toegankelijk. Voor Willem (20) geldt hetzelfde. Willems gezin (22) ontbeert aparte pastorale zorg. Mirjams gezin (21) valt er helemaal buiten door de spanningen in de gemeente. In de gemeente (23) wordt uitgebreid individuele pastorale zorg aangeboden; op groepsniveau gebeurt er niets. Voor de omgeving (24) wordt geen zorg geboden.

Het praktische traject is voor Mirjam (25) en haar gezin (27) ingrijpend, en zij hebben geen hulpbronnen. De kosten voor therapie en de belasting van de juridische procedures wegen zwaar. Willem (26) komt voor hoge kosten voor rechtsbijstand te staan. Ook zijn gezin (28) ondervindt daar de gevolgen van. In de gemeente (29) stagneren allerlei ontwikkelingen omdat de kerkenraad alle aandacht en energie steekt in de vraag hoe ze met deze zaak moeten omgaan. Voor de omgeving (30) zijn de gevolgen beperkt.

Per veld zijn de problemen in kaart te brengen en kan een oplossing gezocht worden. Het belang van de tabel is echter dat zo ook in kaart kan worden gebracht waar de verschillende probleemvelden elkaar raken. De complexiteit ervan is namelijk dat wat er in het ene veld gebeurt, gevolgen heeft voor de andere. Een paar voorbeelden om dat te illustreren:

De kerkenraad vraagt aan een aangeklaagd gemeentelid of het waar is dat hij de grenzen heeft overschreden. Uit angst voor mogelijke juridische consequenties weigert de man te antwoorden.

Het slachtoffer dat de predikante aanklaagt wordt door de kerkvoogdij gevraagd zijn aanklacht in te trekken. Schorsing zou te duur worden. In ruil beloven ze hem de predikante zo snel mogelijk te laten solliciteren naar een andere werkkring.

De predikant hoort van een meisje uit de gemeente dat haar vader haar misbruikt heeft en dat hij nu haar jongere zusje geregeld misbruikt. Ze wil niet dat hij er

verder over praat, en de predikant doet dat omwille van zijn ambtsgeheim ook niet.

Hangende de kerkrechtelijke procedure besluit de kerkenraad de gemeente niet in te lichten. De predikant is officieel ziek. Een gemeentelid dat weet wat er speelt en boos is over de handelwijze van de kerkenraad besluit het verhaal door te spelen aan een journalist.

Zomaar een paar voorbeelden waarin de verschillende trajecten of betrokkenen elkaar beïnvloeden. Precies dat is de reden dat er gezocht moet worden naar goede afstemming. Die afstemming zal om te beginnen langs de horizontale en verticale lijnen van het schema moeten verlopen. Wat de horizontale lijnen betreft: in het juridische traject zal een rechter (en in het kerkrechtelijke traject een klachtencommissie) rekening houden met de perspectieven en belangen van de betrokkenen. In het therapeutische traject wordt ook steeds meer afstemming gezocht. Men spreekt dan van een meersporenbeleid waarbij de therapeutische zorg voor de dader wordt afgestemd op die voor het slachtoffer. Ook de gezinsleden worden daar geregeld bij betrokken. Als de zaken goed geregeld zijn wordt er voor elke betrokkene een eigen begeleider aangewezen, terwijl de afstemming door een case manager wordt verzorgd. Deze case manager heeft geen direct hulpverlenende functie. Voor het pastorale traject wordt ook vaak gepleit voor een meersporenbenadering. Bij het aanstellen van een case manager in een concrete situatie kan dan het best gezocht worden naar een externe deskundige. Vaak blijft tot nu toe bij dit meersporenbeleid in de gemeente de zorg voor de gemeente als totaal buiten het gezichtsveld.

De afstemming langs de verticale lijnen wordt vaak door de betrokkenen zelf verzorgd. Zo zal een slachtoffer in gesprekken met een therapeut of pastor spreken over de gang van zaken in het juridische en / of kerkrechtelijke traject en over de praktische kant.

Tenslotte is het belangrijk te zien dat de velden elkaar soms ook willekeurig beïnvloeden. De kerkvoogdij in het voorbeeld vraagt het slachtoffer iets in het kerkrechtelijke traject (intrekken van de aanklacht; in het schema veld nr. 7) omwille van de financiële consequenties voor de gemeente (veld nr. 29).

Wanneer een concrete situatie zich aandient, komt de vraag naar samenwerking tussen de begeleiders in de verschillende trajecten ook naar voren. Hoe actueler en omvattender de situatie is, des te noodzakelijker is die samenwerking. De eigen positie en deskundigheid van pastoraal betrokkenen (bijvoorbeeld een predikant) is voor het zoeken van die samenwerking het uitgangspunt. Het doel is dan niet verwijzing maar samenwerking. Tussen hulpverleners, politie, scholen en kerken zijn in verschillende delen van het land dergelijke samenwerkingsverbanden ontstaan.

We concentreren ons nu op het pastorale traject en daarbinnen vooral op de zorg voor de gemeente (veld nr. 23). Daarbij houden we voortdurend rekening met de wisselwerking met de andere betrokkenen en met de andere trajecten. Daarom gaan we nu eerst iets uitgebreider in op de pastorale zorg voor het slachtoffer en voor de dader en (iets korter) voor mensen met een pedoseksuele gerichtheid. Daarna beschrijven we meer in detail het proces dat een gemeente kan doormaken.

PASTORALE ZORG VOOR HET SLACHTOFFER

Bij de pastorale zorg voor slachtoffers kunnen we gebruik maken van de inzichten die in de therapeutische hulp zijn opgedaan. Het wordt dan duidelijk dat we ook in de pastorale zorg voorzichtig moeten handelen. De ervaringen van seksueel geweld zijn vaak ingrijpend en pijnlijk, en er is veel voor nodig om dat op een heilzame manier onder ogen te zien. Als een slachtoffer ertoe gebracht wordt te snel alles te vertellen, dan kan dat werken als een nieuwe grensoverschrijding. Daarom is het eerste doel het handhaven en versterken van het evenwicht. Het leven moet vaak enigermate leefbaar zijn voor het harde werk van de verwerking kan beginnen. Ook moet er in de therapeutische of pastorale relatie voldoende vertrouwen worden opgebouwd. Vaak zal het werken aan het eigenlijke trauma door deskundige hulpverleners gebeuren. Onduidelijk is op dit moment of de meest effectieve hulp gevonden kan worden bij professionele therapeuten of bij ervaringsdeskundigen. Goede pastorale zorg betekent weten wanneer moet worden doorverwezen. Als de beschadiging minder ingrijpend is kan in een pastorale relatie veel bereikt worden. Dat veronderstelt wel dat de pastor goed thuis is in de materie. Na het werken aan het eigenlijke trauma volgt een fase waarin vooral gewerkt wordt aan de gevolgen voor het eigen functioneren en voor de omgang met anderen. In die fase worden ook de overlevingsstrategieën steeds meer afgelegd. Uiteraard zijn deze fasen in de praktijk niet scherp van elkaar gescheiden, maar lopen ze door elkaar heen.

Voor de pastorale zorg betekent dit dat de veiligheid voor het slachtoffer voorop staat.⁶ Niet alleen is dat de eerste stap die noodzakelijk is, het is ook een eerste voorwaarde die bij alle stappen geldt. Die veiligheid heeft soms te maken met concrete dreiging. Als een slachtoffer van seksueel geweld het gevaar loopt opnieuw slachtoffer te worden, dan is de eerste stap het zorgen voor veilige opvang. Dat geldt bij uitstek voor vrouwen die door hun man mishandeld en misbruikt worden en voor kinderen die thuis seksueel misbruikt worden. Zolang er geen veiligheid is kan er ook verder weinig hulp geboden worden. In de vrouwenhulpverlening en via Vertrouwensartsen kan een veilige opvang worden gezocht. Het is uiteraard belangrijk dat een gewelddadige partner dit adres niet te weten komt.

⁶ A.L. Veerman (1998) Bang voor God. Doctoraalscriptie THUK

Soms heeft de veiligheid niet te maken met concrete dreiging van herhaling, maar met de emotionele dreiging die voortkomt uit de aanwezigheid van de dader. Zo voelt een slachtoffer zich vaak in de gemeente niet veilig als de dader ook in de kerkdiensten komt. Het kan dan van belang zijn dat de kerkenraad er voor zorgt dat de dader in elk geval tijdelijk uit de buurt blijft. Daarmee hoeft nog geen oordeel uitgesproken te worden en het moet ook niet direct als tuchtmaatregel worden gezien. Het gaat voorlopig slechts om het scheppen van leefruimte waar een slachtoffer veilig is.

Uiteraard liggen hier moeilijke afwegingen. Zelfs wanneer de beoordeling wordt overgelaten aan het juridische of kerkrechtelijke traject, is er vaak een voorlopige afweging nodig. Een kerkenraad zal toch een zekere inschatting moeten maken van de situatie om te kunnen kiezen voor de veiligheid van het slachtoffer (zonder zo'n afweging weet je niet of je iemand als slachtoffer moet zien). Het belangrijkste verschil met tucht is dat de inschatting niet primair afhangt van de schuld van de dader. Voorlopig hoeven we alleen uit te gaan van de schade en de behoefte aan veiligheid. Het uitgangspunt is dat iemand een klacht indient en duidelijk maakt zich in de kerk onveilig te voelen door de aanwezigheid van de aangeklaagde. Op dat moment moeten we inschatten hoe groot de behoefte aan veiligheid is en of er enige grond lijkt te bestaan voor de aanklacht. We hoeven niet te bepalen of de aangeklaagde schuldig is, maar we kunnen (mogen?) ook niet altijd wachten tot een rechter zich heeft uitgesproken. Juist in zo'n tussenperiode is het zinvol om geen tuchtmaatregelen, maar veiligheidsmaatregelen te treffen. Hier moet natuurlijk zeer zorgvuldig mee worden omgegaan, om niet onnodig en voorbarig iemand te stigmatiseren.

Een tweede voorwaarde voor pastorale zorg is dat de behoefte aan ruimte en autonomie wordt geëerbiedigd. De behoefte aan ruimte heeft te maken met de ervaringen van afhankelijkheid aan autoriteiten en meer-machtigen. Deze extreme afhankelijkheid kan ook in gelovige termen onder woorden worden gebracht. Achter de gelovige overgave aan God - die in principe heilzaam is - kan dan een geschonden autonomie schuilgaan. Voor een gezonde overgave is het noodzakelijk dat je ook zelf iemand mag en kunt zijn. Dat betekent dat veel slachtoffers van seksueel geweld pas tot een gezonde (en veilige) overgave kunnen komen als ze eerst ruimte krijgen om op zoek te gaan naar een eigen geloofsbeleving en -invulling.

Een derde voorwaarde voor pastorale zorg is dat er erkenning wordt gegeven van het kwaad dat iemand geleden heeft. Dat is helaas minder vanzelfsprekend dan het lijkt. In hoofdstuk twee zijn we ingegaan op het mechanisme van de loyaliteit. Het blijkt voor het slachtoffer zelf al moeilijk om onder ogen te zien dat er kwaad is gedaan; voor omstanders lijkt dat nog moeilijker. Als de dader een gerespecteerd gemeentelid is - zoals bij Willem en Mirjam - dan is het vaak voor predikant, kerkenraad en gemeente moeilijk die erkenning te geven.

De behoefte aan erkenning heeft te maken met wat we zouden kunnen noemen de politieke dimensie van seksueel geweld, theologie en pastoraat.⁷ Erkenning betekent dat het verhaal van het slachtoffer niet wordt geïndividualiseerd. Het wordt gehoord en serieus genomen. Erkenning van het kwaad betekent ook dat prioriteit wordt gegeven aan het slachtoffer. Daarom gaat het bij de pastorale zorg niet in de eerste plaats om het herstel van de harmonie in de gemeente of het gezin, maar om het recht doen aan wie onrecht geleden heeft. Kerk en theologie worden daardoor gedwongen kritischer te kijken naar het eigen aandeel in het instandhouden of toedekken van seksueel geweld. Geloofszaken zoals het thema vergeving mogen niet worden gebruikt om het onrecht feitelijk te omzeilen.⁸

De vierde voorwaarde voor pastoraat heeft te maken met de behoefte aan warmte en verbondenheid. Een van de gevolgen van seksueel geweld is de ervaring van eenzaamheid en isolement. Dit isolement is niet slechts een bijkomend probleem, maar structureel onderdeel van seksueel geweld en de gevolgen.⁹ De pastorale zorg van de kerk kan proberen iets van die warmte en verbondenheid te bieden. Dat kan helpen om de strijd die slachtoffers voeren draaglijk te maken.

Deze vier voorwaarden zijn gericht op het groeien naar heelheid. Veel slachtoffers ervaren een gebroken, verbrokken leven. Dat kan bijvoorbeeld de vorm krijgen van dissociatie of een meervoudige persoonlijkheid. Naast het erkennen van het verleden klinkt in de behoefte aan heelheid het verlangen door om niet stil te blijven staan bij het slachtofferschap. Het erkennen van het slachtofferschap is gericht op het loslaten van de slachtofferrol. Zo kan men mens worden en de mogelijkheden en kracht die men in zich heeft positief aanwenden en ontwikkelen. Dit verlangen naar heelheid is een teken van de hoop. Het is de doorwerking van de opstandingskracht en het nieuwe leven.

PASTORALE ZORG VOOR DE DADER

Het is goed om de pastorale zorg voor daders niet alleen in termen van schuld en straf te formuleren, maar ook te werken aan structuren waarin het risico van seksueel geweld verkleind wordt. Daartoe zijn voor ambtsdragers bruikbare instrumenten te vinden zoals striktere procedures, werkbegeleiding, gesprekken over het functioneren en dergelijke. Ook zou het goed zijn wanneer er voor daders meer ruimte komt hun misdaden te onthullen. Het is bekend dat 'biechten' een bevrijdende werking kan hebben. Voorwaarde daarvoor is vaak een

⁷ G. Heitink (1998) *Pastorale zorg*. Kampen: Kok; H.H. Miskotte (1992) *Pastor en profet*. Over de andere kant van pastoraat. Baar: Ten Have; C.V. Gerkin (1991) *Prophetic pastoral practice. A christian vision of life together*. Nashville: Abingdon

⁸ M.M. Fortune (1995) *Forgiveness: the last step*. In: C.J. Adams en M.M. Fortune (red.) a.w.; R.R. Ganzevoort (1998) *Klem tussen schuld en vergeving. Rol en recht van het slachtoffer*. In: C. Houtman e.a. (red.) *Ruimte voor vergeving*. Kampen: Kok; L.B. Smedes (1998) *Vergeven is genezen*. Kampen: Callenbach.

⁹ J.L. Herman, *Trauma en Herstel*. Amsterdam: Wereldbibliotheek

'biechtgeheim', maar dat heeft ook grenzen. Het biechtgeheim mag bijvoorbeeld niet dienen om doorgaand seksueel geweld stil te houden. In elk geval is het in deze pastorale zorg belangrijk dat de dader die werkelijk berouw heeft geholpen wordt om aan het slachtoffer schuld te belijden.

Preventief is het in elk geval belangrijk dat er duidelijkheid is over de ontoelaatbaarheid van seksuele contacten in afhankelijkheidsrelaties. Mensen die in een meermachtige positie verkeren (ouders, ambtsdragers, jeugdleiders, enz.) zouden dan ook structureel moeten worden toegerust in het omgaan met macht, intimiteit en seksualiteit en beter worden getraind in het zorgvuldig omgaan met grenzen.¹⁰

Bij de pastorale begeleiding is het noodzakelijk voortdurend het belang van (feitelijke en potentiële) slachtoffers in het oog te houden (zie de voorwaarde van veiligheid). Dat kan betekenen dat er voor de dader tijdelijk of definitief geen ruimte is deel te blijven nemen aan het gemeentelven, wanneer dat ten koste zou gaan van het slachtoffer. Het gaat daarbij niet om bestraffing of excommunicatie, zeker niet wanneer er sprake is van berouw. Wel blijft de dader de verantwoordelijkheid dragen voor de door hem of haar aangerichte schade. Het behoort dan ook tot de pastorale zorg de dader met die verantwoordelijkheid te blijven confronteren en indien nodig hem of haar te begeleiden in het vinden van een andere gemeente. Daarbij moet bedacht worden dat het risico dat de dader in die andere gemeente opnieuw slachtoffers maakt dient te worden geminimaliseerd. Bij de opvang en procedures moet er van uitgegaan worden dat de kans op herhaling in het algemeen zeer groot is.

Speciale aandacht verdient het gegeven dat veel daders van seksueel geweld ook beschadigde mensen zijn, bijvoorbeeld door seksueel geweld dat zij zelf hebben ondergaan. Zo vertelt een man die gevangen zit wegens verkrachting¹¹:

'Ik ben 23 jaar. Ik zit nu ongeveer vier jaar gevangen wegens verkrachting. Ik ben opgegroeid in een gebroken gezin voordat mijn moeder hertrouwde met mijn stiefvader. Ik ben de oudste van vijf kinderen. Ik had weinig zelfrespect en gevoelens van schuld en hopeloosheid sinds de tijd dat mijn vader echtscheiding aanvraag toen ik vijf was, en ik heb me mijn hele leven aangesteld om aandacht te krijgen.

Ik heb vrouwen verkracht (vier vrouwen en één poging) om twee hoofdredenen: 1. om een gevoel van absolute macht over een vrouw die mij naar mijn gevoel afwees, en 2. om te bewijzen dat ik net zo waardeloos was als mijn innerlijke verwarring mij wijsmaakte. (...) Wanneer ik iemand verkrachtte, had ik het gevoel dat ik de coïtus moest volvoeren na mijn eerste toenadering, al verlangde ik niet

¹⁰ N.C. Friberg & M.C. Laaser (1998) *Before the fall. Preventing pastoral sexual abuse*. Collegeville (MN): Liturgical.

¹¹ S. Hite (1981) *Het Hite rapport over het seksuele leven van de man*. Amsterdam: Arbeiderspers. p. 622-624

naar sex (ik was op jacht naar dat gevoel van totale controle en beheersing).’

‘Mijn eerste ervaring met sex was ook de eerste keer dat ik een orgasme kreeg. Ik was negen en mijn partner dertien. Zij daagde me uit te zoenen en ze deed van alles tot ik tenslotte coïtus met haar deed. Alles wat ik me kan herinneren is dat ik, toen ik klaarkwam, het gevoel had dat een stuk van mij zomaar in haar was verdwenen, en ik begreep niet wat er gebeurd was en had het ook niet gewild. Ik was heel bang dat iemand (mijn moeder) zou ontdekken dat een stuk van mij weg was en boos zou worden. Ik was ontzettend in de war en erg bang.’

Tot op heden zijn er geen eensluidende overtuigende verklaringen waarom sommige slachtoffers tot dadergedrag komen. Voor de begeleiding van daders van seksueel geweld is het feit echter belangrijk en ingewikkeld. Enerzijds mogen de slachtoffer- ervaringen niet gebruikt worden als excuus voor dader-gedrag. Anderzijds kan het dadergedrag niet effectief worden aangepakt wanneer de onderliggende onmachtservingen worden genegeerd. Ook in de pastorale begeleiding moeten verantwoordelijkheid en schuld aangaande het dadergedrag en onmachtservingen van slachtofferschap zorgvuldig naast elkaar gehouden worden.

Bij de pastorale zorg voor daders van seksueel geweld is het noodzakelijk enig inzicht te hebben in de wijze waarop rationalisaties en verontschuldigen gebruikt worden en in de rol die het geloof daarbij kan spelen.¹² Dat begint al in de voorbereiding van het seksueel geweld. Zo kan de dader bij het weven van het web gebruik maken van bijbelse termen om de weerstand te breken of het slachtoffer te isoleren. Ook kan hij of zij gesprekken over het geloof gebruiken om de relatie met het slachtoffer te intensiveren. Strategieën die gebruikt worden zijn onder meer suggereren dat God het in dit geval goedkeurt, anders benoemen van wat er gebeurt (liefde in plaats van geweld, enz). Afhankelijk van de rol en positie van de dader worden strategieën gekozen die het slachtoffer het meest machteloos maken.

Wanneer het seksueel geweld is onthuld kan de dader op verschillende manieren reageren. Die manieren zijn onder te verdelen in rechtvaardigingen en excuses. Bij een excuus wordt toegegeven dat de daad verkeerd is, maar wordt de verantwoordelijkheid ontkend. Bij een rechtvaardiging wordt de verantwoordelijkheid geaccepteerd, maar wordt ontkend dat de daad verkeerd was. In beide gevallen is het een poging de schuld van de dader te verzachten. Dat kan op verschillende manieren, waarvan de belangrijkste hieronder staan vermeld:

¹² A.Th. Hegger (1997) Gebruik van godsdienstige opvattingen door daders van seksueel misbruik. *Psyche en Geloof* 8, 65-74; J.G. Thomson, J.A. Marolla & D.G. Bromley (1998) Disclaimers and accounts in cases of catholic priests accused of pedophilia. In: A. Shupe (Ed.) *Wolves within the fold. Religious leadership and abuses of power*. New Brunswick: Rutgers; J.C. Borst (1995) *Gij zijt die man! Een onderzoek naar de pastorale zorg voor incestdaders*. Leiden: Groen.

<i>Rechtvaardigingen</i>	
(ik ben wel verantwoordelijk, maar het is niet zo erg)	
ontkennen van schade	'het was alleen een liefdevolle aanraking'
marginaliseren van slachtoffer	'ze vroeg er om'
tegenaanval	'wat ... doet is veel erger'
beroep op loyaliteiten ondermijnd	'vergeet niet wat ik voor de kerk beteken en hoe dat wordt door zo'n aanklacht'
tragisch verhaal	'ik heb het nooit anders geleerd'
zelfvervulling	'ik mag toch zijn wie ik ben'
snelle vergeving	'het spijt me dat dit de kerk schade doet'
<i>Excuses</i>	
(het is wel erg, maar ik ben niet verantwoordelijk)	
per ongeluk	'het gebeurde zonder dat ik het wilde'
ontoerekeningsvatbaar	'ik had teveel gedronken' / 'veel stress'
biologische driften	'soms wordt het een man gewoon te veel'
zondebokken	'ik ben het slachtoffer van de publiciteit' 'mijn vrouw vond het wel makkelijk'

Het is in de praktijk moeilijk om dergelijke reacties van daders goed op waarde te schatten. Door de belangen van omstanders (harmonie) kan het aantrekkelijk zijn om ze als een serieus argument te geloven. Des te belangrijker is het om voortdurend de verantwoordelijkheid en schuld van de meermachtige te benadrukken. Deze verantwoordelijkheid - eventueel in de vorm van boete en straf - is heilzaam omdat het de dader als volwassen en verantwoordelijk mens aanspreekt. Wat dat betreft kan een zorgvuldige tuchtprocedure helpen bij het afleggen van de schadelijke macht en het accepteren van de verantwoordelijkheid. Omdat er vaak beschadigingen en een laag zelfbeeld verborgen gaan achter het seksueel geweld is een balans van confrontatie en compassie nodig. In de beginfase zal de confrontatie waarschijnlijk voorrang krijgen en in de latere fase de compassie.

Een belangrijk aandachtspunt bij de zorg voor daders van seksueel geweld is dan ook de vraag wanneer zij weer binnen de gemeente kunnen functioneren. Dat

geldt uiteraard vooral ook bij predikanten die seksueel geweld hebben gepleegd. Enerzijds past het bij ons rechtsgevoel en bij het leven uit genade dat mensen een tweede kans krijgen. Anderzijds mag - zeker gezien het gevaar van herhaling - geen onnodig risico worden genomen. Bedacht moet worden dat elke grensoverschrijding een verandering van het leven van alle betrokkenen inhoudt. Dat geldt des te meer bij schadelijke grensoverschrijdingen zoals seksueel geweld. Het gaat er niet om dat je iemand iets kwalijk blijft nemen, maar wel dat je de geschiedenis niet vergeet (gedenken). In het leven van zowel het slachtoffer als de dader is zo ingegrepen dat de situatie van voor het seksueel geweld definitief voorbij is. Dat betekent dat bij elke nieuwe situatie (of bijvoorbeeld terugkeer in het ambt) rekening wordt gehouden met de voorgeschiedenis. In concrete gevallen dient uiteraard een afweging te worden gemaakt waarbij de ernst van het geweld, de risico's en de ervaringen van slachtoffers serieus worden genomen. Bij een juridische of kerkrechtelijke veroordeling zal terugkeer in het ambt waarschijnlijk slechts bij uitzondering en onder strikte voorwaarden (waaronder intensieve therapeutische daderbegeleiding) mogelijk zijn.

Op dit punt is het goed te waarschuwen voor de manieren waarop ook in de gemeente het leven van een veroordeelde dader onmogelijk wordt gemaakt. Dat geldt niet alleen wanneer het om een predikant gaat, maar daar wordt het wel het scherpst zichtbaar. Naast de ingrijpende gevolgen van een schorsing of afzetting (verlies van inkomen en vaak ook van woonruimte) is er vaak in de gemeente ook sprake van ongeremde woede en afwijzing. Het kan zo ver gaan dat alle medemenselijkheid verloren gaat en de betrokkene met zijn of haar gezin in een totaal isolement terecht komt. Ook zijn er situaties waar de afgezette predikant geen enkele informatie krijgt over hoe lang zijn salaris wordt uitbetaald, wanneer hij de pastorie moet verlaten enzovoorts.

Zo ontstaat de wrange situatie dat een gemeente in eerste instantie vaak loyaal blijft aan de dader ten koste van het slachtoffer, maar vervolgens de dader en andere betrokkenen des te harder laat vallen. Hoe begrijpelijk ook vanuit het oogpunt van de ernstige teleurstelling in de betrokkene (zeker als het gaat om een predikant), dit heeft niets te maken met recht doen. Zonder iets af te doen van de schuld of verantwoordelijkheid van de dader zal de gemeente - zeker na een veroordeling - hem of haar met recht en barmhartigheid moeten bijstaan. Dat betekent op zijn minst een eerlijke en zakelijke afwikkeling en het aanbieden van pastorale bijstand. Het kan ook betekenen dat hij of zij geholpen wordt (bijvoorbeeld elders) een nieuwe start te maken.

PASTORALE ZORG VOOR MENSEN MET EEN PEDOSEKSUELE GERICHTHEID

De pastorale zorg voor mensen met een pedoseksuele gerichtheid verdient aparte aandacht. Om te beginnen is al duidelijk gemaakt dat we hierbij alleen spreken

over hen die geen seksuele handelingen plegen met kinderen (doen zij dit wel, dan geldt voor hen wat over daders geschreven is).

Juist in een tijd waarin seksueel geweld breed de aandacht vraagt, bestaat het gevaar dat mensen die worstelen met een pedoseksuele gerichtheid zodanig gestigmatiseerd worden dat zij geen (pastorale) zorg durven vragen of ontvangen. Het probleem daarbij is dat zij ook niet bijgestaan worden in het kanaliseren en hanteren van hun gevoelens.¹³ Daardoor kan het risico dat zij tot seksueel misbruik komen toenemen.¹⁴ Ook kunnen zij zelf zozeer in geestelijke nood geraken dat het leven ondraaglijk wordt.

Voor de zorg aan mensen met een pedoseksuele gerichtheid is het van het grootste belang dat het heel helder is dat er grenzen zijn aan de intimiteit. De onderscheidingen die in eerdere hoofdstukken gemaakt zijn kunnen daarbij helpen. In de pastorale zorg dient oog te zijn voor de subtiele mechanismen van machtsverschil, relationeel overwicht, loyaliteit en de gemakkelijk te manipuleren behoefte van kinderen aan genegenheid en nabijheid. Er is veel deskundigheid voor nodig om de innerlijke processen bij mensen met een pedoseksuele gerichtheid te kunnen onderscheiden van de rationalisaties die daders van seksueel geweld hanteren.

Er zit een lastig dilemma in het gegeven dat zorg voor mensen met een pedoseksuele gerichtheid nooit ten koste mag gaan van de bescherming van kinderen. Bij het dreigende taboe op pedoseksualiteit zou het goed zijn als er in de gemeente meer bekendheid wordt gegeven aan de mogelijkheden voor anonieme pastorale zorg (bijvoorbeeld via het IKON-pastoraat).

HET PROCES IN EEN GEMEENTE

Naast de pastorale zorg voor de individuele betrokkenen is de kerkelijke gemeente als geheel op een of andere wijze in het spel. Tot nu toe hebben we vooral aandacht gegeven aan de positieve en negatieve rol die de kerk kan hebben bij het ontstaan, voortbestaan en verwerken van seksueel geweld. In dit laatste deel beschrijven we wat dat met de gemeente zelf doet (zoals gezegd kan dat ook worden toegepast op andere groepen en structuren, zoals familie, school en vereniging). We nemen als uitgangspunt de situatie dat de zaken hoog oplopen. Natuurlijk zijn er ook andere gevallen, bijvoorbeeld omdat alles aan de rand van het gezichtsveld van de gemeente gebeurt. Juist aan de hand van een meer aangescherpt voorbeeld kunnen we het proces in de gemeente het duidelijkst beschrijven. Dat levert ook handvatten op om problemen tijdig te onderkennen en te voorkomen dat een conflict uit de hand loopt.

¹³ H. Visser (1998 red.) De andere kant van de medaille. Over de vraag: is pedofilie misbruik van kinderen. Rotterdam: stichting KSA; zie ook: Howitt, D. (1995) Paedophiles and sexual offences against children. Chichester: Wiley.

¹⁴ C. Hutsebaut (1999) Kinderen houden niet van krokodillen. Antwerpen: EPO.

Het is goed om vanaf het begin te beseffen dat de gemeente als totaal te lijden heeft onder een trauma dat structureel gelijk is aan het trauma van het directe slachtoffer. Niet voor niets wordt de gemeente ‘Lichaam van Christus’ genoemd, en staat er: ‘als één lid lijdt, lijden alle leden mede’ (1 Corinthe 12:26). In dit ‘Lichaam’ zien we dezelfde patronen terug als bij het ‘lichaam’ van het slachtoffer. Het scherpst is dat in reacties als teleurstelling, woede, ontkenning, zwijgen, wantrouwen, loyaliteiten, manipulaties, enzovoorts. Ook een gemeente kent overlevingsmechanismen en heeft verwerking en begeleiding nodig. Het helpt om voorop te blijven stellen dat een gemeente getraumatiseerd reageert. Daardoor kunnen de chaotische en polariserende reacties enigszins gerelativeerd worden. Het onderlinge wantrouwen bijvoorbeeld hoeft niet ervaren te worden als een extra probleem in een toch al moeilijke situatie, maar kan worden begrepen als een op zich logische reactie op een absurde situatie. Zo kunnen we voorkomen dat de verwachtingen die mensen van zichzelf en elkaar hebben te hoog worden gesteld.

In het proces dat zich in een gemeente voordoet wanneer die geconfronteerd wordt met seksueel geweld, zijn verschillende fasen te onderscheiden. We beschrijven ze hier achtereenvolgens, waarbij we aanzetten geven voor zorgvuldige keuzes in de verschillende fasen. Het doel daarbij is dat de betrokkenen weer greep krijgen op een ingewikkeld proces. In veel gevallen voelen betrokkenen - kerkenraden, predikanten, begeleiders, gemeenteleden, direct betrokkenen - zich overgeleverd aan een proces dat ze niet kunnen beïnvloeden. Toch kunnen kerkenraden en andere verantwoordelijken op verschillende momenten het heft in handen nemen. Als ze dat zorgvuldig doen kan de schade voor de gemeente en de direct betrokkenen verminderd worden. Slechte leiding of het ontbreken van sturing maakt de schade alleen maar groter.

We kunnen in het proces vier fasen onderscheiden.¹⁵ Elke fase heeft een eigen thema en eigen taken voor de begeleiding. Zo kunnen we zicht krijgen op wat er in een bepaalde periode met een gemeente gebeurt, en anticiperen op wat er wellicht te wachten staat. De verantwoordelijkheid voor de begeleiding kan bij verschillende mensen liggen, afhankelijk van de situatie. In principe is de kerkenraad eindverantwoordelijk en heeft de predikant een belangrijke begeleidingstaak, tenzij hij of zij zelf direct betrokken is. De vier fasen zijn de volgende:

Fase	Thema	Begeleidingstaak
1	Stilte voor de storm	Onthulling afwegen
2	De hel breekt los	Duidelijkheid scheppen
3	Verscheurde relaties	Elkaar verstaan
4	Nooit meer hetzelfde	Rouw en wederopbouw

¹⁵ Graham, a.w.

Fase 1: Stille voor de storm

Op het eerste gezicht lijkt er in deze fase nog niets aan de hand. Het is dan ook de fase waar de meeste gemeenten zich in bevinden. Men weet niet of (eigenlijk: dat) er sprake is van seksueel geweld binnen de gemeente. Toch is deze fase om verschillende redenen van groot belang. Om te beginnen is juist in deze fase aandacht nodig voor het klimaat van de gemeente met het oog op preventie en voorlichting. Daarbij kan gedacht worden aan wat in het vorige hoofdstuk is geschreven over de positieve en mogelijk negatieve ervaringen die mensen kunnen opdoen aan taal en theologie in de gemeente. Ook kan er ruimte geschapen worden voor het gesprek over zaken als seksueel geweld. Dat kan door in prediking, catechese, kerkblad en voorbede de problematiek te noemen.

Dat brengt ons bij de tweede reden om aandacht te geven aan deze fase. We moeten er vanuit gaan dat er zich slachtoffers en / of daders van seksueel geweld in de gemeente bevinden, ook als dat niet bekend is. Door een kader te scheppen waarin dat bespreekbaar wordt, krijgen zij ruimte om het onzegbare onder woorden te brengen. Er wordt als het ware een canoniek verhaal aangeboden waarin mensen hun eigen ervaringen kunnen gaan plaatsen. Dat betekent dat ze zich erkend en begrepen kunnen voelen, ook als ze niet de behoefte of moed hebben hun eigen verhaal te vertellen. Het vermijden van het onderwerp betekent dat betrokkenen in een isolement blijven.

De derde reden om aandacht te geven aan deze fase is dat het seksueel geweld meestal minder geheim is dan op het eerste gezicht lijkt. Vaak is een aantal familieleden min of meer op de hoogte of vermoeden vrienden het een en ander. Veel predikanten en ouderlingen kennen in de gemeente een aantal slachtoffers en soms ook daders. Dat betekent dat het om een min of meer collectief geheim gaat.

In deze fase is de belangrijkste keuze of het seksueel geweld bekend wordt gemaakt aan een bredere kring. Voor predikanten en kerkenraden komt hier de vraag op of de gemeente als geheel moet worden ingelicht. Op die vraag kan geen absoluut antwoord worden gegeven. Er moet een afweging gemaakt worden tussen de voordelen en de nadelen van onthulling. Bij die afweging zijn een aantal zaken te overwegen.

De eerste vraag is of het relevant is dat de gemeente op de hoogte wordt gesteld. Dat hangt om te beginnen af van de positie van de betrokkenen in de gemeente en de complexiteit van de situatie. Het schema van betrokkenen en trajecten kan bij deze afweging gebruikt worden. Twee voorbeelden ter illustratie:

In een grote gemeente vertelt een nieuw ingekomen man van 55 aan de predikant dat hij als kind door een inmiddels overleden oom seksueel is misbruikt. Hij heeft daar al jaren therapie voor, functioneert goed, maar wil graag dat zijn predikant weet dat hij om die reden minder actief zal zijn in de gemeente.

De dochter van de voorzitter van de Commissie van Beheer verblijft in een psychiatrisch ziekenhuis. In de weekends is zij thuis bij haar ouders en gaat dan met hen mee naar de kerk. Verschillende gemeenteleden en de predikant weten dat zij door haar vader seksueel is misbruikt. Niemand durft hierover te spreken.

In het eerste voorbeeld is het door de positie van de betrokkenen voor de hand liggend dat de gemeente niet op de hoogte wordt gesteld. De dader is overleden (en had niets met deze gemeente te maken). Het slachtoffer vraagt slechts begrip voor een enigszins passieve betrokkenheid bij de gemeente. In het tweede voorbeeld zou de positie van betrokkenen eerder tot onthulling leiden. De dader heeft een centrale en gerespecteerde positie, het slachtoffer is in de marge terecht gekomen. Het seksueel geweld is deels bekend, en leidt vrij zeker bij de mensen die er van weten tot angst voor onthulling en ongemak over de situatie. We kunnen veronderstellen dat kerkelijke erkenning voor het slachtoffer heilzaam zal zijn. Anders gezegd: het zwijgen in de kerk houdt haar onmacht in stand.¹⁶

Toch is met deze afweging niet alles gezegd. We moeten vervolgens afwegen wat de kosten van onthulling zijn voor de verschillende betrokkenen en de gemeente, maar ook wat de kosten van het zwijgen zijn. In het tweede voorbeeld worden de kosten voor het zwijgen vooral betaald door het meisje (al hebben de omstanders die er weet van hebben hier ook last van). De kosten van onthulling zijn hoog voor de vader en de gemeente, maar ook voor het meisje. Wanneer het haar gevraagd wordt zal ze er vermoedelijk voor kiezen te blijven zwijgen, omdat ze de spanningen en conflicten die ze terecht voorziet niet aandurft. Met haar belang zal ernstig rekening gehouden moeten worden. Wanneer we daar overheen stappen schenden we opnieuw haar grenzen, haar autonomie, ook al denken we dat het voor haar bestwil is. Dat betekent niet altijd dat dan ook van onthulling moet worden afgezien. Wanneer voor onthulling wordt gekozen zal wel de veiligheid (ook emotioneel) van het meisje voortdurend aandacht moeten krijgen. Het mag niet gebeuren dat zij de relatief veilige plek die de gemeente misschien voor haar is kwijt raakt. In overleg met haar zijn er wellicht ook andere vormen te vinden om haar recht te doen en tegelijk het schimmige van de situatie weg te nemen. Zo kan er voor gekozen worden de groep die wel op de hoogte is bijeen te brengen. Ook kan er een informatie-avond over seksueel geweld worden gehouden. In deze periode van afweging zijn een aantal vragen te stellen: Waarom wil het meisje niet dat er over gesproken wordt? Waarom is haar vader nog steeds voorzitter van de Commissie van Beheer? Wat zou zij zelf willen dat de gemeente voor haar betekende?

Bij de afweging moet natuurlijk ook rekening gehouden worden met de ernst van het seksueel geweld en met de mate waarin dat zeker is. Bij een veroordeling door een rechter of een kerkelijke klachtencommissie zal de afweging wellicht anders

¹⁶ Fortune, a.w.

uitvallen dan wanneer er nog slechts een aanklacht ligt. Dat wil niet zeggen dat altijd gewacht moet worden op een officiële uitspraak. In sommige gevallen is de zaak al zozeer onderwerp van geruchten dat wachten en zwijgen ernstiger is. Wel moet in dat geval alleen verteld worden wat onomstreden is, bijvoorbeeld dat er een procedure loopt. Als er geen klacht is ingediend zal men slechts bij uitzondering tot onthulling overgaan. Onzorgvuldigheid kan in dezen ernstige schade veroorzaken. Zelfs kan het leiden tot een klacht wegens laster.

Een laatste afweging heeft te maken met het ambtsgeheim. De ambtsdrager die in een vertrouwelijk gesprek informatie krijgt over seksueel geweld komt vaak voor een dilemma te staan. Er moet dan een afweging gemaakt worden tussen het bewaren van de vertrouwelijkheid en het doorbreken van het zwijgen. Wanneer het gaat om actueel en voortgaand seksueel geweld, zal deze afweging primair dienen uit te vallen in de richting van een beëindigen van het geweld. Het aanspreken van de dader biedt meestal geen adequate oplossing. Een mogelijke weg in dit geval is het benaderen of consulteren van een Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) of een Bureau Vertrouwensartsen (BVA).

Bij voormalig seksueel geweld ligt de noodzaak om in te grijpen op een ander vlak. Bij deze afweging speelt naast het belang van de vertrouwelijkheid het risico als ambtsdrager of kerkenraad deel uit te maken van een systeem dat op zwijgen is gebaseerd. Zowel daders als slachtoffers kunnen de indruk wekken belang te hebben bij het zwijgen. Dit zwijgen is echter onderdeel van de traumatiserende doorwerking van het geweld. Ook moet bedacht worden dat doorbreken van het zwijgen om pastorale redenen ook gevolgen kan hebben in het juridische traject. Om deze afwegingen zorgvuldig te kunnen maken is het van het grootste belang advies in te winnen bij deskundigen. Dat kan eventueel anoniem.

Als er gekozen wordt voor onthulling is het van belang dat tijdig en zorgvuldig te doen. Zo wordt voorkomen dat de informatie via een geruchtencircuit de gemeente doorgaat met alle gevolgen van dien. Dat betekent dat er adequate informatie wordt gegeven, dat er goede begeleiding is voor wat er in de gemeente kan loskomen en dat er opvang beschikbaar is voor individuele gemeenteleden die door hun eigen betrokkenheid of levensgeschiedenis meer geraakt worden. Wanneer bekend is dat gemeenteleden gevoelig zijn op dit punt is het goed hen vooraf te informeren.

De kans is groot dat in eerste instantie op de onthulling wordt gereageerd met ongeloof en weerstand. Dat is op zich onderdeel van de reactie op een traumatische ervaring (namelijk het onthullen van een beschadiging van de veilige gemeente). Het is wel belangrijk dat die reactie niet leidt tot een in twijfel trekken van de feiten. Daarom is het nodig dat de onthulling gedaan wordt door mensen die binnen de gemeente gezag hebben. Afhankelijk van de situatie kan daar de eigen predikant of voorzitter van de kerkenraad bij horen. Als het om een meer ingrijpende zaak gaat is het vaak goed als een (gezaghebbende) buitenstaander - namens en samen met de kerkenraad - de zaken aan de gemeente bekend maakt.

Er zijn verschillende mogelijkheden voor de vorm van de onthulling. De keuze hangt onder meer af van de grootte en de gewoonten in de plaatselijke gemeente. Men kan gebruik maken van schriftelijke informatie en van een bijeenkomst van de gemeente (doordeweeks of aansluitend aan de zondagsdienst). Het belang van een bijeenkomst is vooral dat daar de emoties en reacties aan de orde kunnen komen. Die moeten dan ook niet worden ontweken, maar juist de ruimte krijgen om verwerkt te kunnen worden. Uiteraard is voor de begeleiding van dit soort processen deskundigheid nodig. Omdat iedereen binnen de gemeente ook op de een of andere wijze betrokken is, is het goed als een buitenstaander deze eerste reacties kan (helpen) begeleiden.

Een punt van overweging is hoe omgegaan wordt met de omgeving van de gemeente. Wanneer het noodzakelijk of onvermijdelijk is dat die omgeving van de zaak op de hoogte raakt, dan is het verstandig daarin actief beleid te voeren. In het bedrijfsleven is de ervaring opgedaan dat men problemen het beste onmiddellijk, ruimhartig en zakelijk kan melden. Het stilhouden van ernstige problemen heeft vaak achteraf grote nadelige gevolgen. Dat betekent dat men zich moet voorbereiden op contacten met de pers. In bepaalde situaties kan het zelfs raadzaam zijn zelf die contacten te zoeken. Het belang daarvan is dat men zo ook enigermate greep houdt op de communicatie. Ook als men zelf geen contact zoekt met de pers is het (bij ingrijpende zaken) zinnig tenminste een woordvoerder aan te wijzen en een persbericht voor te bereiden. Advies van deskundige voorlichters is daarbij onontbeerlijk.

In deze fase moet ook een inschatting gemaakt worden van de omvang en ernst van de situatie voor de gemeente. Wanneer verwacht kan worden dat het proces complex en heftig kan gaan verlopen - bijvoorbeeld omdat het zich meer in het centrum van de gemeente afspeelt - dan is het verstandig als de kerkenraad besluit een stuurgroep in het leven te roepen. Die bestaat tenminste uit enkele wijze en nuchtere gemeente- of kerkenraadsleden en uit een deskundige van buiten de gemeente. Het is wenselijk (of eigenlijk: noodzakelijk) dat er in deze stuurgroep zowel vrouwen als mannen plaatsnemen. De kerkenraad blijft eindverantwoordelijk, maar enige ruimte is wel nodig om te kunnen handelen. Het instellen van een stuurgroep geeft de kerkenraad gelegenheid om voldoende aandacht te schenken aan lopende pastorale en bestuurlijke zaken.

Fase 2: De hel breekt los

De naam die we aan deze fase geven lijkt wat zwaar aangezet. In een (groot?) aantal gevallen zal de chaos niet zo groot zijn als er in doorklinkt. Toch is het in de beleving van veel betrokkenen niet teveel gezegd. Het is ook de angst voor deze chaos die veel verantwoordelijken - zoals kerkenraden - ervan weerhoudt om tot onthulling over te gaan. De beschrijving van de gemeente van Willem en Mirjam toont zowel de terughoudendheid als de chaos en de blijvende gevolgen.

De chaos kan bestaan uit hectische en emotionele gemeente-avonden, ongelooft en onbegrip, verwijten enzovoorts. Zonder zorgvuldige begeleiding is deze fase

juist ook voor het directe slachtoffer zeer bedreigend. Veelvuldig wordt hij of zij verweten de rust verstoord te hebben. Bovendien is de kans reëel dat er in deze fase nog meer gevallen van seksueel geweld boven water komen. Soms betreft dat meer slachtoffers van dezelfde dader, in andere gevallen zijn er andere slachtoffers die met hun eigen ervaringen geconfronteerd worden en daarover beginnen te spreken in de gemeente.

Daarnaast komt het voor dat allerlei andere conflicten en spanningen mee gaan spelen in de chaos. Tegenstellingen die lang onderhuids bleven komen nu aan de oppervlakte. Dat kan geworteld zijn in sociale verschillen (rijk - arm, jong - oud) of in verschillen van geloofsbeleving.

Zeker in deze fase kunnen we de gemeente zien als een getraumatiseerd 'Lichaam'. Net als de direct betrokkenen maakt de gemeente een ingrijpende ervaring mee die als een aardbeving het landschap schokt en verandert. Op dezelfde manier als bij het directe slachtoffer wisselen ook bij de gemeente als totaal ontkenning en doorleving elkaar af.

Wie pastoraal verantwoordelijk wil handelen in een dergelijke situatie, moet niet proberen om de chaos te vermijden of voortijdig op te lossen. De neiging daartoe kan wel bestaan, maar het is weinig vruchtbaar. De chaotische situatie is in principe een volstrekt gezonde reactie op een ongerijmde gebeurtenis. De begeleiding is er in deze fase vooral op gericht dat de problemen niet escaleren en beperkt blijven tot wat onvermijdelijk is.

Het blijkt in de praktijk heilzaam te zijn wanneer de gemeente in deze fase informatie krijgt over seksueel geweld en over verwerkingsprocessen. Als zij zichzelf kan zien als een geschonden lichaam, dan relativiseert dat de chaos voor een deel. Daarbij moet niet het kwaad van seksueel geweld worden gerelativeerd, maar wel de onderlinge heftige reacties en verwijten die kunnen opkomen.

Naast deze informatie zal de begeleiding dan ook vooral gericht zijn op enerzijds de situatie en anderzijds de gevoelens die in de gemeente leven. Bij de situatie gaat het primair om het waarborgen van veiligheid van kwetsbare betrokkenen (feitelijk en emotioneel). Daar hoort bij dat de erkenning van het kwaad en onrecht niet ter discussie staat. Tegelijk moet er ruimte worden geschapen voor de emoties die in de gemeente opkomen. Dat kan door uitgebreide individuele pastorale zorg ter beschikking te stellen, maar omdat het tegelijk gaat om een collectieve beleving moet er ook op groepsniveau gewerkt worden. Daarvoor zijn vooral gemeente-bijeenkomsten en kerkdiensten geschikt.

In de erediensten kan de gezamenlijke ervaring van geschokt zijn worden opgenomen in het grotere verband van de liturgie. Daarbij is vooral ook te denken aan het Kyrie-gebed en de voorbede. De prediking kan - zeker in de eerste periode - niet om een zo schokkende gebeurtenis heen. Omdat de voorganger als enige spreekrecht heeft zijn er twee grote risico's. Aan de ene kant is er het gevaar dat de voorganger de tegenstellingen versterkt door een eenzijdige positiekeuze. Aan

de andere kant is er het gevaar de zaak te verdoezelen door de problemen glad te strijken. Juist in de chaos heeft een gemeente geestelijke leiding nodig om gezamenlijk gelovig een weg te vinden.

Voor het uitwisselen en delen van opgeroepen emoties en vragen zijn andere bijeenkomsten meer geschikt. Het is mogelijk daar een zekere thematisering aan te geven, maar dat zal vaak pas in een volgende fase lukken. Deze bijeenkomsten zijn dan ook vooral bedoeld om gehoor te geven aan wat mensen bezighoudt en voor hen een gelegenheid te creëren waar dat verwerkt kan worden.

In alle fasen - maar zeker hier - moet bedacht worden dat er sprake is van ongelijktijdigheid. Sommigen hebben al veel langer weet van de situatie of van de problematiek in het algemeen. Voor anderen is dit de eerste confrontatie met seksueel geweld. Bovendien reageren mensen verschillend en met een verschillend tempo. Bij groepsgewijze activiteiten moet met deze verschillen rekening worden gehouden.

De belangrijkste taak en rol van de begeleiders in deze fase is dat zij blijven staan. In beeldspraak: de begeleiders dienen rots in de branding te zijn. In een chaotische situatie is deze standvastigheid vooralsnog voldoende. Daarmee wordt de basis gelegd voor een eerste herstel van de rust. Die standvastigheid wordt gekenmerkt door helderheid, openheid en onwrikbaarheid. De begeleiders laten zich niet verleiden tot geheime gesprekken of andere manipulaties. Ze zorgen er juist voor dat het weer tot open communicatie komt.

Fase 3: Verscheurde relaties

Na de eerste chaos tekent zich vaak een meer gepolariseerde situatie af. Er ontstaan groepen met een verschillende visie, beleving en belangen. Vaak zal men dan ook verschillende termen gebruiken voor wat er gebeurd is. De een spreekt over seksueel misbruik of geweld, een ander over onzorgvuldige relaties, weer een ander over overspel of grensoverschrijdingen. Ook zullen er groepen zijn die menen dat het gaat om een valse aanklacht.

Deze verschillen hangen samen met de verschillende loyaliteit. Sommigen kiezen de kant van het slachtoffer, anderen die van de dader. Als de aanklacht nog niet beoordeeld is zullen deze perspectieven het scherpst tegenover elkaar staan. De redenen waarom iemand een bepaalde loyaliteit voorrang geeft zijn divers. Om te beginnen zijn er de bestaande relaties waardoor mensen eerder solidair zijn met een van de betrokkenen. De keuze tussen een vriend of familielid enerzijds en een relatief onbekende anderzijds valt meestal in het voordeel van de eerste uit.

Vervolgens zal de loyaliteit beïnvloed worden door eigen ervaringen of identificatie met de een of de ander. Mensen die zelf ooit slachtoffer van seksueel geweld zijn geworden zullen bijvoorbeeld eerder geneigd zijn de kant van het slachtoffer te kiezen. Een kanttekening is wel op zijn plaats. Het kan ook zijn dat iemand de eigen ervaringen met seksueel geweld niet onder ogen wil zien en daardoor positie kiest tegenover degene die in dezelfde positie verkeert. Zo kan

een slachtoffer dat de eigen ervaringen ontkent ook het onthulde seksueel geweld ontkennen of bagatelliseren. Net zo kan iemand die zelf seksueel geweld heeft gepleegd (of daartoe de neiging kent) een harde opstelling tegen de dader kiezen.

Tot nu toe is alleen de loyaliteit met hetzij slachtoffer hetzij dader genoemd. Er zal waarschijnlijk ook een groep zijn die alleen het belang van de gemeente op het oog heeft en zich opstelt tegenover zowel dader als slachtoffer. Deze groep wil graag neutraal blijven en de harmonie herstellen. Mensen en groepen die de rol op zich nemen van onpartijdige hulpverlener of beoordelaar hebben altijd zelf met deze drie perspectieven te maken en zullen zich ook van hun eigen loyaliteit bewust moeten zijn.

Zo ontstaan er drie fundamentele perspectieven: dader, slachtoffer en ‘neutrale’ omstander. Het perspectief dat iemand kiest bepaalt wat hij of zij ziet en niet ziet, welke begrippen hij of zij gebruikt, en wat hij of zij denkt dat nodig is om tot een oplossing van het probleem te komen. Bij elk perspectief horen ook bepaalde belangen. Zo heeft het slachtoffer (en de mensen die dit perspectief kiezen) belang bij veiligheid, erkenning en ruimte. De dader (en wie dit perspectief overneemt) heeft belang bij vrijspraak of verontschuldiging en rehabilitatie. De omstanders hebben belang bij rust en vrede.¹⁷

De polarisatie die ontstaat door de tegengestelde perspectieven leidt makkelijk tot hoog oplopende conflicten, onder meer omdat de keuzes met felle emoties gepaard gaan. De verschillende groepen ontwikkelen zich tot partijen die in een machtsstrijd verwickeld raken. Het schema waarmee in hoofdstuk 2 de machtsverhouding tussen dader en slachtoffer werd beschreven kan hier opnieuw goede diensten doen. We vullen het hier in voor het verhaal van Willem en Mirjam.

	Solidair met Willem	Solidair met Mirjam	‘Neutrale’ omstanders
Positie	Kerkenraadsleden Goede reputatie	commissieleden	Predikant heeft als enige spreekrecht
Middelen	Veel rijkere leden	Veel actieve leden	Grote meerderheid
Uitoefening	Manipulaties Nadruk op vergeving	Formele aanklacht Nadruk op recht	Bemiddeling Nadruk op vrede

Het betreft natuurlijk slechts een voorbeeld. Zo komt het uiteraard ook voor dat het slachtoffer (en met hem of haar solidaire gemeenteleden) manipuleren. Toch

¹⁷ R.R. Ganzevoort (1999) Tussen trauma en tolerantie. *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 53(2), 117-134.

zijn er enkele zaken op te merken die de aandacht verdienen. Zo blijkt geld ook in de kerk een belangrijk machtsmiddel op het moment dat een bepaalde groep geen vrijwillige bijdrage meer betaalt. Actieve inzet in de gemeente kan ook een machtsmiddel zijn. De meeste kerken zullen niet willen riskeren dat de meest actieve gemeenteleden vertrekken. Niet te onderschatten is de invloed van het spreekrecht van de voorganger. Hij of zij heeft de taak en de volmacht om in de erediensten de toon te zetten. Dat geeft belangrijke mogelijkheden voor de begeleiding van de gemeente, maar kan als machtsmiddel ook misbruikt worden. In elk geval helpt het om kritisch te kijken naar de machtsdynamiek die in de polarisatie aan de orde is.

Analyse van de situatie is natuurlijk niet voldoende. De volgende vraag is hoe in dit gepolariseerde conflict een weg kan worden gevonden. Het belangrijkste daarbij is dat mensen met verschillende perspectieven elkaar weer leren verstaan. Ze hoeven het niet direct met elkaar eens te worden, maar ze zullen wel een zelfde taal moeten gaan spreken. Daarvoor zijn een paar voorwaarden.

De eerste is dat er van alle betrokkenen enige zorgvuldigheid en terughoudendheid wordt gevraagd. Let wel: de ruimte voor de emoties in de vorige fase wordt hier niet weggenomen, maar wel wordt gevraagd bij het uiten of uitleven van die emoties geen onnodige extra schade te berokkenen. 'Raakt u in toorn, zondig dan niet.'

De tweede voorwaarde is dat er gezocht wordt naar een gezamenlijk probleembesef. Zolang de betrokkenen het conflict als een dilemma zien is er geen oplossing.¹⁸ Op het moment dat er een begin van een gedeelde beleving is, kan er iets opgebouwd gaan worden. Dat begin kan deels liggen in de verscheurende ervaring die de gemeente opdoet. Het ligt ook al besloten in het geloofsverlangen dat bij elk van de perspectieven meeklinkt. Op het eerste gezicht staan de verlangens naar vergeving, recht en vrede in deze situatie haaks op elkaar. Uit het evangelie is echter duidelijk dat ze onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Er bestaat uiteindelijk geen vergeving zonder recht, geen vrede zonder vergeving, geen recht zonder vrede.

Het is dan ook mogelijk om in al deze verlangens een dieper verlangen te zien naar het Koninkrijk van God waarin de geschonden relaties gezuiverd en de wonden geheeld kunnen worden. Dat verlangen krijgt in de verschillende perspectieven steeds een andere vorm, maar het diepste verlangen kan tot bron van elkaar verstaan worden.

Dit moet niet misverstaan worden als onpartijdige bemiddeling. Van meet af aan moet het beleid er op gericht zijn dat de meest kwetsbaren en meest beschadigden een schuilplaats vinden. Het is dan ook geen kwestie van geven en nemen. Het

¹⁸ J. Hendriks (1999) Conflicten! Kan het ook een beetje anders? Ouderlingenblad 76 (882) 8-12 en andere bijdragen in dit themanummer; F. Martin (1995) Oorlog in de kerkbanken. Overlevingsgids bij conflicten in de geloofsgemeenschap. Heerenveen: Barnabas.

gaat er ook niet om dat gemeente of kerkenraad tot een bepaald vonnis komen. Het zou zelfs een principe moeten zijn dat de kerkenraad niet zelf de klachten beoordeelt, maar dat in handen laat van organen die daartoe de positie en mogelijkheden hebben. In het juridische traject is dat de rechtspraak; in het kerkrechtelijke traject een klachtencommissie (Gereformeerd, Luthers en andere kerken) of een Commissie voor het Opzicht (Hervormd). Omdat deze organen niet direct bij de plaatselijke situatie betrokken zijn kunnen ze ook objectiever oordelen over de klacht.

Als de beoordeling van de klacht (het juridische of kerkrechtelijke traject) bij anderen ligt, kunnen de begeleiders zich concentreren op de ethische stellingname en de communicatie tussen de ontstane groepen. Daarbij zijn allerlei werkvormen te gebruiken. Het is wenselijk daar enige structuur in aan te brengen. Dat kan bijvoorbeeld door - na de fase van de chaos - een aantal erediensten en gemeenteavonden aan verschillende thema's te besteden. Te denken valt aan schuld, vergeving en verzoening, recht en onrecht, macht en onmacht, seksualiteit, enzovoorts.

Wanneer de tijd rijp is en het past in de situatie, kan ook gedacht worden aan een rituele vormgeving. Het gaat dan om een soort verbondssluiting waar de gebrokenheid wordt gedeeld en het (zij het gedeeltelijke) herstel gevierd. Wanneer dader en slachtoffer daartoe bereid zijn kunnen zij ook een aandeel in deze verbondssluiting krijgen. Voor de dader zal dat gebaseerd moeten zijn op een oprechte schuldbelijdenis tegenover het slachtoffer en de gemeente. Bij de verbondssluiting kan een gezamenlijke verklaring de rol van verbondstekst krijgen. Die zou in het geval van de gemeente van Willem X en Mirjam Y bijvoorbeeld zo kunnen luiden:

Wij zijn als gemeente geschokt door de zonde van seksueel geweld die in ons midden gepleegd is. Wij beseffen dat daarmee Mirjam ernstig onrecht is aangedaan, zij en anderen zijn gekwetst en beschadigd, Gods naam is ontheiligd en het Lichaam van Christus is geschonden.

Wij erkennen de werkelijkheid van dit kwaad en het oordeel dat daarover door de daartoe bevoegde instanties is uitgesproken. Dit oordeel zullen wij niet in twijfel trekken.

Wij belijden onze tekortkoming waar wij dit kwaad niet hebben kunnen voorkomen en waar we door onze reacties anderen hebben beschadigd. Wij vragen daarvoor vergeving aan God en aan elkaar.

Wij geven elkaar de ruimte die nodig is om tot verdere verwerking en herstel te komen. Wij betwisten elkaar niet de ruimte om contacten te onderhouden met Willem X of Mirjam Y.

Wij streven naar een verder herstel en wederopbouw van de gemeente en zullen doen wat in ons vermogen ligt om de gemeente een huis van recht en vrede te

laten zijn.

Wij wijden ons opnieuw toe aan God en zijn gemeente en bidden om zijn leiding.

De verbondssluiting kan een plaats krijgen in een (of meer) liturgische viering(en), waarbij de viering van het avondmaal zeer passend kan zijn. Aandacht kan dan gegeven worden aan het teken van de gebrokenheid, aan vergeving van de schulden na belijdenis en berouw, aan de verbondenheid met elkaar, aan het verlangen naar de komst van het Koninkrijk. Uiteraard kan dit alles pas plaats vinden wanneer er voldoende basis voor is gegroeid. Wie te vroeg naar een dergelijk ritueel grijpt loopt het gevaar zaken dicht te smeren en mensen opnieuw te beschadigen. Op het juiste moment kan het ritueel de overgang markeren naar de volgende fase.

Fase 4: Nooit meer hetzelfde

Het herstel van de onderlinge communicatie en de gezamenlijke toewijding aan de wederopbouw zijn een belangrijke afronding van de derde fase. Daarmee is echter het proces niet voorbij. In zeker zin begint het nu pas. De eerste drie fasen staan vooral in het teken van puinruimen. In deze vierde fase gaat het om de vraag naar de toekomst. Hoe kan de gemeente weer opgebouwd worden nu ze zo'n geschiedenis mee draagt? Welke plaats is daarin mogelijk voor de direct betrokkenen? Hoe kunnen we voorkomen dat zich binnen de gemeente weer seksueel geweld voordoet? Deze vragen overstijgen het praktische niveau. Het gaat hier ook om fundamentele geloofsvragen die te maken hebben met woorden als hoop, liefde, vertrouwen, verantwoordelijkheid, genade en recht. Van daar uit krijgt de concrete praktijk gestalte.

Het proces van wederopbouw in een gemeente die geschonden is door seksueel geweld is een langdurige en complexe zaak. Toch is het een teken van hoop als blijkt dat (vaak veel) leden zich willen inzetten om de gemeente weer op te bouwen. Het risico bestaat dat men dit wil om zo snel mogelijk de oude vrede terug te brengen. In de begeleiding van de gemeente moet daarom steeds duidelijk zijn dat een weg terug niet mogelijk is. Het gaat om een weg naar de toekomst toe. Die weg van hoop is altijd ook een weg van gedenken of herinneren. Dat betekent dat de gemeente nooit meer dezelfde zal zijn. Het betekent niet dat het seksueel geweld centraal zal blijven staan.

Om de weg naar de toekomst toe zichtbaar te maken is het mogelijk enige inhoudelijke structuur aan te brengen in bijvoorbeeld erediensten of gemeente-avonden. Zo kan systematischer verkend worden wat het betekent om gemeente te zijn tegen de achtergrond van kwaad, onrecht en lijden. Geloofszaken als genade, verzoening, en dergelijke kunnen een extra betekenis krijgen en worden verbonden met de weerbarstige praktijk. Daarbij staat niet de gebeurtenis van het seksueel geweld op de voorgrond, maar de betrokkenheid van de gemeente. Waarschijnlijk zal bij dit soort gelegenheden blijken dat een aantal gemeenteleden

meer behoefte heeft aan aandacht voor het seksueel geweld dan anderen. Een flexibel aanbod kan daarop inspelen, maar dan is het wel van belang de gemeente als geheel te blijven aanspreken of informeren, bijvoorbeeld via het kerkblad of in de voorbeden.

Bij het proces van wederopbouw hebben we te maken met een aantal ‘evenwichtsbalken’. Dat zijn spanningen die niet moeten worden opgelost door een eenzijdige keuze. De uitdaging is juist om beide kanten voluit serieus te nemen.¹⁹

Evenwichtsbalken bij de wederopbouw: aandacht voor

pijn van de gemeente	kracht van de gemeente
individuele behoeften en beleving	gemeenschappelijke behoeften en beleving
vrede, vergeving en verzoening	verzet en recht
heden	hoop en herinnering

Het evenwicht op deze balken zorgt voor de ruimte waarin genezing en groei mogelijk worden. Steeds zijn beide polen nodig. Te weinig aandacht voor de pijn leidt tot oppervlakkige oplossingen; te weinig aandacht voor de kracht maakt de gemeente machteloos en passief. Net zo mogen individu en gemeenschap, vrede en verzet, heden en verleden / toekomst niet tegen elkaar worden uitgespeeld. In de praktijk zal telkens gezocht moeten worden naar een balans. Daarbij moeten we blijven bedenken dat gemeenteleden ongelijktijdig reageren en zaken verwerken. Juist daarom is het goed dat er ruimte is voor wie in een bepaalde fase behoefte heeft aan meer verzet én voor wie - op hetzelfde moment - juist meer behoefte heeft aan vrede.

Een belangrijk aspect bij deze ruimte voor ongelijktijdige behoeften is het zoeken van verbondenheid. Juist de onderlinge relaties zijn immers geschonden en met wantrouwen en teleurstelling geladen. Er zal dan ook bij de wederopbouw doelbewust naar gelegenheden gezocht worden om relaties te herstellen of opnieuw op te bouwen. Soms verdient het aanbeveling daarvoor juist ontspannen activiteiten te organiseren, maar dat kan pas als de ergste spanningen voorbij zijn.

Een belangrijk onderdeel van deze fase is ook de aandacht voor preventie en voor een heilzaam klimaat in de gemeente. Op deze manier kan uit de schade van het verleden op een positieve manier lering worden getrokken. Preventie en begeleiding zijn overigens niet in de tijd te beperken tot deze fase. Dat geldt zeker in een gemeente, waar tegelijkertijd sprake is van slachtoffers die hun verhaal

¹⁹ Graham, a.w.

onthuld hebben, slachtoffers die nog zwijgen, mensen die in die periode nog steeds seksueel geweld te verduren hebben, en potentiële slachtoffers.

Een eerste vereiste voor preventie en een heilzaam klimaat is het versterken van veiligheid en openheid. Dat betekent dat op heldere wijze aandacht wordt gegeven aan seksueel geweld in alle facetten van het kerkelijk leven (kerkblad, prediking, catechese, enzovoorts). Wezenlijke onderdelen hiervan zijn het benoemen van seksueel geweld naast een positieve aandacht voor seksualiteit. Zo kan een weg gevonden worden tussen een te vergaande tolerantie voor seksuele handelingen en een impliciete afwijzing van seksualiteit. Met name in de catechese en het jeugdwerk is het belangrijk te onderscheiden tussen seksualiteit en geweld. Ook zullen we de mechanismen die seksueel geweld bevorderen of toedekken zichtbaar te maken. Deze openheid heeft verschillende functies. In de eerste plaats maakt het onomwonden duidelijk dat de kerk niet in dienst wil staan van daders van seksueel geweld. In de tweede plaats helpt het slachtoffers om hun eigen ervaringen preciezer te benoemen als seksueel geweld. In de derde plaats wordt er een klimaat mee geschapen waarin ervaringen van seksueel geweld bespreekbaar worden.

Bij het versterken van veiligheid hoort ook zorgvuldigheid ten aanzien van de gebruikte geloofstaal. In het vorige hoofdstuk is ingegaan op de positieve en negatieve gevolgen die bepaalde termen kunnen hebben voor slachtoffers. Zorgvuldigheid in het gebruik van deze woorden is belangrijk voor preventie en voor het klimaat. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat bepaalde geloofswaarden niet meer gebruikt kunnen worden. Het betekent vaak wel dat ze voorzichtiger en genuanceerder moeten worden gebruikt.

Naast dit alles is het goed om te proberen de risico's van seksueel geweld binnen de gemeente te verkleinen (zie kader hieronder). Dat kan deels gebeuren door te zorgen voor goede procedures en heldere informatie. De risico's kunnen ook worden verkleind door mensen weerbaar te maken. Daardoor neemt hun kans tot slachtoffer gemaakt te worden af. Als het al gebeurt kunnen zij eerder stappen ondernemen om het geweld te stoppen of hulp te zoeken.

Dit versterken van de weerbaarheid kan gebeuren door structureel (impliciet en expliciet) bij te dragen aan individuele autonomie, het recht nee te zeggen, en het recht kritiek te hebben of bij derden te klagen. Ouders, kerkenraden en anderen in machtsposities moeten gestimuleerd worden om kinderen respectievelijk gemeenteleden op te voeden tot mondigheid. Dat begint vaak met kleine zaken. Ouders kunnen hun kinderen leren de eigen grenzen te bewaken door bij stoeien of spelen het 'nee' van een kind te respecteren. Predikanten en catecheten kunnen kritische vragen en verzet positief waarderen als een teken van zelfstandigheid.

Mogelijke onderdelen van een preventie-beleid²⁰

Procedureel

Regelmatige gesprekken over het functioneren van vrijwilligers en ambtsdragers
Structurele aandacht voor seksueel geweld in opleiding en toerusting
Vaste afspraken over te volgen supervisie en intervisie (vooral predikanten)
Structurele waarborgen ter voorkoming van te intieme contacten in het pastoraat
Aanwijzen van vertrouwenspersonen
Regionale commissies voor het uitwerken van het beleid
Toerusten van mensen die gemeenten in deze zaken kunnen begeleiden

Inhoudelijk

Bekendheid geven aan meldpunten seksueel misbruik
Informatie verschaffen over seksueel geweld en de bijbehorende mechanismen
bijvoorbeeld met een folder zoals in de bijlagen is opgenomen
Bezinning op eigen spiritualiteit in relatie tot onrecht, macht en seksualiteit
Zorg voor overzicht aanbod van opvang en nazorg in de eigen regio

DROMEN VAN DE TOEKOMST

Met het verwerken van het samen ervaren trauma, de wederopbouw van de gemeente en het werken aan een preventiebeleid is al heel veel gedaan. Er zijn krachten in de gemeente gemobiliseerd waarvan misschien niet eens bekend was dat ze er waren. Vaak ontdekt men intenser dan ooit de sterke en zwakke kanten van de gemeente. De diepe crisis waar de gemeente doorheen is gegaan nodigt dan ook uit om verder te groeien in de richting van heelheid, vrede, recht en liefde. Het is de moeite waard om dat tot een speciaal aandachtsveld in de gemeente te maken. Als daarbij bedacht wordt dat de gemeenteleden mondige mensen zijn die allen gelijkelijk delen in de Geest van God, is het een idee om ook het beleid van verdere opbouw en groei tot een zaak van de gemeente te maken. In plaats van een kerkenraad of commissie die de plannen maakt en aan de gemeente voorhoudt, kan de gemeente als geheel worden uitgenodigd, uitgedaagd om dromen, idealen, visioenen te delen en dat tot basis van het opbouwbeleid te maken. Zo mag het geschonden lichaam geheeld worden en kracht ontvangen:

Dan groeien wij, ons aan de waarheid houdend, in liefde in elk opzicht naar Hem toe die het hoofd is, Christus. En aan Hem ontleent het gehele lichaam als een welsluitend geheel en bijeengehouden door dienst van al zijn geledingen naar de

²⁰ R. Op den Brouw (1996) Bij ons gebeurt het niet. Op zoek naar een mogelijke aanpak van preventie tegen seksueel misbruik in het pastoraat in de gemeente. Scriptie Kerkelijke Opleiding Nederlandse Hervormde Kerk, Utrecht.

kracht die elk lid op zijn wijze oefent, deze groei van het lichaam, om zichzelf op te bouwen in de liefde. (Efeze 4:15-16)

Bijlage 1: Tekst van het synodebesluit

BESLUITENLIJST van de gezamenlijke vergadering van de (generale) synoden en de kleine synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden gehouden van 28 - 30 januari 1999 te Lunteren.

'SCHUILPLAATS IN DE WILDERNIS?', NOTA OVER KERKELIJK BELEID ROND SEKSUEEL MISBRUIK

De gezamenlijke vergadering van synoden heeft kennis genomen van:

1. de nota 'Schuilplaats in de Wildernis?' (over kerkelijk beleid rond seksueel misbruik) van de Generale Raad voor Kerkopbouw, Theologie en Opleiding, waarin opgenomen het rapport 'Godsdienst en Incest' van de projectgroep Godsdienst en Incest;
2. de aanbiedingsbrief van het dagelijks bestuur van het Interim-samenwerkingsverband SoW, d.d. 4 januari 1999 en
3. het verslag van de Commissie van Rapport, d.d. januari 1999.

I Algemeen deel

De gezamenlijke vergadering van synoden overweegt:

1. de nota 'Schuilplaats in de Wildernis?' biedt inzicht in de omvang van en de vele vormen waarin seksueel misbruik zich voordoet, de rol van kerk en geloof daarin, m.n. ook de wijze waarop daders hun handelen daarmee legitimeren en de gevolgen daarvan voor het geloven van de slachtoffers;
2. de projectgroep Godsdienst en Incest heeft in haar rapport 'Godsdienst en Incest' en in haar andere werkzaamheden belangrijke stimulansen gegeven om de bekendheid van de problematiek van seksuele kindermishandeling in het gezin, familieverband of andere samenlevingsvormen en de relatie die kan bestaan tussen christelijk geloof/traditie en incest in kerkelijke kring te vergroten en waardevolle bouwstenen aangedragen voor verder kerkelijk beleid ter zake.
3. de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland sprak op 22 januari 1998 uit 'dat er geen enkele twijfel over het ontoelaatbaar zijn van seksueel handelen van volwassenen jegens kinderen mag zijn' en voegde daaraan toe: 'pedofiele relaties zijn per definitie ongelijkwaardig en ieder seksueel handelen van volwassenen jegens kinderen is dan ook ontoelaatbaar';
4. de kerk heeft als het gaat om seksueel misbruik van kinderen en volwassenen (al dan niet in pastorale relaties) dikwijls niet duidelijk en alert genoeg gehandeld;
5. daar waar in kerkelijke kring sprake is van seksueel misbruik zijn het geloof en de geloofsbeleving in het geding, evenals de kerk zelf.
6. de kerk is gehouden recht te doen aan de slachtoffers en dient ervoor zorg te dragen dat kerk en ambt betrouwbaar zijn en blijven;

7. de schade van seksueel misbruik aan de geloofsbeleving van de slachtoffers is vaak ernstig, m.n. ook in die gevallen waarin sprake is van misbruik van de bijbel; de kerk dient zich in haar leven en werken, ook in haar omgang met seksueel misbruik, te laten leiden door de bijbelse motieven van gerechtigheid en bevrijding uit onderdrukkende structuren;
8. de wijze waarop de SoW-kerken omgaan met de problematiek rond seksueel misbruik, is verschillend; dat geldt m.n. voor de juridische trajecten en in mindere mate voor de pastorale zorg en opvang van de direct betrokkenen, de begeleiding van gemeenten en de voorlichting en scholing;
9. de veelheid van initiatieven met betrekking tot voorzieningen en adressen op het gebied van (pastorale) hulp en begeleiding, regelgeving en informatie en scholing maakt het kerkelijk handelen als totaal te weinig doorzichtig, zeker voor personen en gemeenten die daarvan gebruik willen maken;
10. personen en gemeenten die behoren tot de SoW-kerken, zijn erbij gebaat dat de wijze van benadering en behandeling van seksueel misbruik, zoveel mogelijk gelijk is;
11. het werk op het terrein van het onderkennen en tegengaan van seksueel misbruik dat binnen de afzonderlijke kerken en in interkerkelijk verband, veelal door pioniers, is verzet, is uiteenlopend van aard en behoeft coördinatie. Dit werk van de pioniers verdient waardering.

De gezamenlijke vergadering van synoden constateert:

1. lichamelijke en seksualiteit zijn met de schepping gegeven en mogen als een gave van God gezien worden. Bij velen, ook in kerkelijke kring, bestaat er nog steeds schroom om op een open en positieve wijze te spreken over de betekenis van lichamelijke en seksualiteit als gave van God. Ons wordt in de Schriften opgedragen om daarmee zo om te gaan dat zij de naaste niet beschadigen;
2. het seksueel misbruik in de samenleving en in de kerk als onderdeel van de samenleving is omvangrijk en leidt veelal tot blijvende beschadiging van de slachtoffers, niet alleen psychisch maar ook op het vlak van geloof en geloofsbeleving. Daarom moet de kerk alert blijven op machtsmisbruik en mag er niet gezwegen worden;
3. seksueel misbruik is een buitengewoon kwalijke vorm van machtsmisbruik die de lichamelijke en geestelijke integriteit van de medemens – geschapen naar Gods beeld – aantast.

Er mag geen enkele twijfel over bestaan dat seksueel handelen van volwassenen jegens kinderen ontoelaatbaar is. Om die reden zijn pedoseksuele relaties – die per definitie ongelijkwaardig zijn – onacceptabel. Evenzeer mag er geen enkele twijfel bestaan over de onaanvaardbaarheid van seksualisering van pastorale relaties.

De gezamenlijke vergadering van synoden spreekt uit:

1. seksueel misbruik is zonde: kwaad in Gods ogen en onrecht tegenover de medemens;
2. de kerk dient onomwonden te kiezen voor de slachtoffers van seksueel misbruik.

De gezamenlijke vergadering van synoden besluit:

1. de plaatselijke gemeenten/kerken en haar leden op te roepen zich in te zetten voor de bestrijding van seksueel misbruik van kinderen en volwassenen;

2. het dagelijks bestuur van het Interim-samenwerkingsverband SoW op te dragen beleid te (doen) ontwikkelen en te (doen) uitvoeren ten aanzien van:
 - * pastorale zorg, opvang en begeleiding van slachtoffers en daders en hun eventuele partners en gezinsleden (zie onder II),
 - * voorlichting en scholing op het terrein van het onderkennen en tegengaan seksueel misbruik (zie onder III) en
 - * zo nodig aanpassing van de regelgeving en zo mogelijk de toeleiding naar kerkeigen juridische procedures (zie onder IV),
 een en ander conform de aanbevelingen en aandachtspunten in hoofdstuk V van de nota 'Schuilplaats in de wildernis?' (hieronder samengevat in de onderdelen II, III en IV);
3. het dagelijks bestuur van het Interim-samenwerkingsverband SoW op te dragen vorm en inhoud te (doen) geven aan de coördinatie van het beleid op de drie in besluit 2 genoemde deelreinen door de instelling van een coördinatiepunt dat voor interkerkelijke samenwerking openstaat.
4. het dagelijks bestuur van het Interim-samenwerkingsverband SoW dient – gezien de centrale betekenis van de eredienst in en voor de gemeente — nader te onderzoeken op welke wijze zowel aan de positieve beleving van seksualiteit als aan de problematiek van seksueel misbruik op een gepaste wijze aandacht geschonken kan worden, bijvoorbeeld in de voorbeden, maar ook in de uitleg bij bepaalde bijbelgedeelten in het leesrooster. Het dagelijks bestuur dient voorts de bewustmaking te bevorderen met betrekking tot het taalgebruik in de eredienst en onder de aandacht van de gemeenten te brengen dat het van belang is in het kader van doop, doopcatechese en geloofsopvoeding de integriteit van lichaam en geest ter sprake te brengen.

II Pastorale zorg, opvang en begeleiding

De gezamenlijke vergadering van synoden overweegt:

1. voor mensen van protestantse huize die een klacht willen melden zijn er tenminste zeven meldpunten. Dit aantal adressen om klachten te melden is zodanig groot dat slachtoffers in die veelheid niet gemakkelijk de weg weten te vinden;
2. in de regio's zijn diverse (interkerkelijke) groepen (al dan niet in de vorm van een stichting) ontstaan die slachtoffers van seksueel misbruik – in vele gevallen incest-slachtoffers — zorg en begeleiding bieden en een landelijk aanspreekpunt vinden in het Landelijk Werkverband Godsdienst en Incest.
 De Stichting SMPR heeft een netwerk van vertrouwenspersonen opgebouwd dat pastorale zorg biedt aan slachtoffers van misbruik in pastorale relaties en klachten begeleidt en een netwerk van vertrouwenspersonen dat beschikbaar is voor daders;
 De vraag is gerezen of de stichtingsvorm de meest adequate organisatorische vormgeving voor het werk van de Stichting SMPR is;
3. op het terrein van zorg en opvang ontbreekt een specifieke voorziening m.b.t. daders van pedofilie;
4. de slachtoffers van seksueel misbruik ontbreekt het nogal eens aan voldoende financiële middelen (t.b.v. therapie of externe opvang) om de situatie het hoofd te bieden;
5. indien er sprake is van seksueel misbruik in een pastorale relatie binnen een gemeente dan is de onzekerheid over de weg die gegaan kan worden meestal groot en kan het

gemeenteleven geen goede voortgang vinden doordat het onderling vertrouwen geschonden is. Gemeenten ontbreekt het aan voldoende deskundigheid om in geval van seksueel misbruik adequaat te handelen. Gemeenten die te maken hebben met seksueel misbruik, vragen veelal om begeleiding om tot herstel van onderling vertrouwen te komen.

De gezamenlijke vergadering van synoden besluit:

1. het dagelijks bestuur van het Interimsamenwerkingsverband SoW op te dragen om bij het te ontwikkelen en uit te voeren beleid ten aanzien van pastorale zorg, opvang en begeleiding van slachtoffers en daders en hun eventuele partners en gezinsleden (zie besluit I.2) onder meer aandacht te besteden aan de volgende punten:
 - a. te streven naar een concentratie van meldpunten in overleg met de betrokken meldpuntinstanties. Hieraan zal te zijner tijd brede bekendheid moeten worden gegeven;
 - b. nagegaan dient te worden op welke wijze het werk op het terrein van zorg en opvang versterkt en ondersteund kan worden door onder andere additionele voorzieningen;
 - c. in overleg te treden met het bestuur van de Stichting SMPR teneinde te overleggen over de mogelijkheid c.q. wenselijkheid van een andere organisatorische vormgeving van het zinvolle en noodzakelijke werk van de Stichting;
 - d. in samenspraak met de kerkvisitatoren, na te gaan of het mogelijk is een landelijk netwerk van deskundigen in het leven te roepen dat, in verbinding met de regionale kerkvisiteatie, langdurige begeleiding kan bieden aan gemeenten die met seksueel misbruik in hun midden te maken hebben;
 - e. zorg te dragen voor richtlijnen voor gemeenten, mogelijk in de vorm van een protocol, waarin wordt aangegeven hoe gehandeld kan worden als seksueel misbruik zich daar voordoet;
2. waardering uit te spreken voor de initiatieven ten aanzien van zorg en opvang die zijn genomen (meldpunten) en het vele werk dat door de betrokkenen wordt verzet;

III Voorlichting en scholing

De gezamenlijke vergadering van synoden overweegt:

1. onwetendheid omtrent seksueel misbruik en neiging tot afweer daaromtrent in kerkelijke kring staan tijdige signalering en adequaat handelen in de weg. Beide hebben tot gevolg dat slachtoffers zich niet veilig weten in kerk en gemeente en er geen gehoor vinden voor hun nood. Het is noodzakelijk dat binnen de SoW-kerken meer expertise wordt opgebouwd t.a.v. de vele vormen waarin seksueel misbruik zich voordoet;
2. de aandacht voor seksueel misbruik in de opleidingen en in de nascholing van degenen die beroepsmatig in de kerk werkzaam (zullen) zijn, is de laatste tijd toegenomen maar nog niet overal systematisch aanwezig. In hun opleiding, nascholing en deskundigheidsbevordering dienen zij intensief kennis te nemen van de gedragscodes die in de kerk voor hen gelden en van de mogelijkheden die er zijn als het gaat om signalering van en handelen in situaties van seksueel misbruik;
3. de bevrijdende werking die uitgaat van theologische noties als schuld, vergeving en verzoening is voor slachtoffers van seksueel misbruik dikwijls moeilijk te verstaan.

De wijze waarop in de kerk wordt gesproken over centrale geloofsbegrippen als schuld, vergeving en verzoening, luistert extra nauw voor mensen die met seksueel misbruik te maken hebben of hebben gehad;

4. bij de scholing van vrijwilligers en beroepskrachten, werkzaam in de pastorale zorg en opvang alsmede bij de begeleiding van gemeenten, is tot nu toe betrekkelijk weinig ondersteuning van kerkelijke zijde geboden. Daarom dient in adequate scholing en deskundigheidsbevordering voorzien te zijn;
5. voor het functioneren van de gemeenten, in het bijzonder voor (de begeleiding van) die gemeenten die met seksueel misbruik te maken hebben, is het van belang inzicht te krijgen in de processen die zich afspelen in gemeenten die worstelen met deze problematiek;

De gezamenlijke vergadering van synoden besluit:

het dagelijks bestuur van het Interimsamenwerkingsverband SoW op te dragen om bij het te ontwikkelen en uit te voeren beleid ten aanzien van voorlichting en scholing op het terrein van seksueel misbruik (zie besluit I.2) onder meer aandacht te besteden aan de volgende punten:

- a. expertise op te bouwen t.a.v. voorlichting en educatie gericht op de gemeente, in samenwerking met de regio;
- b. binnen het programma voor deskundigheidsbevordering van beleidsmedewerk(st)ers op regionaal niveau met regelmaat aandacht te geven aan het thema seksueel misbruik;
- c. in de universitaire en HBO-opleidingen te bevorderen dat blijvend aandacht wordt besteed aan het thema seksueel misbruik;
- d. medewerking te verlenen aan de deskundigheidsbevordering van vrijwilligers/be-roepskrachten die werkzaam zijn in de opvang en zorg en te voorzien in scholing en nascholing van diegenen die bereid zijn langdurige begeleiding aan gemeenten te bieden die met seksueel misbruik te maken hebben;
- e. nader onderzoek te doen naar de werking van centrale geloofsbegrippen (schuld, vergeving, verzoening) en naar de processen die zich afspelen in gemeenten die met seksueel misbruik te maken hebben.

IV Regelgeving

De gezamenlijke vergadering van synoden overweegt:

1. de kerkordelijke regelgeving inzake het opzicht van de drie bij het SoW-proces betrokken kerken is uiteenlopend van aard, hetgeen tot gevolg heeft dat degenen die een klacht indienen verschillende procedures moeten doorlopen. De bovengenoemde diversiteit in regelgeving draagt niet bij aan de doorzichtigheid van kerkelijke structuren en bemoeilijkt zo het bereiken van een situatie waarin de slachtoffers recht wordt gedaan;
2. tot een adequaat beleid inzake het tegengaan van seksueel misbruik behoort een attent en actief beleid ten aanzien van daders. Een dergelijk beleid kan meebrengen dat naast de middelen van tucht die de kerken kennen, additionele middelen worden gehanteerd, zoals psychologisch onderzoek en/of (verplichte) therapeutische behandeling en effectieve controle op de uitvoering van gedane uitspraken;
3. er is onvoldoende inzicht in de financiële risico's van civielrechtelijke procedures voor gemeenten en kerken; daarnaast ontbreekt zicht op de invloed die van (het dreigen met)

zulke procedures kan uitgaan op de wijze van behandeling van de klacht. Het is ongewenst als (het dreigen met) civielrechtelijke procedures en/of de financiële risico's van zulke procedures de rechtsgang in de kerken negatief zouden beïnvloeden;

4. tot een adequaat beleid inzake het tegengaan van seksueel misbruik behoort een preventief beleid in gemeenten en kerken. Voor een dergelijk beleid zou een meldingsplicht van gevallen van vastgesteld seksueel misbruik waarbij ambtsdragers en anderen die werkzaam zijn bij de kerken, zijn betrokken, noodzakelijk kunnen zijn. Tevens zou het nodig kunnen zijn een 'registratiepunt' te hebben waaraan tijdens beroepings- of benoemingsprocedures kan worden gevraagd of het voltooien van de procedure op bezwaren stuit.

De gezamenlijke vergadering van synoden besluit:

het dagelijks bestuur van het Interimsamenwerkingsverband SoW op te dragen om bij het te ontwikkelen en uit te voeren beleid ten aanzien van voorstellen tot aanpassing van de huidige regelgeving en ten aanzien van mogelijkheden voor toeleiding naar kerkeigen juridische procedures (zie besluit I.2) onder meer aandacht te besteden aan de volgende punten:

- a. in samenwerking met de organen voor het opzicht en de kerkorde(n) die de SoW-kerken kennen,
 - * voorstellen te doen met betrekking tot de wijze waarop een zo groot mogelijke eenheid gebracht kan worden in de regelingen die gelden binnen de SoW-kerken als het gaat om onderzoek naar en behandeling van klachten aangaande seksueel misbruik
 - * na te gaan of naast de middelen van kerkelijke tucht waarover tot toepassing daarvan bevoegde kerkelijke instanties beschikken, additionele middelen noodzakelijk zijn om een adequaat daderbeleid te kunnen voeren;
- b. in samenwerking met de juridische resp. financiële organen van de SoW-kerken de mogelijke gevolgen van (eventuele) civielrechtelijke schadeclaims op de klachtbehandeling nader te verkennen en onderzoek te doen naar de financiële risico's van dergelijke claims voor gemeenten en kerken alsmede voorstellen te doen aangaande de wijze waarop met dergelijke risico's kan worden omgegaan;
- c. de waarde aan te geven van de instrumenten 'meldingsplicht' en 'registratiepunt' voor een goed preventief beleid binnen gemeenten en kerken en (indien nodig) voorstellen te doen voor nadere vormgeving daarvan; het is tevens gewenst na te gaan of de gemeenten en kerken gediend zouden zijn met vertrouwenspersonen.

V Overige besluiten

De gezamenlijke vergadering van synoden overweegt:

1. de adviezen van de projectgroep Godsdienst en Incest indiceren een beleidsontwikkeling en -uitvoering waaraan vanuit vele werksoorten van de kerk dient te worden bijgedragen.

De effectivering van de hierboven vermelde besluiten vergen aanpassing van het beleidsplan van de landelijke arbeidsorganisatie van de SoW-kerken.

De taken van de projectgroep Godsdienst en Incest zullen worden overgedragen aan de Dienst voor Kerkopbouw, Theologie en Opleiding, in samenwerking met andere organen van de SoW-kerken en met de relevante (interkerkelijke) partners die op het terrein van het tegengaan van seksueel misbruik werkzaam zijn.

2. de inzichten die de nota 'Schuilplaats in de wildernis?' biedt, kunnen diegenen in de kerk die bij de zorg en opvang, de begeleiding van gemeenten, de educatie en opleiding betrokken zijn, behulpzaam zijn bij hun werk;
3. het is gewenst de nota 'Schuilplaats in de Wildernis?' voor de gemeenten/kerken te bewerken en uit te breiden tot een handreiking voor pastoraal beleid inzake seksueel misbruik.

De gezamenlijke vergadering van synoden besluit:

1. het dagelijks bestuur van het Interimsamenwerkingsverband SoW op te dragen de problematiek rond seksueel misbruik toe te voegen aan de speciale aandachtspunten, zoals vermeld in het rapport 'Het werk van de landelijke arbeidsorganisatie, 1999-2002', in paragraaf I.3 op pagina 3 en bij de uitvoering van de beleidsplannen dit aandachtspunt nader uit te werken;
2. de projectgroep Godsdienst en Incest te verzoeken haar nog lopende werkzaamheden over te dragen aan de Dienst voor Kerkopbouw, Theologie en Opleiding;
3. het dagelijks bestuur van het Interimsamenwerkingsverband SoW op te dragen in overleg met de Generale Raad voor Kerkopbouw, Theologie en Opleiding de nota 'Godsdienst en Incest' in samenwerking met de projectgroep en de afdeling Voorlichting gereed te maken voor publicatie ten behoeve van gemeenten/kerken en belangstellenden;
4. het dagelijks bestuur van het Interimsamenwerkingsverband SoW op te dragen in overleg met de Generale Raad voor Kerkopbouw, Theologie en Opleiding de nota 'Schuilplaats in de Wildernis?' voor gemeenten/kerken te bewerken en uit te breiden tot een handreiking voor pastoraal beleid inzake seksueel misbruik;
5. de projectgroep Godsdienst en Incest met ingang van 1 mei 1999 te dechargeren en de leden ervan hartelijk te danken voor de verrichte werkzaamheden;
6. de Generale Raad voor Kerkopbouw, Theologie en Opleiding en in het bijzonder de opstellers van de nota 'Schuilplaats in de Wildernis?' hartelijk te danken voor de verrichte werkzaamheden.

Bijlage 2: Adressen

We geven hier enkele (vooral landelijke) adressen, die kunnen dienen als eerste toegang tot de verschillende trajecten. Uitgebreide adreslijsten voor het juridische en therapeutische traject zijn onder meer te vinden in de *Zedenalmanak*, Ministerie van Justitie 1999. Adres: Ministerie van Justitie, Dienst Preventie, Jeugdbescherming en Reclassering, Postbus 20301, 2500 EH Den Haag.

Voor het juridische traject is de eerste toegang te vinden bij de politie. De regionale bureaus slachtofferhulp verschaffen informatie en begeleiding (zie telefoonboek).

Voor het therapeutische traject zijn de RIAGG's een eerste mogelijkheid. Adressen voor specifiekere begeleiding zijn te vinden bij de Informatielijn van Transact, 030-2300666. Stichting Korrelatie biedt eveneens eerste opvang en informatie: 0900-1450 (dagelijks van 09.00 - 22.00 uur, 30 ct p.min).

Voor het kerkrechtelijke traject hebben de verschillende kerken eigen organisaties. Voor de Samen-op-Weg kerken kan informatie ingewonnen worden bij de landelijke bureaus (030-8801500). Meldpunten voor seksueel misbruik in pastorale relaties zijn onder meer ondergebracht bij het IKON-pastoraat 035-6215555, het KRO-omroeppastoraat 0320-257400, Meldpunt R.-K. Kerk 0900-8998411. Ook is er (m.n. voor CGK, GKV, NGK) een meldpunt onder nummer 038-4232125 (op dinsdagen van 19.00 - 21.00 uur). Via de meldpunten kunnen klachten worden ingediend en/of kan pastorale begeleiding worden gevraagd.

Voor het pastorale traject zijn naast de meldpunten diverse regionale groepen actief, met name vanuit de Vrouwenbeweging. Daarnaast bieden zich tal van pastorale hulpverleners aan via christelijke tijdschriften. Er is nog geen coördinatie of zicht op de deskundigheid van de diverse aanbieders.

Voor het praktische en financiële traject zijn maatschappelijk werkers, plaatselijke diakenen een eerste contactmogelijkheid.

Bijlage 3: Met dank aan

Het schrijven van dit boek is geen individueel gebeuren geweest. Niet alleen hebben wij van begin af aan overleg gehad met de Dienst KTO (drs. J.W. Breunese en drs. J.G.K. Littooy) met het oog op uitgave in opdracht van en onder verantwoordelijkheid van deze dienst. We hebben ook van diverse anderen opmerkingen, aanvullingen, reacties en informatie gekregen. In de hoop volledig te zijn noemen we in alfabetische volgorde: R.W.J. Baardse, ds. K. Bisschop, dr. J.C. Borst, drs. G. van den Brink, drs. R. op den Brouw, drs. G.P. van Dam, drs. S. van Delden, prof. dr. J. Douma, drs. S.A. van Dijk-Brinckmann, drs. E.F.M. van Gils, drs. N.A. Kok, ds. P. van der Kraan, ds. H. Kuyk, ds. M.A. Kuyt, J.W.M.A. Koppen, M. Link Kosian, B. Louwerse, ds. H.J. Oortgiesen, drs. J.E. Veerman-Renkema, A. de Vries, ds. J. van der Werf, M. Zevenberg.

<p style="text-align: center;">Waar kan ik naar toe?</p> <p>Je kunt op verschillende manieren hulp zoeken. Goede therapie, pastorale hulp of een juridisch traject (aangifte of klachtenprocedures). Deze adressen zijn een eerste begin.</p> <ul style="list-style-type: none"> → Bij voortdurend misbruik (of het vermoeden daarvan) kun je contact opnemen met het Bureau VertrouwensArtsen: (***) → Meldpunt Seksueel Misbruik in Pastorale Relaties o.a. bij het IKON-pastoraat, (035 - 62 15 555 → Kinderen kunnen bellen naar de Kindertelefoon, (0800-0432, of naar de kindertelefoon van Stichting Chris, (078 - 63 12 300 → Informatie over gespecialiseerde hulpverleners kun je krijgen bij de informatielijn van Transact, (030 - 23 00 666) → Voor informatie over aangifte en begeleiding daarbij kun je terecht bij de politie en het bureau slachtofferhulp (***) <p>Blijf niet zwijgen. Daarvan gaat de pijn niet over. Zoek mensen die je steun en erkenning geven en je verder op weg kunnen helpen.</p>	<p><i>Deze folder is bedoeld voor mensen die zelf ongewenste seksuele ervaringen / seksueel misbruik hebben meegemaakt, en voor mensen die daar oog voor willen hebben.</i></p> <p><i>Het doel van deze folder is het geven van beknopte informatie en adressen waar je terecht kunt.</i></p> <p>De kerk biedt deze folder aan, omdat zij een veilige haven wil zijn, waar beschadigde mensen worden opgevangen, en waar tegen onrecht wordt gestreden omwille van het Koninkrijk van God</p>	<p style="text-align: center;">Ongewenste seksuele ervaringen</p> <p style="text-align: center;">Informatie over seksueel misbruik</p>
--	--	--

Herken je een van deze situaties?	Wat is seksueel misbruik?	Seksueel misbruik en de kerk
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Je moest als kind seksuele handelingen ondergaan of uitvoeren zonder dat je dat wilde. ✓ Je had als kind of tiener een seksuele relatie met een volwassene en vraagt je achteraf af of je dat wel wilde. ✓ Je predikant of pastoraal werker raakt je aan op een onprettige manier. ✓ Je voelt je (soms) gedwongen toe te geven als je partner seksueel contact wil. ✓ Je bent door een kennis of een vreemde verkracht. <p>Misschien herken je je in een van de situaties die hierboven zijn aangeduid. Het zijn allemaal vormen van seksueel misbruik. Bij de ene is dat duidelijker dan bij de andere, maar in alle gevallen gaat het om gedwongen seks. Of, om preciezer te zijn, om onvoldoende vrijwilligheid.</p> <p>Het kan ook zijn dat je het je niet precies herinnert, maar wel het gevoel hebt dat er vroeger iets overtuigends gebeurd is op seksueel gebied. Soms luurt het een tijd voordat je zelf beseft dat het echt je wil in ging.</p> <p>Misschien is het kort geleden gebeurd, of gaat het nog steeds door. Misschien is het ook al jaren geleden. Het komt naar boven door berichten in de krant, of door andere ervaringen. Het kan zijn dat je weet dat het een groot probleem is in je leven. Het kan ook dat je je afvraagt of het wel zo belangrijk is.</p>	<p>Seksueel misbruik is de situatie waarin je gebracht wordt tot het ondergaan of verrichten van seksuele handelingen, zonder dat je wilt, of zonder dat je de mogelijkheid hebt daarin een keuze te maken. Bij seksueel misbruik horen ook de seksueel getinte aandacht of contacten die als ongewenst worden ervaren en waarbij je het gevoel hebt ze niet te kunnen weigeren.</p> <p>Als je dergelijke ervaringen hebt, sta je niet alleen. Minstens een derde van alle vrouwen en minstens tien procent van alle mannen heeft als kind of tiener seksueel misbruik meegemaakt. Daarnaast zijn nog velen op volwassen leeftijd seksueel misbruikt.</p> <p>Niet alle ongewenste seksuele ervaringen (seksueel misbruik) zijn even ingrijpend. De gevolgen zijn vaak ernstiger naarmate:</p> <ul style="list-style-type: none"> je jonger of kwetsbaarder was toen het gebeurde. je misbruikt werd door iemand die je meer vertrouwde. de seksuele handelingen ingrijpender waren of vaker voorkwamen. <p>Veel mensen die seksueel misbruikt zijn dragen daar langdurig de gevolgen van, ook al weten ze niet dat dat door het misbruik komt. Bij die gevolgen horen onder andere ongewenste seksuele gedachten, angst, schaamte, woede, eenzaamheid, depressies, afkeer van jezelf, wantrouwen, agressie, wanhoop.</p>	<p>Voor zover bekend komt seksueel misbruik binnen de kerk even vaak voor als daar buiten. Wat een veilige haven zou moeten zijn is het vaak niet. Ook christelijke gezinnen, ambtsdragers en jeugdwerkers zijn hierin niet altijd te vertrouwen. Het doet pijn dat te moeten vaststellen.</p> <p>Veel slachtoffers van seksueel misbruik zijn teleurgesteld geraakt in de kerk. De boodschap van liefde heeft een wrange bijmaak gekregen. De oproep tot vergeving klinkt vaak te makkelijk en te snel. Het vertrouwen in God en zijn gemeente is soms diep beschaamd.</p> <p>Pas sinds vrij kort neemt de kerk het onrecht van seksueel misbruik meer serieus. Langzamerhand wordt het duidelijker dat het gaat om structureel onrecht, om beklemmend zwijgen en om schadelijke machtsverhoudingen. De rol van de kerk is vaak helaas niet zo positief geweest. Omwille van de lieve vrede, en door gebrek aan inzicht, werd - wellicht met goede bedoelingen - de pijn van slachtoffers eerder verergerd dan verzacht.</p> <p>Toch kunnen het geloof in God en de verbondenheid met de kerk ook heilzaam zijn. Dat zijn ze als ze veiligheid, erkenning, ruimte, en warmte bieden. Dan kun je bevrijding vinden uit de machten die je leven klem zetten, en stappen doen om meer heelheid in het leven te gaan ervaren.</p>